

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1903
ΜΕ ΒΑΣΙ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

*Μνήμη τοῦ καθηγητοῦ μου
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ*

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις ἀρχές τοῦ 1966 δημοσιεύτηκε ἡ ἐργασία μου «Ἡλὶν - Ντέν»¹. Πρόθεσί μου ἦταν νὰ καταστήσω μὲ αὐτὴν γνωστὸ στὸ μορφωμένο ἑλληνικὸ κοινὸ ἓνα γεγονὸς τῆς Βαλκανικῆς Ἱστορίας, ποῦ ἀγνοεῖται, δυστυχῶς, ἀπὸ τοὺς περισσότερους Ἕλληνας, ἐνῶ οἱ βόρειοι γείτονές μας ἔχουν μεγαλοποιήσει ὑπερβολικὰ² τὴ σημασία του· ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή οἱ Βούλγαροι, ποῦ τὸ ὠργάνωσαν, καὶ μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο καὶ οἱ αὐτοκαλούμενοι «Μακεδόνες» τῶν Σκοπίων, ὁ καθένας, βέβαια, ἀπὸ τὴ σκοπιά του καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις καὶ τὰ συμφέροντά τους, ποῦ σήμερα τόσο ἀλληλοσυγκρούονται.

Ἐκ τῆς ἐργασίας μου ἐκεῖνη, λόγῳ τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ της, δὲν ἦταν, νομίζω, δυνατὸ νὰ ὑπάρχουν ἀπαιτήσεις γιὰ συμβολὴ στὴν ἐρευνα. Ἐπιθυμία μου ὅμως ἦταν νὰ προχωρήσω καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα μὲ τὴ μελέτη τῶν φακέλων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Τοῦτο ἄρχισα νὰ τὸ πραγματοποιῶ τὴν ἄνοιξι καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1969, χρησιμοποιώντας τὸν λιγοστὸ ἐλεύθερο χρόνον, ποῦ διέθετα.

1. Βλ. τὶς «Ἐποχές», τεῦχος 33 (Ἰανουαρίου 1966), σ. 43-51, καὶ 34 (Φεβρουαρίου 1966), σ. 139-145.

2. Τὴν ἐξέγερσι τοῦ Ἡλὶν-Ντέν τὴν ἀποκαλοῦν ἐποποιία καὶ τὴν παραβάλλον μὲ τὴν Γαλλικὴ ἐπανάστασι! Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία τους εἶναι πλουσιωτάτη. Μικρὴν ἰδέα γι' αὐτὴν παίρνει κανεὶς, ἂν ἀνατρέξῃ στὰ «Δελτία Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας», ποῦ ἐκδίδει τὸ τμῆμα Σλαβικῶν σπουδῶν τοῦ I.M.X.A. Στὸ 24ο τεῦχος του ἰδίας (Θεσσαλονίκη, Ὀκτώβριος 1969) παρουσιάζεται ἡ τελευταία βουλγαρικὴ ἐργασία γιὰ τὸ Ἡλὶν-Ντέν, τῶν συγγραφέων G. G e o r g i e v καὶ J. Š o p o v, *Ilidensko vastanie* (= Ἡ ἐπανάστασι τοῦ Ἡλὶν-Ντέν), Σόφια 1969, σ. 245. Ἐπίσης ἡ συλλογὴ μελετῶν τῶν Σκοπιανῶν «*Kniga za Ilinden* (= Βιβλίον γιὰ τὸ Ἡλὶν-Ντέν), *Skopje* 1969, σ. 332. Οἱ Georgiev καὶ Šorov γράφουν συγκεκριμένα, πὼς «εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ ἡ ἐξέγερσις τοῦ Ἡλὶν-Ντέν, τὸ ἔτος 1903, καταλαμβάνει θέσιν μεγαλειώδους ἐθνικῆς ἐποποιίας (σ. 6).

Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἐρεύνησα, προπάντων, ἓνα φάκελο τοῦ 1903, ποὺ ἐπιγράφεται «Μακεδονικὸν Ζήτημα», ἰδιαίτερα δὲ τὸν 4ο ὑποφάκελό του.

Ἐν ὅλῳ σχεδὸν τὰ ἔγγραφα τοῦ ὑποφακέλου τούτου¹ εἶναι ἐκθέσεις, ἀναφορὰς καὶ τηλεγραφήματα τοῦ τότε Γενικοῦ Προξένου μας στὴ Θεσσαλονίκη Εὐγενίου Εὐγενειάδη², ποὺ ἀναφέρονται στὴν προετοιμασία τοῦ Ἡλίν-Ντέν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, στὴ φάσι του τὴ σχετικὴ μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903, στὴν ἔκρηξι καὶ τὴν πορεία του καί, τέλος, στὰ ἐπακόλουθά του. Στους ἄλλους ὑποφακέλους ὑπάρχουν ἔγγραφα τῆς Πρεσβείας μας στὴν Κωνσταντινούπολι ἢ Προξένων μας στὶς διάφορες πόλεις τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅπως στὸ Μοναστήρι, στὶς Σέρρες, στὴν Ἀδριανούπολι, καὶ σὲ κέντρα τῆς τότε Βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας, ὅπως στὴ Φιλιππούπολι καὶ στὴ Σόφια. Σποραδικὰ ὅμως ὑπάρχουν καὶ στοὺς ὑποφακέλους αὐτοὺς ἔγγραφα τοῦ Εὐγενειάδη.

Στὴν ἐργασία μου αὐτὴ γίνεται παρουσίασι καὶ ἐκμετάλλευσι τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Προξενείου στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ ἐκθέτουν τὴν κατάστασι κατὰ τὶς παραμονές τοῦ Ἡλίν - Ντέν καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1903 στὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Γιὰ νᾶναι ὅμως ἡ εἰκόνα πληρέστερη, γίνεται χρῆσι, ὅπου κρίνεται ἀναγκαῖο, καὶ ἄλλων ἐγγράφων, ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἴδια ζητήματα³.

Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχω λόγους νὰ πιστεύω ὅτι εἶναι ἀνέκδοτα καὶ σχεδὸν ὅλα ἀνεκμετάλλευτα. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ «Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου» κ. Βασίλ. Λαούρδας σὲ μιὰ παλαιά, σχετικῶς, ἐργασία

1. Ὅταν θὰ παραπέμω σ' αὐτὸ τὸ φάκελο καὶ ὑποφάκελο, δὲν θ' ἀναφέρω τὰ στοιχεῖα τους. Τοῦτο θὰ γίνεται μονάχα γιὰ ἔγγραφα, ποὺ βρίσκονται στοὺς ἄλλους ὑποφακέλους ἢ σὲ ξεχωριστοὺς φακέλους.

2. Τὴ διπλωματικὴ σταδιοδρομία τοῦ Εὐγεν. Εὐγενειάδη μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν παρακολουθήσῃ στὶς ἐπετηρίδες τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ὁ Εὐγενειάδης, ποὺ ἀναφέρεται ὡς διδάκτωρ τῆς Νομικῆς, εἰσήλθε στὴν ὑπηρεσία τὸ Νοέμβριον τοῦ 1880 μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ Ὑποπροξένου. Ἀπεχώρησε ἀπὸ αὐτὴν τὸ ἐνωρίτερον στὰ 1915 μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ πληρεξουσίου ὑπουργοῦ. Κατὰ τὸ μακρὸ αὐτὸ διάστημα ἀπολύθηκε δυὸ φορές (1882-85 καὶ 1886-90). Ἄρχισε τὴ σταδιοδρομίαν του στὴ Ρουμανία (Σουλινάς) καὶ κατόπιν ὑπηρέτησε διαδοχικὰ σὲ διάφορα μέρη τῆς Αἰγύπτου, στὴν Ἀλβανία (Κορυτσά), στὴν Τραπεζοῦντα, στὴ Ρόδο, στὴν Κωνσταντινούπολι. Στὴ Θεσσαλονίκη τοποθετήθηκε ὡς Γενικὸς Πρόξενος στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1899, παρέμεινε δὲ σ' αὐτὴν ὡς τὸ Μάιον τοῦ 1904, ὅταν τὸν διαδέχθηκε ὁ Λάμπρος Κορομηλάς. Κατόπιν ὑπηρέτησε στὴ Σμύρνη μέχρι καὶ τοῦ 1908 καὶ ἀπὸ τὸ 1909 μέχρι καὶ τοῦ 1914 στὴν Κετίγνη τοῦ Μαυροβουνίου ὡς Γενικὸς Πρόξενος, συνάμα δὲ καὶ Διπλωματικὸς πράκτωρ, δηλ. ἀντιπρόσωπος, τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ τὴ δρᾶσι καὶ τὴν ἀπόδοσί του θὰ μοῦ δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσω, ὅπου πρέπει. Βλ. στὴν ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1915 τὶς σσ. 139 - 140. Ἐπετηρίδες τῶν ἐτῶν 1916 καὶ 1917 δὲν ἔχουν ἐκδοθῆ, προφανῶς ἐξ αἰτίας τῆς τότε πολιτικῆς καταστάσεως. Στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ 1918 δὲν ἀναφέρεται πιά ὁ Εὐγενειάδης.

3. Ὅλες οἱ ἡμερομηνίες τῶν ἐγγράφων ἀκολουθοῦν τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιον.

του γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης¹ ἀναφέρει βέβαια, ὅτι ἀντίγραφο τοῦ ἀρχείου τοῦ Προξενείου, ἐπομένως καὶ τῶν ἐκθέσεων κλπ. τοῦ Εὐγενειάδη, ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἰδρύματος. Ἄπ' ὅ,τι ὁμως γνωρίζω, ἂν ἐξαιρέσωμε τὴν εἰκόνα τῆς νοοτροπίας καὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Εὐγενειάδη, ποῦ μᾶς δίνει στὴν παραπάνω ἐργασία του ὁ συγγραφεὺς τῆς, στηριζόμενος στὰ προξενικὰ ἔγγραφα, ἐκμετάλλευσί τους πάνω σὲ θέμα συγκεκριμένο δὲν ἔχει γίνεи, τουλάχιστον ἕως τώρα. Γιὰ νὰ περιοριστῶ ἐξ ἄλλου στὰ σημαντικώτερα ἔργα Ἑλλήνων καὶ ἑνὸς ξένου, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα, ὁ Γνάσιος Μακεδνός (=Στέφανος Νικ. Δραγούμης) στὴν ἐργασία του «Μακεδονικὴ Κρίσις», ποῦ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ 1903 ὡς τὸ 1907 τμηματικὰ σὲ ἕξι τεύχη, δὲν ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Βασίλ. Κολοκοτρώνη στὸ γνωστὸ ἔργο του γιὰ τὴ Μακεδονία². Ἀντίθετα καὶ οἱ δύο, ἰδίως ὁ δεύτερος, ἔχουν λάβει ὑπ' ὄψιν τους καὶ παραπέμπουν συχὰ σ' αὐτὲς τὶς βίβλους τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, καθὼς τὴν «*Livre jaune français*» (*Affaires de Macédoine*), τὴν Ἀγγλικὴ «*Blue Book*» (*Turkey*) καὶ τὴν Ἰταλικὴ «*Libro verde*» (*Macedonia*). Ὁ Βλάχος³ πάλι καὶ ὁ Dakin⁴, ποῦ ἐρεῦνησαν τὸ ἀρχεῖο τοῦτο, δὲν μνημονεύουν καθόλου τὸν Εὐγενειάδη. Ὁ πρῶτος κατὰ τὴν ἔρευνά του εἶχε δεῖ τὴν ἐκτενῆ καὶ βασικὴν ἐκθεσὶ τοῦ Εὐγενειάδη γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου καὶ σ' αὐτὴν στηριζόμενος τὰ παρουσιάζει περιληπτικώτατα, μέσα σὲ πέντε μονάχα γραμμές⁵, ἐνῶ ὁ δεύτερος δείχνει ὅτι δὲν ἐχρησιμοποίησε τὶς ἐκθέσεις του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει, ὅσο μπορῶ νὰ ξέρω, μὲ τὶς σχετικὲς ἐργασίες καὶ ἄλλων⁶.

„

II. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1903

Ἡ Ἑλλὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 1903 εἶναι ἓνα ἡττημένο, πάμπτωχο καὶ ἀδύναμο «Κράτος», ποῦ μαστίζεται ἀπὸ τὴν μικροπολιτικὴ, μὲ λίγες φωτει-

1. Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης (1903-1908). Ἔκδοσι I.M.X.A., ἀριθ. 42, Θεσσαλονίκη 1961.

2. Βλ. V. Colocotronis, *La Macédoine et l'Hellénisme*, Paris 1919.

3. Βλ. Νικολ. Βλάχου, *Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος*, ἐν Ἀθήναις 1935.

4. Βλ. Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*. Ἔκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 89, Θεσσαλονίκη 1966.

5. Ἔ.ἀ., σ. 262, ὑποσ. 2.

6. Μὲ συντομία παρουσιάζει τὰ γεγονότα καὶ ἡ Μελομένη Ἀυγερινοῦ στὸ βιβλίον τῆς «Μακεδονικὰ Ἀπομνημονεύματα», ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 32-39. Λογοτεχνικὰ τὰ ἐκμεταλλεῦτηκε καὶ παρουσίασε ὁ Γιωργος Δέλιος στὸ ἐμπνευ-

νές ἐξαιρέσεις μέσα σ' αὐτὸν τὸν κανόνα, καὶ ἔχει ἐξασφαλίσει ἐξ αἰτίας ὄλων αὐτῶν τὴν ἀνυποληψία τῆς Εὐρώπης. Δικαιολογημένα γράφτηκε γιὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴ τῆς παρακμῆς ὅτι «παρουσιάζει ἐρημίαν πολιτικῆς ἠθικῆς»¹. Κυβερνᾶται γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ ἀπὸ τὸν Θεόδ. Δηλιγιάννη, τὸ κόμμα τοῦ ὁποίου εἶχε κερδίσει τὶς ἐκλογές τῆς 17ης Νοεμβρίου 1902. Ἡ κυβέρνησις του παρέμεινε στὴν ἐξουσία μέχρι τῶν μέσων Ἰουνίου τοῦ ἄλλου χρόνου. Τὴν διαδέχτηκε ἡ ὀλιγοήμερη Κυβέρνησις τοῦ Γεωργ. Θεοτόκη με' Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τὸν ἴδιο τὸν πρόεδρό της καὶ τούτη, ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουνίου ὡς τὶς ἀρχές Δεκεμβρίου τοῦ 1903, ἡ Κυβέρνησις τοῦ Δημ. Ράλλη με' Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τὸν Πρωθυπουργό.

Ὅπως βλέπομε, ἄλλο κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια, ποὺ πολλὰς φορὰς τὴν προκαλοῦσαν οἱ ἐκβιαστικὲς ἐνέργειες τῶν βουλευτῶν, με' ἀποτέλεσμα τὴν οὐσιαστικὴ ἀκυβερνησία τοῦ τόπου. Κράτος ὅμως χωρὶς πολιτικὴ σταθερότητα, χωρὶς αἴσθημα εὐθύνης τῶν δημοσίων ἀνδρῶν του, χωρὶς εὐνομία καὶ ἰσχυρὲς ἐνοπλες δυνάμεις δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ ἐθνικὴ πολιτικὴ, ὅπως ἦταν τότε ἀπόλυτα ἀναγκαῖο, μετὰ τὴ δημιουργία ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγαρίας τοῦ «Μακεδονικοῦ Ζητήματος», ποὺ ἀρχίζει εὐθὺς ὕστερ' ἀπὸ τὸ σχίσμα² με' τὸν ἀγῶνα τῶν Βουλγάρων στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα καὶ παίρνει νέα μορφή, ἐνόπλου ἀγῶνος πλέον, μετὰ τὸ 1897.

Στὴ δημιουργία λοιπὸν τοῦ ζητήματος αὐτοῦ δὲν εἶχε συντελέσει λίγο καὶ ἡ ἑλληνικὴ κακοδαιμονία. Τὸ 1897 ἔρριχνε στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνος μας

σμένο ἀπὸ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα πρόσφατο μυθιστόρημά του «Δοκιμασία» (βλ. τὸ κεφ. 1). Ἔκδοσις τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Λογοτεχνικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 3, Θεσσαλονίκη 1969.

1. Βλ. Γ. Ἀσπρέα, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος (ἐκδόσεις «Χρήσιμα Βιβλία»), τόμος Β', σ. 33.

2. Ἀπὸ τὸ 1870 φαινόταν καθαρά, ποιὰν ἐξέλιξι θὰ ἐπαιρναν τὰ πράγματα στὴ Μακεδονία, ὅπου οἱ Βούλγαροι εἶχαν πιά ἀρχίσει τὴ δρᾶσι τους. Εἶναι, σχετικὰ, πολὺ χαρακτηριστικοὶ οἱ στίχοι, ποὺ ἔγραψε λίγο ἀργότερα, στὶς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1874, ἡ Ἀρσινόη Παπαδοπούλου στὰ «σαράντα» τοῦ πατέρα της Γρηγορ. Παπαδοπούλου, ἐπιφανοῦς λογιῶν καὶ πατριώτη, ποὺ πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυσιν τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» καὶ στάθηκε Γενικὸς Γραμματεὺς του μέχρι τοῦ θανάτου του (1869-73), ἀγωνιστοῦ γιὰ τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μακεδονία, ὅπου καὶ πέθανε, κυριολεκτικὰ, «ἐν διατεταγμένῃ ὑπηρεσίᾳ». (Βλ. γι' αὐτὸν τὴ μελέτη τοῦ Διοῦσ. Στεφάνου στὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» τοῦ 1910, σ. 283-297). Ἀπὸ τὸ ποίημά της, ποὺ τιτλοφορεῖται «ἀστεῖρευτο δάκρυ» (ἔ.ἀ., σ. 298-299), ἀντιγράφω τοὺς στίχους αὐτοῦς:

«Ἐχθροὶ μας εἶναι οἱ Βούλγαροι, ἐπίβουλοι, κρυμμένοι,
σὰν ὄρνεα νυκτερινὰ αἶμα νὰ πιοῦν ποθοῦν.
Στὴ χώρα τὴν Ἑλληνικὴν, τὴν πλέον δοξασμένην,
τὰ γαμψωτὰ τὰ νύχια τῶν νὰ μπηξοῦν προσπαθοῦν».

τῆ βαρεῖα σκιά του πάνω στοῦ Ἑλληνικὸ Κράτος, καί, μὲ ἐπέκτασι, σὲ ὄλο τὸν Ἑλληνισμό, χωρὶς ὅμως νὰ φαίνεται — καὶ τοῦτο ἦταν τὸ χειρότερο — πὼς εἶχε σταθῆ γιὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ δίδαγμα ὠφέλιμο, ὥστε νὰ τοὺς κἀνῆ νὰ συνέλθουν.

Κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1903 διαχειριστῆς τῶν Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Κυβερνήσεως Δηλιγιάννη ἦταν ὁ βουλευτῆς Ἀθηνῶν Ἀλέξ. Σκουζές, γόνος τῆς γνωστῆς Ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας, ὁ συνηθισμένος Ἐπιτελετὴς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Δηλιγιαννικῶν Κυβερνήσεων¹.

Πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνονται τὰ ἔγγραφα τοῦ Εὐγενειάδη, πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν διπλωματικῶν. Ἀπὸ αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἄλλος ἓνας, ἐπειδὴ κατεῖχε μιὰ πολὺ νευραλγικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θέσι. Πρόκειται γιὰ τὸν Πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στὸ Μοναστήρι Κιουζὲ Πεζᾶ². Γιατὶ τὸ Μοναστήρι τότε εἶχε ἐξαιρετικὴ σημασία καὶ γιὰ τὶς τρεῖς ἀντίπαλες ἐθνότητες· τοὺς Τούρκους πού τὸ χρησιμοποιοῦσαν ὡς σπουδαῖο στρατιωτικὸ τους κέντρο, τοὺς Βουλγάρους πού ἀγωνίζονταν νὰ ἐπικρατήσουν μέσα στὴν πόλι καὶ τὴν περιοχὴ τῆς καὶ τοὺς Ἕλληνας πού ὑπερεῖχαν, χάρι στοὺς Βλάχους μὲ τὸ τόσον ἀκμαῖο ἑλληνικὸ φρόνημα. Γι' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Μεγ. Βρεταννίας στὴ Θεσσαλονίκη Sir Alfred Biliotti³ ἐδήλωνε ἀπερίφραστα, πὼς «εἶναι καὶ αὐ-

1. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἀπὸ τὶς 24 Νοεμβρίου 1902 ἕως τὶς 14 Ἰουνίου 1903. Καὶ ἦταν ἡ δευτέρη φορά, πού γινότανε Ἐπιτελετὴς τῶν Ἐξωτερικῶν. Γιὰ πρώτη φορά ἐγίνε κατὰ τὴν τραγικὴ διετία τῆς 31ης Μαΐου 1895 μέχρι τῆς 18ης Ἀπριλίου 1897. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες βλ. «Πίνακα Χρονολογικὸν τῶν διατελεσάντων Ἐπιτελετῶν τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου μέχρι σήμερον» στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ἐπιτελείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1918, σ. 135 κ.έ.

2. Ὁ Κιουζὲς Πεζᾶς εἰσήλθε στὴ διπλωματικὴ Ἐπιτετεσία τὸν Ἰούνιο τοῦ 1886. Στὸ Μοναστήρι ὑπηρέτησεν ὡς Πρόξενος ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1900 ἕως τὰ τέλη Ἰουνίου τοῦ 1903, πού μετατέθηκε στὴ Ρόδο. Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ἐπιτελείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1911, σ. 125.

3. Ὁ Alfred Biliotti ἦταν λεβαντίνος καὶ γεννήθηκε τὸ 1832 στὴ Ρόδο. Τὸ 1849 εἰσήλθε στὴν Προξενικὴ Ἐπιτετεσία τῆς Μεγ. Βρεταννίας καὶ τοποθετήθηκε στὴ Μάκρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀργότερα μετατέθηκε στὴν πατρίδα του, ὅπου παρέμεινε ἐπὶ δεκαετηρίδες ὡς Ἐπιτετετὴς, ἐνὼ συγχρόνως καταγινότανε μὲ τὴν ἀρχαιολογία. Αὐτὸς ἀπεκάλυψε μὲ τὶς ἀνασκαφές του στὴ Ρόδο τὴν ἀρχαία Κάμειρο, ἔκανε δὲ ἀνασκαφές καὶ στὴν Ἀλικαρνασσό. Ὡς Ἐπιτετετὴς ὑπηρέτησε καὶ στὴν Τραπεζοῦντα. Τὸ 1885 τοποθετήθηκε Πρόξενος στὰ Χανιά, ὅπου παρέμεινε πολλὰ χρόνια. Κατὰ τὴν Κρητικὴ ἐπανάστασι τοῦ 1896-97 ἡ στάσι του ὑπῆρξεν ἐχθρική γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης. Τὸ 1899 τοποθετήθηκε Γενικὸς Πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου παρέμεινε μέχρι καὶ τοῦ 1903, διεδραμάτισε δὲ ρόλο σπουδαιότατο καὶ ἔδειξε ἀμεροληψία. Τὸν ἴδιο χρόνον ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιτετεσία καὶ ἔζησε ὡς τὸ 1915, πού πέθανε, στὴ Ρόδο. Τὴν ἐντυπωσιακὴ δραστηριότητα, πού ἀνέπτυξε ὁ Biliotti στὴ Μακεδονία, παρουσιάζουν οἱ Ἀγγλικὲς βίβλοι. Ὁ Γνάσιος Μακεδνὸς ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὸν Biliotti. «Ὁξυδερκέστατος καὶ ἱκανώ-

τοὶ Ἕλληνες μέχρι φανατισμοῦ καὶ δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῆ περι αὐτῶν ὅτι εἶναι Ἑλληνικώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν γησίων Ἑλλήνων»¹.

Τὴν κατάστασι, ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα, ἦταν φυσικὸ νὰ τὴν ἐκμεταλλευθοῦν τὰ δυὸ βουλγαρικὰ κομιτᾶτα, ἡ Ἐσωτερικὴ καὶ ἡ Ἐξωτερικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσι, ἀναπτύσσοντας στὸ ἔπακρο τὴ δρᾶσι τους στὴ Μακεδονία, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς ὁποίας ζοῦσε, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἔκφρασι τοῦ Ἰωνος Δραγούμη, τὴν περίοδο τῶν μαρτύρων. Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἐξεδήλωνε γι' αὐτὸν περιωρισμένον καὶ χλιαρὸ ἐνδιαφέρον, δίνοντάς του μὲ τοὺς διπλωματικούς του ἀντιπροσώπους, ποῦ ἔπαιρναν τέτοιες ἐντολές², συμβουλές γιὰ ὑπομονὴ καὶ ἐγκαρτέρησι. Εἶναι γε-

---

τατος, οὐτινος τὰ ἔγγραφα ἀποτελοῦσι καὶ λόγῳ τῆς ἄλλης αὐτῶν ἀξίας, ἀλλ' ἰδίᾳ λόγῳ ἀκριβείας ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων, λόγῳ φιλαληθείας καὶ λόγῳ γενικωτέρας πολιτικῆς εὐθυκρισίας τὸ κάλλιστον κόσμημα τῶν περι τῶν Μακεδονικῶν πραγμάτων ἐκδοθεισῶν Ἀγγλικῶν βιβλίων». «Μακεδονικὴ Κρίσις», Στ', σ. 27-28.

1. Βλ. στὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρός» τῆς 27ης Φεβρουαρίου 1903, σ. 2-3, συνέντευξι τοῦ πρὸς τὸν ἀνταποκριτῆ της Δημ. Φιλιππίδη. Δὲν εἶναι διαφορετικὴ καὶ ἡ σλαβικὴ ἄποσι γιὰ τοὺς Βλάχους. Ἔτσι σὲ πρόσφατη ἐργασία γράφονται γι' αὐτοὺς τὰ ἀκόλουθα. «Ἀπαξ καὶ ἐξελληνίζοντο οὗτοι, καθίσταντο ἀσυνήθως δραστήριοι κήρυκες τοῦ Πανελληνισμοῦ καὶ πείσμονες ἀγωνισταὶ τῶν μεγαλοελληνικῶν σχεδίων τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, τὸ ὅποιον ἴστατο ὀπισθεν τούτων. Εἰς τὸ Μοναστήριον, πλὴν ἀσημάντων ἐξαιρέσεων, οἱ Βλάχοι εἶτε εἶχον ἐξελληνισθῆ εἶτε ἦσαν προσανατολισμένοι πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἰδέαν». Βλ. D e s a M i l j o s k a, Ταξικὴ διάρθρωσις τῆς Μακεδονικῆς κοινωνίας κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Στὸ περιοδικὸ τοῦ Βελιγραδίου «Jugoslovenski Istorijski Časopis». τεύχη 1-2, 1966. Δημοσιεύτηκε σὲ μετάφρασι ἀπὸ τὰ σερβικὰ στὸ 23ο τεῦχος τοῦ «Δελτίου Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας» τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη, Αὐγούστος 1969, σ. 43.

2. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1903, πάνω στὸ ἀποκορύφωμα τῆς Βουλγαρικῆς δράσεως, τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο Μοναστηρίου ὑπέβαλε στὸ Ἐπιτελεῖο Ἐξωτερικῶν τηλεγραφικῶς αἴτησι, μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε «τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως ὑπὲρ τοῦ συστηθέντος αὐτόθι ὑπὸ προκρίτων ὁμογενῶν μυστικοῦ ἀμυντικοῦ κομιτᾶτου». Καὶ ὁ Σκουζῆς στὴν ἀπάντησί του (ἀριθ. 516/7-3-1903) ὑπεθυμίζει σ' αὐτό, ἀλλὰ καὶ στὰ Προξενεῖα Θεσσαλονίκης καὶ Σερρών, τὸ ἐξ αἰτίας τῆς σκιᾶς τοῦ 1897 γεμᾶτο δισταγμοὺς καὶ φόβους παλαιότερο ἔγγραφο τοῦ Ἐπιτελεῖο (ἀριθ. 3040/14 Δεκεμβρίου 1901), ποῦ ἐτόνιζε τὰ ἀκόλουθα «Χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἐπὶ τῇ βίβασι ἐγχειρημάτων τοῦ παρελθόντος, ἅτινα ὀλεθριωτάτας εἶχον διὰ τὰς τύχας τοῦ ἔθνους συνειδήσεως, ὀργάνωσιν ἐνεργειῶν ἀποδοκιμαζομένων ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως, πρέπει ἡρέμα καὶ μετὰ τῆς εἰς τὴν σπονδαιότητα τοῦ ζητήματος ὀφειλομένης προσοχῆς ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ μέσα ἐκεῖνα τῆς ἐνεργείας, τὰ ὁποία ἀνευ ζημίας τῶν ἡμετέρων συμφερόντων καὶ δὴ ἄνευ ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων τῆς νομίμου ἀμύνης θέλουσι συμβάλει εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς τάξεως ἐν Μακεδονίᾳ... Ὅταν ἡ πολιτεία, εἶτε ἐξ ἀδυναμίας εἶτε ἐξ ὑπολογισμοῦ, φρωᾶται ἀνίσχυρος νὰ προστατεύσῃ τοὺς ἀδικημένους, βεβαίως εἰς τούτους ἐπιβάλλεται ἡ νόμιμος ἄμυνα. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ἵνα μὴ ἡ ἄμυνα προσλάβῃ χαρακτηριστὰ ἀντεκδικήσεων κατ' ἀτόμων μὴ ἀδικησάντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐχόντων τὸ κοινὸν μετὰ ἀδικούντων, ὅτι συμμερίζονται τὰς ιδέας των». Κατόπι

γονός ὅτι τὸ Ἑλληνικὸ κράτος εὐθὺς μετὰ τὸ 1897, διακατεχόμενο ἀπὸ ἐντονῆ φοβία, ἀπέκρουε... ἐπίμονα τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα ὡς μέσον ἀντιμετωπίσεως τοῦ κινδύνου. Ἔτσι ἀναφέρεται πῶς, ὅταν τὸ 1898 παρουσιασθήκανε στὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης Ἑλληνορθόδοξοι Μακεδόνες καὶ ἐζήτησαν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ ἡ δυναμικὴ ἀντιμετώπισι τῶν πρώτων σωμάτων τῶν Κομιτατζήδων, «Τὸ Προξενεῖον ἀπέκρουσε τὴν ἰδέαν ταύτην, λέγον ὅτι δὲν ἔπρεπε ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ μιμηθῇ τοιαύτας ἐνεργείας»!¹ Καὶ εἶχε τέτοια ἐντολὴ τὸ Προξενεῖο, γιατί τέτοια ἦταν τότε ἡ ψυχολογία καὶ νοοτροπία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ποὺ πλήρωνε τὶς συνέπειες τῆς καταθλιπτικῆς ἥττας τοῦ στᾶ 1897.

Εἶναι καυστική, ὄχι ὅμως καὶ ἀδίκη, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα, ἡ γνώμη τοῦ Biliotti γιὰ τὴ στάσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῆς Μακεδονίας. «Ἐν τῇ ἐργασίᾳ οἱ Βούλγαροι σᾶς ὑπερτεροῦν καὶ διὰ τοῦτο μόνον αὐτοὶ φέρονται σήμερον ὑπάρχοντες ἐν Μακεδονίᾳ. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ οἱ Ἕλληνες ὑπελείφθησαν. Δὲν παρηκολούθησαν τοὺς Βουλγάρους. Ἐγὼ τοῦλάχιστον οὐδεμίαν Ἑλληνικὴν ἐνέργειαν βλέπω ἐν Μακεδονίᾳ ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν περίστασιν... Σήμερον μόνον οἱ Βούλγαροι ἀκούονται ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ Ἕλληνες, μὴ ἐργαζόμενοι, θεωροῦνται ὡς μὴ ὑπάρχοντες...»². Πραγματικά, ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε, σχεδόν, ἀφεθῆ στὴν τύχη του. Καὶ ὅμως ἡ ποιοτικὴ του ὑπεροχὴ γενικά, ἰδιαίτερα δὲ ἡ πνευματικὴ του δύναμι, πάλι κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Biliotti, δὲν ἐπιδεχότανε ἀντιρρήσεις. «Ὑπὸ ἔποψιν ποιότητος, ἔλεγεν ὁ Βρεταννὸς διπλωμάτης, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδο-

ὁ Σκουζὲς ἐδήλωνε ὅτι συμερίζεται τὶς παραπάνω σκέψεις, ὅτι οἱ ὁμοιογενεῖς μας στὴ Μακεδονία θὰ βρίσκουν τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι πρόθυμη σὲ χρηματικὰς θυσίας «ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ ἐφικτοῦ» καὶ κατέληγε: *«ἐννοεῖται, ὅτι ἀπαιτεῖται πολλὴ περίσκεψις καὶ προσοχὴ εἰς τὰς πρὸς τὸν ὡς εἴρηται σκοπὸν ἐνδεικνυομένας ἐνεργείας, διὰ νὰ μὴ φαίνεται ἡ Προξενικὴ ἀρχὴ ὀργανοῦσα ἢ ἐνισχύουσα αὐτάς...»*.

Τὸ ἀμυντικὸ κομιτᾶτο, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος παραπάνω, ἦταν ἡ «Ἄμυνα», ποὺ μόλις εἶχεν ἰδρυθῆ στὸ Μοναστήρι με πρωτοβουλία τοῦ Ἰωνος Δραγούμη, ὁ ὁποῖος, ἀφήνοντας τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία, ζήτησε καὶ τοποθετήθηκε στὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο ὡς Γραμματεὺς του στίς 14 Νοεμβρίου τοῦ 1902.

Γιὰ τὴν ἰδρυσι τῆς «Ἄμυνης» στὸ Μοναστήρι ἀπὸ τὸν Ἰωνα Δραγούμη βλ. α) τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ.ἀ., σ. 235. β) Ν α τ α λ ί α ς Π. Μ ε λ ᾶ, Παῦλος Μελάς, Β' ἔκδοσις, Ἀθήνα 1964, σ. 187. γ) Φ ι λ ί π. Σ τ ε φ. Δ ρ α γ ο ὄ μ η, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγῶνας (ἀνέκδοτα κρυπτογραφικὰ κείμενα), «Νέα Ἐστία», τόμος 72ος, τεῦχος 850, σ. 1876 κ.έ., ὅπου καὶ δημοσιεύεται ὁ κανονισμὸς τῆς «Ἄμυνης» ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀργυρίου Ἀθαν. Ζάχου, τοῦ κυριωτέρου ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ της μέλη. Τὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένο με τὸ χέρι τοῦ Ἰωνος.

1. Βλ. τὴν Α ὕ γ ε ρ ι ν ο ὕ, ἔ.ἀ., σ. 10,

2. Βλ. τὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 27ης Φεβρουαρίου τοῦ 1903.

νίας εἶναι ὑπέροχος καὶ θεωρεῖται στοιχεῖον ἐκπολιτιστικόν. Τὸ ἠθικὸν τοῦτο πλεονέκτημα τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου παραδέχονται καὶ αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι, οἱ ὅποιοι, κατερχόμενοι εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἐπικοινωνήσωσι μετὰ τοῦ ἀνεπτυγμένου κόσμου, ὀφείλουσι νὰ ὀμιλῶσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ τὴν ἐκμανθάνωσι, πεποιθότες ὅτι αὕτη εἶναι δι' αὐτοὺς λίαν πολῦτιμον ἐφόδιον»¹.

Ὡστε τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος τοῦ 1903 δὲν μποροῦσε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Μακεδόνες. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ ὅσα τὴν 1η Αὐγούστου τῆς ἴδιας χρονιᾶς ἐδήλωνε ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Αὐστρίας στὴ Βουλγαρικὴ Ἡγεμονία στὸν ἐκεῖ διπλωματικὸ μας ἀντιπρόσωπο. «*Εἶναι λυπηρὸν, ὅτι ἐπῆλθε τὸ 1897, διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι δὲν ἀποτελεῖτε στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἄτυχῶς, δὲν ἐγένετό τι σοβαρὸν ἔκτοτε ὑφ' ὑμῶν, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, πρὸς βελτίωσιν. Ἡ Ρωμανία ἔχει ἐλάχιστα ἐν Μακεδονίᾳ συμφέροντα. Παρεμβαίνει ὅμως οὐχ ἥττον, διότι εἶναι ἀτίμως παρεσκευασμένη κατὰ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῆς. Ὑμεῖς, οἱ ἀναμφισβήτητα ἔχοντες δίκαια ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκείνῃ, θὰ εἴχετε πολλῶν μεῖζον κῆρος, ἐὰν παρουσιάσετε μικρὸν ἀξιόμαχον στράτευμα*»².

Ἡ Ἑλληνικὴ ἀνυπαρξία ἀντιδράσεως ἔκανε τοὺς Βουλγάρους ἀδιστακτοὺς καὶ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ διατυπώσουν τὸ σύνθημα, ὅτι ὁ θάνατος ἄξιζε σὲ κάθε ἀντίπαλό τους. Νά, πῶς, κατὰ τὸν Νεοκλῆ Καζάζη, συνοψίζανε οἱ βίβλιοι τοῦ Foreign Office τὴν κατάστασι, πού εἶχε διαμορφωθῆ στὴ Μακεδονία, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συνθήματος τούτου: «*Violences exercées contre des personnes innocentes et non armées, actes de brigandage, meurtres, tortures impitoyables infligées à des hommes comme à des femmes, à des prêtres, des médecins, des instituteurs, incendie des églises, usage de la dynamite contre tout ami de l'ordre et de la légalité, extermination de chrétiens orthodoxes et de musulmans, terreur générale, effusion de sang, provocation de massacre*»³.

Ὅλα αὐτὰ γίνονταν σχεδὸν μὲ τὴν εὐλογία τῆς Εὐρώπης, πού πίστευε, πῶς «ἡ Βουλγαρία δὲν ζητοῦσε ἄλλο, παρὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὰ ἀδέλφια τῆς ἀπὸ τὸν Τουρκικὸ ζυγὸ»⁴. Γι' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν τῶν Εὐρωπαίων εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα ὅσα ἔγραψε ὁ Περικλ. Ἀργυρόπουλος: «οἱ Φιλελεύθεροι κύκλοι καὶ αἱ Χριστιανικαὶ Ὄργανώσεις, ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι μόνος σκοπὸς τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων ἦτο πράγματι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὴν Ὄθωμανικὴν καὶ μουσουλμανι-

1. Ἐ.ἄ.

2. 1008 ἐμπ./Sofia, 2-8-1903, ὑποφάκ. 3.

3. Néoclès Kasasis, L' Hellénisme et la Macédoine, Paris 1903, σ. 36.

4. Ἀλεξ. Ζάννα, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀναμνήσεις). Ἐκδοσις I.M.X.A., Θεσσαλονίκη 1960, σ. 46.

κὴν τυραννίαν καὶ ἡ συγκίνησις των ἦτο μεγάλη καὶ εἰλικρινής. Πρέπει νὰ καταλάβωμεν ὅτι δι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, εὐγενεῖς τὴν ψυχὴν, ὁ ἀγὼν τῶν Βουλγάρων δὲν ἦτο μία διαμάχη μεταξύ Ἑλλήνων καὶ αὐτῶν, ἀλλὰ ἀγὼν ἐναντίον τοῦ Τούρκου δυνάστου»¹. Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὐτὴ καθιστοῦσε ἐξαιρετικὰ δύσκολη τὴν ἑλληνικὴ θέσι.

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1902 ἡ ἔντασι τῆς δράσεως τῶν κομιτατζήδων, τῆς VMRO² ἰδίως, δημιουργοῦσε πιά στὴ Μακεδονία τὴν εἰκόνα ἐξεγέρσεως. Τοῦτο ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐντεινόμενη ἀνάμειξι τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, εἴτε γιὰ λόγους συμφέροντος εἴτε γιὰ λόγους ἰδεολογικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν, ἀνάγκασε τὴν Τουρκία νὰ πάρῃ ὀρισμένες ἀποφάσεις, ποὺ θὰ συντελοῦσαν, κατὰ τὴ γνώμη της, στὴν ἀντιμετώπισι καὶ συνακόλουθα τὴ βελτίωσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε πιά οὔτε ἐπιδείνωσι οὔτε ἀπλή παράτασι. Ἄλλωστε δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ πιέσεις. Ἔτσι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1902 γιὰ πρώτη φορὰ καὶ γιὰ δευτέρη τὸν Νοέμβριο ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρία, σύμμαχοι τότε, ἐνεργώντας ἀπὸ κοινοῦ, ἔκαναν συστάσεις στὴν Τουρκικὴ Κυβέρνησι γιὰ τὴν ἀνάγκη εἰσαγωγῆς διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων στὶς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας της ἵκανῶν νὰ συντελέσουν στὴν ἀποκατάστασι τῆς τάξεως καὶ τὴ βελτίωσι τῆς θέσεως τῶν κατοίκων³. Γι' αὐτὸ καὶ ἐκείνη τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1902, γιὰ νὰ προλάβῃ τὴν ἀπροκάλυπτη ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης στὰ ἐσωτερικά της, ἀποφάσισε νὰ ἐνδιαφερθῇ γιὰ τὰ Μακεδονικὰ βιλαέτια της, ζητώντας ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους της, ποὺ ὑπηρετοῦσαν σ' αὐτά, τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν Νόμων καὶ τὴν καλομεταχείρισι τῶν Χριστιανῶν καὶ τοποθετώντας στὴ Θεσσαλονίκη ὡς Γενικὸ Ἐπιθεωρητὴ τους τὸν Χουσεῖν Χιλμὴ Πασᾶ, «πεπροικισμένον μὲ διάνοιαν εὐκίνητον, ἀκαταπόνητον δραστηριότητα καὶ πλουσίαν πείραν, προτερήματα ἐγγνώμενα ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς θέσεως, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε προορισθῇ»⁴. Ὁ Χιλμὴ, Τούρκος ἀπὸ τὴ Λέσβο καὶ ἑλληνομαθής, ἦταν ἄνθρωπος ἔξυπνος, «μεγάλῃς ἀξίας καὶ ἐπιτηδειότατος, ποὺ ἤξερε νὰ μεταχειρίζεται τοὺς Εὐρωπαίους»⁵.

Τὰ μέτρα ὅμως αὐτὰ δικαίως θεωρηθῆκανε ἀνεπαρκῆ καὶ γιὰ τοῦτο στὸ τέλος τοῦ 1902 συναντηθῆκανε στὴ Βιέννη οἱ Ἐπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν

1. Ὁ Μακεδονικὸς Ἄγὼν (ἀπομνημονεύματα), Ἔκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 14, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 3.

2. V(atreschna) M(akedonska) R(evolutionarna) O rganisatsia). Στις κυριώτερες Εὐρωπαϊκὰς γλωσσας IMRO. Στὴν ἀγγλικὴ π.χ., I(nternal) M(acedonian) R(evolutionary) O rganisation). Στὴν ἑλληνικὴ EMEO (= Ἐσωτερικὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὀργάνωσι).

3. Βλ. τὸν Β λ ά χ ο , ἔ.ἀ., σ. 240

4. Ἔ.ἀ., σ. 241.

5. Βλ. τὸν Ζ ά ν ν α , ἔ.ἀ., σ. 14.

τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας Goluchowski καὶ Lamsdorf κι ἀποφάσισαν νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν Τουρκία νὰ δεχτῆ τὴν εἰσαγωγή συγκεκριμένων μεταρρυθμίσεων στὴ Μακεδονία, ὥστε νὰ δημιουργηθῆ σ' αὐτὴν καλύτερη κατάσταση. Τὰ μέτρα αὐτά, τὸ «Βιενναῖον πρόγραμμα», ποὺ ὑποβληθῆκε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1903, ἀποβλέπανε στὴν ἀποκέντρωσι τῶν τριῶν Μακεδονικῶν Βιλαετίων, Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Σκοπίων, καὶ ἦταν τὰ ἀκόλουθα· ἰδιαίτερος προϋπολογισμὸς γιὰ κάθε βιλαέτι, διαφορετικὴ εἴσπραξι τῶν φόρων, ἀνεξάρτητη διοίκησι τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας ἀπὸ Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, αὐξημένα δικαιώματα στὸν Γενικὸ Ἐπιθεωρητῆ, ἰδιαίτερα δὲ τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιηθῆ τὴ στρατιωτικὴ δύναμι, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ παίρνη προηγουμένως τὴν ἄδεια ἀπὸ τὸ Ἰπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ χορήγησι γενικῆς ἀμνηστίας¹. Ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησι ἀναγκάστηκε νὰ ἐνδώσῃ, ἀλλὰ ἄρχισε τὶς γνωστὲς παρελκύνσεις, ὥστε, ὅταν τὸ 1903 ξέσπασαν τὰ γεγονότα, τὰ παραπάνω μέτρα δὲν εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζωνται, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τελευταῖο ποὺ ὠφέλησε πάρα πολὺ τοὺς Βουλγάρους, γιατί, ὅπως ἔγραψεν εὔστοχα ὁ Biliotti, ἐκδηλώνοντας τὴν ἀντίθεσί του πρὸς τὸ μέτρο τοῦτο, «οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς θέλουσιν ἐκλάβει τὴν ἀπόλυσιν αὐτῶν ὡς ἐνίσχυσιν, ὅπως ἐπαναλάβωσιν ὁμοίας πράξεις»², πράγμα ποὺ ἔγινε.

Γιὰ τὶς μεταρρυθμίσεις αὐτὲς ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ.

α...Ὁ ἐνταῦθα Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἦτο ὁ μελετήσας ἐνδύτερον τὸ ζήτημα τῶν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ πρῶτος ὑποβαλὼν τὸ περὶ αὐτῶν σχέδιόν του πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ³, ὅστις, φρονῶν ὅτι ἔδει ν' ἀνακηρυχθῆ ἡ Μακεδονία αὐτόνομος, εἶχεν ἀπαγορεύσει τῷ κ. Γεν. Προξένῳ νὰ ὑποβάλλῃ σχέδιον περὶ διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων, ὡς οὗτος ὑπὸ ἄκραν ἐμπιστοσύνην μοι εἶχε γνωρίσει. Τὸ σχέδιον τοῦ κ. Βιλιώττη, οὕτως ἐγκαίρως εἶχον λάβει γνώσιν, ἐχρησίμευσεν ὡς βῆσις τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γάλλου Προξένου κ. Steeg⁴, ἣτις ἐλήφθη ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἀστρονομικοῦ σχεδίου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἀπέδωκε τὴν ἐκροθμον ἐν Μακεδονίᾳ κατὰστασιν εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν κακοδιοίκησιν ἀποκλειστικῶς, χωρὶς νὰ ποιήσῃται, ὡς ὁ κ. Βιλιώτης, μείαν τῶν ὑπὸ τοῦ Κομιτάτου διαπραττομέ-

1. Βλ. τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ.ἀ., σ. 257.

2. Βλ. τὸν Γ ν ἄ σ ι ο Μ α κ ε δ ν ὸ, ἔ.ἀ., Στ', σ. 28.

3. Τοῦ Ὀ' Connor.

4. Ὁ Ζ ἄ ν ν α ς, ἔ.ἀ., σ. 16 καὶ 45, γράφει γιὰ τὸν Γάλλο πρόξενο M. Steeg, πὺς ἦταν πολὺ εὐγενικός καὶ συμπαθητικός, ἀλλὰ γνωστὸς γιὰ τὸν φιλοβουλγαρισμὸ του. Ὁ Ἀ ρ γ υ ρ ὸ π ο υ λ ο ς, ἔ.ἀ., σ. 13, γράφει γι' αὐτὸν ὅτι ἐπίστευε, πὺς οἱ περισσότεροὶ Σλαβόφωνοι Πατριαρχικοὶ δὲν εἶχαν σταθερὲς πεποιθήσεις, ὅτι «ἦσαν μᾶλλον Βούλγαροι ἐξελληνισθέντες ἢ Ἑλληνας ἐκβουλγαρισθέντες».

νων κατὰ τῶν Χριστιανῶν δολοφονιῶν καὶ παντοίων ἄλλων κακουργημάτων, ἅτινα κατέστησαν ἀφόρητον τὴν ὑπαρξιν οὐ μόνον τῶν Χριστιανῶν ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν Μουσουλμάνων...»¹.

Στοὺς Μουσουλμάνους οἱ μεταρρυθμίσεις ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ ἀρέσουν, ἀφοῦ ἡ εἰσαγωγή τους ἐσήμαινε ἐξασθένισι τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας καὶ ἀπαλλοτριῶσι τῶν δικαιωμάτων τῆς. Γι' αὐτὸ ἄρχισαν, ὅπως ἀναφέραμε καὶ προηγουμένως, οἱ παρελκύσεις, ποὺ θὰ προκαλέσουν ὅμως ὄξυνσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία καὶ θὰ ὀδηγήσῃ στὰ γνωστὰ γεγονότα. Οὔτε ὅμως καὶ στοὺς Βουλγάρους ἦταν δυνατὸ νὰ ἀρέσουν, ἀφοῦ δὲν τοὺς συνέφερε ἡ βελτίωσι, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἡ ἐπιδείνωσι τῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐξυπηρετοῦσε τὰ σχέδια καὶ τὸν σκοπὸ τους, ποὺ ἦταν ἡ αὐτονομία τῆς Μακεδονίας. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ. «...Τὸ Κομιτᾶτον οὐ μόνον δὲν ἐννοεῖ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποστολῆς νέων ἀνταρτικῶν σωμάτων θέλει προσπαθῆσαι νὰ ἐπιδεινώσῃ τὴν κατάστασιν, ὅπως καταδειχθῇ ὅτι εἰσὶν ἀνεπαρκῆ τὰ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων προταθέντα μέτρα πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Καὶ δὲν θέλει περιορισθῇ τοῦτο εἰς τὴν ἀποστολὴν ἀνταρτικῶν σωμάτων μόνον, διαμαρτυρόμενον οὕτω κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεων, ἀλλὰ θέλει προσπαθῆσαι νὰ ἐξαναγκάσῃ ἢ καταπιεσῇ χωρὶα τινὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ καθεστῶτος, διὰ τοῦτο δὲ αἱ γνωσταὶ ἤδη συμμορίαι, αἱ καλλιεργήσασαι ἀπὸ πολλοῦ τὸ ἔδαφος, διακηρύττουσιν ἀνὰ τὰ χωρὶα, ὅτι ἔφθασε πλέον ἡ ὥρα τῆς ἐξεγέρσεως καὶ ὅτι δέον νὰ ᾧσιν ἔτοιμα, ὅπως, διδομένου τοῦ συνθήματος, λάβωσι τὰ ὄπλα καὶ δι' ἐπαναστάσεως, πυρπολήσεως χωριῶν, σφαγῶν καὶ ταραχῶν καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Θεσσαλονίκῃ ἐπιτύχωσι τὴν αὐτονομίαν... Οἱ Βούλγαροι διὰ τοῦ κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεταρρυθμίσεων ἀγῶνος καταδηλοῦσιν ὅτι ἀντιλαμβάνονται, πόσον ὀλεθρίως θέλει ἐπιδράσει ἐπὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν τὸ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων καθεστῶς, ὅτι δὲ τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐν Μακεδονίᾳ καὶ σχετικὴ εὐημερία τῶν κατοίκων αὐτῆς θέλει εἶναι δι' αὐτοὺς ἀνεπανόρθωτος ἦττα»².

Οἱ Ἕλληνες πάλι τῆς Μακεδονίας, ἔχοντας σχεδὸν μονάχα τὴ θεωρητικὴ ἐνίσχυσι τοῦ ἀνίσχυρου Ἑλλαδικοῦ κράτους, χωρὶς προστάτες καὶ συμπάθειες, ἐξουθενωμένοι ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ τρομοκρατία καὶ παραδομένοι στὶς αὐθαιρέσιες καὶ τὴ ληστρικὴ συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν δυναστῶν τους, εἶδαν μὲ εὐχαρίστησι τίς μεταρρυθμίσεις καὶ πίστεψαν, πὼς θᾶρχονταν γι' αὐτοὺς καλύτερες μέρες.

«Αἱ μεταρρυθμίσεις, ἔγραφεν ὁ Εὐγενειάδης, παρήγαγον εὐάρεστον ἐν γένει παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐντύπωσιν, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἀναδιοργανώσεϊ τῆς Χω-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 67 - ἐμπιστ./17-2-1903.

2. Ἐ.ἄ.

ροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας διαβλέπουσι τὴν ἐξόντωσιν τῶν Βουλγαρικῶν κομιτάτων, ἅτινα κυρίως ἐδημιούργησαν τὴν δυστυχίαν αὐτῶν καὶ κατέστησαν τὴν ἔπαρξίν των ἀφόρητον»¹. Ὁ Εὐγενειάδης ὁμως στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἐκφράζει ὑπερβολικὴν αἰσιοδοξία, ἀφοῦ πιστεύει τόσο στὴν ἀξίαν τοῦ μέτρου τῆς ἀναδιοργανώσεως τῶν σωμάτων ἀσφαλείας καὶ ἔχει τὴ γνώμη, πὼς ἐλεύθερες πιά οἱ Ἀρχές θὰ μπορέσουν νὰ καταδιώξουν μὲ ἐπιτυχία καὶ ἐξοντώσουν τοὺς κομιτατζήδες. Τρεῖς μῆνες τοὺς θεωροῦσε ἀρκετοὺς γι' αὐτὴ τὴ δουλειά². Ὅπως ὁμως εἶπαμε, οἱ Τούρκοι δὲν βιάζονταν. Ἀντιμετώπισαν ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ἀντίδρασι τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, τῶν γνωστῶν τυράννων τῶν Χριστιανῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πού εἶχαν συνηθίσει νὰ ζοῦν ἀπὸ τὴ διαρπαγὴ. «Ὁ Ἀλβανὸς μουσουλμᾶνος βέης, εἰθισμένος νὰ θεωρῆ τὸν Χριστιανὸν εἴλωτα καὶ δοῦλον, μετὰ προφανοῦς ἤκουσε δυσαρρεσκείας τὴν ἀπόφασιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ δυσανασχετῶν θὰ δεχθῆ οἰανδήποτε τροποποίησιν, τείνουσαν νὰ ἀποστερήσῃ αὐτὸν τῆς σατραπικῆς ἐπὶ τοῦ Χριστιανοῦ καὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως ἐπιρροῆς, ἡ ἐξίσωσις του δὲ πρὸς τὸν ἐν γένει καὶ πλούτῳ κατώτερόν του ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης καιρίως θὰ πλήξῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀπολύτου ἀθαιρεσίας γαλουχηθέντος βέη»³. Νά, γιὰ τὴν οἱ Ἀλβανοί, παρὰ τίς προσπάθειες τῶν Τούρκων, ξεσηκωθῆκανε τὸν Μάρτιο τοῦ 1903 καὶ προκάλεσαν μεγάλες ταραχὰς στὴν περιοχὴ τοῦ Κοσσοῦ τοῦ βιλαετίου τῶν Σκοπίων. Περιοριζόμεστε νὰ μνημονεύσωμε τὴν πολιορκία ἀπὸ δυὸ χιλιάδες Ἀλβανοὺς τῆς Μητροβίτσας, ὅπου τραυματίστηκε κι αὐτὸς ὁ Πρόξενος τῆς Ρωσίας, ἐνῶ κατὰ τίς συγκρούσεις, πού ἐπακολούθησαν, οἱ νεκροὶ ἦταν πολλοί. Ὡστε ἡ ἄλβανικὴ ἀντίστασι στίς μεταρρυθμίσεις ἦταν ὅπωςδὴποτε ἐμπόδιο στὸν δρόμο πρὸς τὴν ὁμαλότητα. Σχετικὰ μ' αὐτὰ ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε πρὸς τὸν Σκουζέ: «Ὁ Βαλῆς⁴ μοὶ ἀνεκοίνωσε χθές, ὅτι ἔλαβεν ἤδη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν κανονισμόν, καθ' ὃν θὰ ἐφαρμοσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις, ὅτι δὲ ἤδη προέβη εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Γενικοῦ Ἐπόπτον περὶ τῆς συντάξεως τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ βιλαετίου, ἀλλ' ἀπὸ τῶν συνεννοήσεων μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἡ ἀπόστασις εἶναι μεγάλη, ἐνῶ ἐξ ἄλλου εἶναι λίαν ἐπείγουσα ἡ ἀνάγκη. Ἀλλ' ὅ,τι κυρίως ἐπείγει, δὲν εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ προϋπολογισμοῦ, πᾶσα δὲ ἡ προσοχὴ ἔδει νὰ στραφῆ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς

1. Ἐ.ά.

2. Βλ. συνέντευξί του στὸ «Ἐμπρός» τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1903, σ. 1

3. Ἀπὸ ἔκθεσι (438/1-2-1903) τοῦ Ἑλληνος Προξένου Βερατίου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Βλ. τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ. ἄ., σ. 260.

4. Βαλῆς-Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ὁ Χασάν Φεχμη Πασᾶς.

Ὁ Ζάννας τὸν χαρακτηρίζει «ὁμορφῆ φυσιογνωμία, τύπο τοῦ παλιοῦ ἀνατολίτη, μὲ κατασπρα μαλλιά καὶ γένεια», γράφει δὲ καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα γι' αὐτόν. (Ζ ἄ ν ν α, ἔ. ἄ., σ. 16-17).

Ἀστυνομίας, μόνης δυναμένης νὰ πείσῃ ὅτι ἀληθῶς πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς μεταρρυθμίσεων. Ἡ ἔλευσις μόνῃ τῶν Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν ἤθελε συντελέσει εἰς τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν ταραχοποιῶν, δυσάρεστον δὲ λίαν εἶναι, διότι ἡ ἐκλογή αὐτῶν δὲν ἐπετεύχθη ἔτι. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὑπαρχόντων ὀργάνων τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ ἐνέργεια δραστηριότερα πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, ἂν ἐπέσπενδε τὴν εἰς Θεσσαλονίκην ἔλευσίν του ὁ Γενικὸς Ἐπόπτης Χιλμῆ πασᾶς, μετέβαινε δὲ ταχέως εἰς Μοναστήριον. Ἀυστηρῶς ὅμως καὶ οὗτος ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῶν ἐν τοῖς Ἀνακτόροις καί, ἀντὶ νὰ ἐργασθῆ κατὰ πρῶτον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας ἐν τοῖς δυσὶ τούτοις βιλαετίοις, παλαίει, ὅπως πείσῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ν' ἀποδεχθῶσι τὰς μεταρρυθμίσεις, οὕτω δ' ἐξασφαλισθῆ ἀπὸ ἐνδεχομένης ἐξεγέρσεως αὐτῶν ὁ Σουλτᾶνος, ὅστις, ἔνεκα τοῦ τρόμου δὲν ἐμπνέουσιν αὐτῷ οἱ ἐν τοῖς Ἀνακτόροις, ἀποδίδει μείζονα σημασίαν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Ἀλβανῶν ἢ εἰς ἐκείνας τῆς Εὐρώπης. Ἐν ὅσῳ, λοιπόν, ἡ ἔλευσις τῶν Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεταρρυθμίσεων ἐν γένει βραδύνει, ἢ ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Σουλτᾶνου παραδοχῆς αὐτῶν προκληθεῖσα εὐάρεστος παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἐντύπωσις καὶ ἀναθάρρυνσις αὐτῶν μειοῦται ὁσημέραι, ὁ γεννώμενος δὲ παρ' αὐτοῖς δισταγμὸς περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν προθέσεων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης σοβαρῶς συντελεῖ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σχεδίου τοῦ κομιτάτου, ὅπερ διὰ τῶν πρακτόρων καὶ ὁμοφρόνων αὐτοῦ διακηρύσσει, ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως μεταρρυθμιστικὸν ἔργον εἶναι δυνατόν νὰ συντελεσθῆ, ἂν δὲν ἐξαναγκασθῆ ὁ Σουλτᾶνος δι' ἐξεγέρσεως»¹.

III. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΙ

Τὰ βουλγαρικὰ κομιτάτα, καθὼς ἦταν ἀσύμφορη γι' αὐτὰ ἡ εἰσαγωγή τῶν μεταρρυθμίσεων, στὴν ἐπιθυμία τους νὰ τὴν προλάβουν, προετοιμάζανε τὴν ἐξεγερσι μεθοδικά, ἐκμεταλλεύόμενα τὴν ἀνικανότητα τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ τὰ ὑποτάξουν, καὶ τὴν ἔλλειψι ἀντιδράσεως ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἕλλην Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Κιουζὲς Πεζῆς ἔγραφε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὑποδεικνύοντας στοὺς ἀρμοδίους τὴν ἀνάγκη ἀλλαγῆς τῆς τακτικῆς, τὰ ἀκόλουθα: «Οἱ Τοῦρκοι ἐλάχιστά τινα κατώρθωσαν μέχρι τοῦδε κατὰ τῶν συμμοριῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τοὺς πλοκάμους, οὕτως εἶπεῖν, δι' ὧν ὁ πανσλαβικὸς πολόπουσ κρατεῖ σήμερον πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ βουλγαρόφωνα διαμερίσματα τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἀνέκαθεν ἔτρεφον τὴν γνώμην ὅτι ἐν δεδομένη στιγμῇ αἱ συμμορίαὶ αὗται θὰ δυνηθῶσι νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς καὶ τοπικὰς τῶν κατοίκων ἐξεγέρσεις, τὴν αὐτὴν δὲ γνώμην ἐξακολουθῶ νὰ τρέφω μέχρι σήμερον.

1. ΑΥΕ/ΚΥ 96 - ἐμπ./9-3-1903.

Τὸ ἔργον τῶν κομιτάτων ἔχει προχωρήσει εἰς βαθμὸν, καθιστῶντα ἀδύνατον πλέον τὴν καταπολέμησιν αὐτῶν ὑπὸ τῆς τυφλῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως, ἥτις ἀπέναντι τοῦ συστηματικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ ἀντιτάσσει τὰς ἀγριότητας τῶν πειναλέων ἀποσπασμάτων της καὶ τυχαίως τινὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν συμμοριῶν συγκρούσεις... Ἡ Ρωσοφοβία παραλύει τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τῶν ἐν Γιλδίζ, ἢ παραλυσία δ' αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ μέχρι τῶν ἐπαρχιῶν. Τούτου ἔνεκα θλίβομαι, διότι ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει αἱ προτάσεις μου περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ γνωστοῦ λογίου Ἰάσσαλος πασσάλω ἐκκρούεται»¹.

Ὁ ἴδιος, στὴν ἔκθεσί του πὺ ἀκολουθεῖ, ἐκφράζοντας τὸ αἶσθημα τοῦ ἀδιεξόδου, στὸ ὅποιο ἐξ αἰτίας τῆς ἀδρανεῖας του εἶχε περιέλθει ὁ Ἑλληνισμός, ἐτόνιζε· «Ἡ ἐξέγερσις παρασκευάζεται καὶ ἐπιβάλλεται ἡμῖν νὰ σκεφθῶμεν ἀπὸ τοῦδε, τίνα στάσιν θὰ τηρήσωμεν κατέναντι τῶν παρασκευαζομένων ταραχῶν. Οἱ Τούρκοι δὲν δύνανται νὰ προλάβωσι τὴν ἐξέγερσιν, καίτοι πιστεύω, ὅτι θὰ κατορθώσωσι νὰ καταπνίξωσι ἐν αἵματι αὐτήν, εἶναι δὲ μάταιον νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ παρακωλύσωμεν ταύτην, ἀφοῦ ἐπὶ μὲν τῶν σχισματικῶν δὲν ἔχομεν ἐπιρροήν, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἤδη προσελκύνονται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελευθερώσεως διὰ τῆς πονηρᾶς τῶν πανσλαβιστῶν ἐπινοίας, καθ' ἣν ἡ Μακεδονία ἀνήκει εἰς τοὺς Μακεδόνας. Οἱ πανσλαβισταὶ ἐπιδιώκονσι τὴν Ἰδρυσιν καὶ νέον αὐτονόμου σλαβικοῦ κράτους ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου πρὸς διάσπασιν κυρίως τῆς ἐνότητος τοῦ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ Ἑλληνισμοῦ... Αἱ συνέπειαι τῆς προμηνυομένης ἐξεγέρσεως ἔσονται σουδαιόταται, ἐπιβάλλεται δ' ἡμῖν νὰ κανονίσωμεν σαφῶς τὴν ἡμετέραν πορείαν. Ἡ ἀθλιότης τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως² ἐμποδίζει ἡμᾶς νὰ συμβουλευθῶμεν τοὺς ἡμετέρους, ὅπως

1. ΑΥΕ/ΚΥ 38/21-1-1903. Ὑποφάκ. «ἐμπιστευτικά ἔγγραφα».

2. Τὴν ἀθλιότητα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, πὺ ἐπισημαίνει ὁ Κιουζές Πεζᾶς, ἀποκαλύπτει σὲ ἄρκετὰ μεταγενέστερη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἡλίν-Ντέν ἔκθεσί του πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ἰθω Ρωμᾶνο ὁ τότε Ἑλλην Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Δημ. Καλλέργης, γράφοντας, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὰ ἀκόλουθα. «Εἰς οἰκτράν κατάστασιν περιήλθον τὰ πράγματα ἐν τῷ Βιλαετίῳ Μοναστηρίου καὶ οὐδεμία ὑφίσταται πλέον ἀσφάλεια, οὐ μόνον ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμῃ τῇ πόλει... Διευθυντῆς τῆς ἐνταῦθα ἀστυνομίας εἶναι ὁ Κιαμὴλ Βένης, διεφθαρμένος καὶ πονηρὸς Κιρκάσιος, οὐδὲν ἔχων ἱερὸν οὔτε ὄσιον. Τὸν ἐδωροδοκῆσαμεν πολλάκις, ἀλλ', ὡς θετικῶς γνωρίζω, λαμβάνει ἐπίσης χρήματα καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ἀπὸ τοὺς Ρουμούνους, Δι' αὐτὸν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ σημερινὴ θέσις τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος εἶναι ἀπλοῦστατα μία ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις καὶ τίποτε ἄλλο.

Πάντες οἱ ὑπάλληλοι τῆς Νομαρχίας, μὴ λαβόντες πρὸ πολλοῦ μισθοῦς καὶ βλέποντες τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς Διοικήσεως, κλέπτουσιν ἀναφανδόν, ὅπως δυνηθῶσι νὰ συντηρήσωσι τὰς οἰκογενεῖας των. Οὐδέποτε περιήλθον εἰς ἀθλιωτέραν οἰκονομικῶς κατάστασιν ὁ τόπος. Ὁ τεφερδάρης (οἰκονομικὸς ἐπιθεωρητῆς) εὐρίσκει τὴν μὲν προΐαν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Δημοσίου χρέους, τὸ δὲ ἀπόγευμα εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ὁθωμανικῆς

ἀρκοῦνται εἰς τὸ νῦν καθεστώς, μετὰ τὸ ἐνδιαφέρον μάλιστα τὸ ὁποῖον δεικνύου-
σιν αἱ Μ. Δυνάμεις πρὸς βελτίωσιν αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ καταστρέφει τὸ σπουδαιό-
τατον τῶν ἐπιχειρημάτων, οὗ ἐπινοούμεθα μέχρι τοῦδε χρῆσιν, ὅπως παρακω-
λύωμεν τὴν ἐξέγερσιν, προτάσσοντες τὸ ἄσκοπον καὶ ἀνωφελὲς πάσης αἱματο-
χυσίας. Ἀλλὰ, καὶ ἐὰν ἠθέλομεν προτείνει τοιοῦτόν τι, οὐδεὶς θὰ εἰσακούσῃ
πλέον ἡμῶν, διότι, ὡς λέγουσιν οἱ ἐνταῦθα, ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ ζήσωσι πρῶτον
ὡς ἄνθρωποι καὶ ἔπειτα ὡς Ἕλληνες. Ἐὰν πάλιν ἀποφασίσωμεν νὰ προτρέ-
ψωμεν καὶ ἡμεῖς αὐτούς, ἵνα δι' ἐξεγέρσεως ἐπιδιώξωσι τὴν βελτίωσιν τοῦ
καθεστώτος, θέλομεν διευκολύνει τὸ ἀνατρεπτικὸν ἔργον τῶν πανσλαβιστῶν,
ὅπερ ἀγνοοῦμεν, ποῦ θὰ καταλήξῃ. Καὶ ἡ ἀπάθεια ὅμως καὶ ἀδιαφορία, ἣν ἠδυνά-
μεθα, ἴσως, νὰ δείξωμεν, καταστρέφουσι τὴν ἡμετέραν ἐπιρροήν. Ἡ θέσις
ἡμῶν, ὁμολογουμένως, εἶναι δυσχερῆς καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐνόμισα
ἀναγκαῖον νὰ ἐφελκώσω τὴν προσοχήν τοῦ Σ. Ὑπουργείου, ἐν ὅσῳ εἶναι καιρός»¹.

Τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ ἦταν ἡ συνέπεια τῆς ἕως τότε ἑλληνικῆς ἀπουσίας
ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς δυναμικῆς ἀναμετρήσεως. Ὑπάρχει ὁποῖος καθιστᾶ αἰ-
σθητὴ τὴν ὑπαρξί του κι αὐτὸ γιὰ τὴν ὥρα μονάχα στὸν ἐκκλησιαστικὸ
καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα συνέβαινε μὲ τοὺς Ἕλληνες, ὄχι ὅμως καὶ στὸν
ἔνοπλον ἀγῶνα, στὸν ὁποῖον οἱ Βούλγαροι δὲν ἔβρισκαν ἀπὸ ἑλληνικῆς
πλευρᾶς κανένα ἐμπόδιο. Ἦταν ἐπομένως πολὺ φυσικὸ νὰ ἔχη ἐπιδεινωθῇ
σὲ ἀπελπιστικὸ βαθμὸ ἡ θέσι τοῦ ἑλληνορθόδοξου στοιχείου τῆς Μακε-
δονίας².

Τραπέζης, φοβούμενος ἐπίθεσιν ἐν τῷ γραφείῳ του ἐκ μέρους τῶν Ἀξιωματικῶν, οἵτινες
ἀπαιτοῦσι παρ' αὐτοῦ τὴν καταβολὴν τῶν καθυστερουμένων αὐτοῖς μισθοδοσιῶν. Μόνον
εἰς τὸ γραφεῖον του δὲν εὐρίσκεται ποτε ὁ τεφτερδάρης.

Καὶ οἱ μὲν Ἀξιωματικοὶ δυσανασχετοῦσι, διότι καθυστεροῦνται οἱ μισθοί των, οἱ
δυστυχεῖς ὅμως στρατιῶται καὶ τὴν τροφήν των ἀκόμη δὲν λαμβάνουσι τακτικῶς. Ἀπὸ
10 ἡδὴ ἡμερῶν δὲν διενεμήθη αὐτοῖς κρέας, διότι οἱ τροφοδῶται δὲν ἐννοοῦσι πλέον νὰ
χορηγῶσιν ἐπὶ πιστώσει τρῶφιμα εἰς τὸν στρατόν. Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους...δὲν πρέπει νὰ
ἀμφιβάλωμεν ὅτι ὁ στρατός, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔπρεπε νὰ βασίζωνται ὅλαι αἱ ἐλπίδες τῶν
κατοίκων διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν περιπτώσει διαταράξεως αὐτῆς, θὰ ἐπωφε-
λεθῇ τῆς πρώτης παρουσιασθησομένης περιστάσεως, ὅπως ἀρπάσῃ ὅ,τι δυνηθῇ καὶ συν-
τελέσῃ διὰ τῆς στάσεώς του εἰς τὸ νὰ περιπλέξῃ ἔτι πλέον τὴν κατάστασιν.

Παρακαλῶ νὰ πιστεύσητε, Κύριε Ὑπουργέ, ὅτι οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ὑπάρχει ὑπερβολὴ ἐν
τῇ ἀπεικονίσει τῆς καταστάσεως...».

ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904/ὑποφάκ. Η' 949/1-10-1904.

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 51/27-1-1903.

2. Τὴν ἐξαιρετικὰ δύσκολη κατάστασι τῶν ἑλληνορθόδοξων Μακεδόνων ἀπεικο-
νίζει παραστατικά, ἂν καὶ μὲ φραστικὲς ὑπερβολές, σὲ μιὰν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Εὐγε-
νειάδη ὁ ἱερέας τοῦ χωριοῦ Βλάντοβο, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Πρόξενον «εἰ-
λικρινῆς τῆς ἑλληνικῆς Ἰδέας ἐργάτης», ἐνῶ τὸ χωριὸ τοῦτο, τὸ σημερινὸ «Ἄγρας»,
ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο σὲ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ Προπύργιο τῶν Βοδενῶν (ΑΥΕ/ΚΥ. 175
ἐμπ. 12-4-1903). Παρουσιάζω ἀποσπάσματα τῆς ἐπιστολῆς. «...Τὰ κακοποιὰ στοιχεῖα

Καὶ ἐνῶ τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἀδρανοῦσε καὶ ἄφηνε ἀνοργάνωτους τοὺς Ἑλληνομακεδόνες, ὁ Εὐγενειάδης, ἀντὶ νὰ συλλαμβάνη καὶ νὰ ἐρμηνεύη σωστά τὸ φανερὸ αὐτὸ αἷτιο, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κατάστασι, ἐξέφραζε σφαλερὲς γνώμες καὶ ἀδικοῦσε τοὺς ταπεινοὺς χωρικοὺς τῆς Μακεδονικῆς ὑπαίθρου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν ἀπαίτησι νὰ κάνουν, ἀβοήθητοι καὶ ἀνυπεράσπιστοι αὐτοί, τὰ ἀδύνατα, γράφοντας στὸ Ἑπουργεῖο, πὼς *ακατὰ κανόνα οἱ ὀρθόδοξοι σλαβόφωνοι οὐδαμῶς διακρίνονται διὰ τὸ ἐδραῖον τοῦ φρονήματος αὐτῶν, οὐδεὶς δὲ ἔχει τὴν ἀταπάρησιν καὶ τὸ θάρος ν' ἀναλάβῃ ἐθνικὴν ἐργασίαν, ἀλλ' οὐδὲ μεταξὺ τῶν Ἑλληνοφώνων τῆς Μακεδονίας ὑπάρχουσιν οἱ δυνάμενοι ν' ἀποτελέσωσι κομιτᾶτον πρὸς εἰλικρινῆ δρασίαν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἰδίᾳ, ἐνθα τοιαύτη ἐργασία ἔδει ἀπὸ πολλοῦ νὰ εἶχε παρασκευασθῆ, κατεδείχθη ἡ ἀληθὴς ἡμῶν γυμνότης καί, ἐνῶ πάντες, περιβεβλημένοι τὴν πανοπλίαν τοῦ ἐθνομάρτυρος, ἀσχάλλουσι, δῆθεν, ἐπὶ ταῖς ἀπωλείαις ἡμῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, οὐδεὶς, ἐκτός ἐξαιρέσεως ἐλαχίστων, καταδεικνύει ἀληθὲς ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ἐξ ἄλλου, ἀλληλομαχοῦντες διηνεκῶς καὶ ἔρμαια τῶν χαμαιζήλων αὐτῶν παθῶν καὶ τοῦ πρὸς ἀλλήλους μίσους, κατεργάζονται τὴν*

ἐπληθύνθησαν εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς χωρίου εἰς ἄλλο παντὸς φιλησύχου ἀνθρώπου καταντᾷ πρόβλημα ζωῆς καὶ οἱ ἀγροὶ ἡμῶν ὀσημέραι ἐρημοῦνται, κακῶς καλλιεργούμενοι ἢ ὄλωσ ἀκαλλιέργητοι μένοντες, διότι ἐνοπλοὶ οἱ διαταρᾶτοντες τὴν τάξιν καὶ τὴν εὐημερίαν ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. Τὰ πράγματα ἐφθασαν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς καὶ εἰς τὸ μὴ περαιτέρω. Εἰς ἀμιγῶς ὀρθοδόξου κοινότητος, ἀναφανδὸν καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀρχῶν, οὗτοι ζητοῦσι φόρους, καταγράφοντες τοὺς κατοίκους. Οἱ δυστυχεῖς ὀρθόδοξοι ἀγνοοῦσι, τί νὰ πράξωσιν, ἐνῶ αἱ ἐπιτόπιοι ἀρχαὶ οὐδὲν ἐνδιαφέρον δεικνύουσι... Ἀγυρτικῶ καὶ βαρβαρικῶ τῷ τρόπῳ καὶ μὲ τὴν μάχαιραν εἰς τὴν χεῖρα ἀπειλοῦσι θάνατον κατὰ παντός, μὴ θέλοντος νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὰς κακούργους ἰδέας τῶν ἤτοι ἕκαστος, δυνάμενος νὰ φέρῃ ὄπλα, ὀφείλει ἄνευ προφάσεως νὰ προσπαθῆση ἐντὸς ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος νὰ προμηθευθῆ. Εἰς δὲ τοὺς εἰπόντας, ὅτι στεροῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου καὶ συνεπῶς ἀδυνατοῦσι νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ἐπιθυμίαν τῶν, ἐδόθη ἡ ἐμπρέπουσα καὶ Χριστιανικωτάτη ἀπάντησις νὰ πωλήσουν τὰ βόδια τῶν καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχουν, ἄλλως τὴν ἀπίθειαν θὰ τὴν πληρώσουν μὲ αἷμα... Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἀγνοεῖται ἡ τύχη τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου κοινότητος, καθ' ὅσον κώδων ἀλλεπαλλήλων δυστυχημάτων σημαίνει ἐπὶ τὰς κεφαλὰς μας. Ἐνταῦθα διαιτῶνται τὰ βδελύγματα τῆς ἐρημώσεως. Ἡμεῖς δὲ, βλέποντες καὶ ἐννοοῦντες τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν ἔχομεν νὰ ἀντιτάξωμεν, εἰ μὴ πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καταφεύγομεν εἰς τὰς ἐστίαις μας. Οὐδεὶς δύναται νὰ κοιμηθῆ ἡσύχως καὶ τοῦτο διότι τὰ περιτρίμματα τῆς κοινωνίας καθ' ὅλην τὴν νύκτα περιφέρονται εἰς τὰς κεντρικώτερας ὁδοὺς τοῦ χωρίου μας, ἐνίοτε δὲ οἱ θρασύτεροι αὐτῶν, κροῦντες τὰς θύρας μας, ἐξεμοῦσιν ὕβρεις καὶ ἀπειλάς, λέγοντες ὅτι ἐφθασεν ἡ στιγμὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ μᾶς καύσωσι ζῶντας... Ἄπασα ἡ ὀρθόδοξος κοινότης τοῦ ἡμετέρου χωρίου ὑποφέρει, ὁ δὲ ἀτυχῆς διδάσκαλος δὲν θὰ εἶναι ἄμοιρος τῆς ἐπικειμένης καὶ ἐπαπειλουμένης συμφορᾶς, καθόσον θεωρεῖται παρὰ τῶν κακοποιῶν στοιχείων ὡς ὁ σπουδαιότερος παράγων καὶ ὑποστηρικτῆς τῆς Ὀρθοδοξίας». Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, γραμμῆς στίς 25-1-1903, ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ἑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν μαζί μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 38 - ἐμπ./28-1-1903 ἔγγραφόν του. Βλ. τὸν ὑποφάκ. 1.

ἐξασθένεισιν ἢ μᾶλλον τὴν ἀποσύνησιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες ἄθροοι κατέρχονται καὶ ἐγκαθίστανται ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπως δημιουργήσωσιν ἐν αὐτῇ κοινότητα Βουλγαρικὴν, δυναμένην διὰ τοῦ χρόνου νὰ διεκδικήσῃ δικαιώματα καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς πρωτεύουσας τῆς Μακεδονίας»¹.

Καὶ ὅμως οἱ σλαβόφωνοι Πατριαρχικοί, πού τόσον ἄσχημα κατηγορεῖ ὁ Εὐγενειάδης στὴν ἀρχὴ τοῦ προηγουμένου ἐγγράφου του, εἶχαν νὰ παρουσιάσουν ἀρκετοὺς ξεσηκωμένους ἐναντίον καὶ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βουλγάρων στὸ Βιλαέτι Μοναστηρίου. Γιατί πῶς μπορεῖ νὰ ξεχαστῇ ὁ Καπετὰν Κώττας, πού ἀπὸ πολὺ νωρίτερα εἶχε γίνει στὴν περιφέρειά του, στὰ Κορέστια καὶ στὴν Πρέσπα, σχεδὸν θρυλικὸ πρόσωπο; Ἄλλὰ καὶ ὁ Καπετὰν Βαγγέλης ἀπὸ τὸ Στρέμπενο εἶχεν ἤδη ἐμφανισθῇ. Καὶ λίγο ἀργότερα ἔκαναν τὴν ἐμφάνισί τους ὁ Φλωρινιώτης Λάκης Πύρζας, ὁ Παῦλος Κύρου ἀπὸ τὸ Ζέλοβο, ὁ Νταλίπης ἀπὸ τὸ Γκαμπρέσι καὶ ὅσοι ἄλλοι, πού διαρκῶς πλήθαιναν σ' ὅλη τὴν ἔκτασι τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας, ἔδρασαν μὲ τὸ ὄπλο στὸ χέρι γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἰδέα. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ δυναμικοὶ καὶ ἀνυπότακτοι ἐκπροσωποῦν τοὺς «γκραικομένους», δηλ. τοὺς Ἑλληνομανεῖς, ἐναντίον τῶν ὁποίων εἶχε στραφῇ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ λύσσα τῶν ἐξαρχικῶν καὶ τῶν δύο κομιτάτων.

Ὅτι ὁ Εὐγενειάδης διαψεύστηκε μὲ πανηγυρικὸ τρόπο γιὰ τὶς παραπάνω κρίσεις του, φάνηκε τὸν ἄλλο κιόλας χρόνο. Γιατί, μόλις τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἔδειξε κάποιο ἐνδιαφέρον, ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς ξεσηκώθηκε, ὠργανώθηκε καὶ πολὺ σύντομα πέρασε στὴν ἀντεπίθεσι καὶ ἔζησε, πάλι κατὰ τὸν Ἴωνα Δραγοῦμη, τὴν περίοδο τῶν ἡρώων (1904-1908), πού τοῦ ἐξασφάλισε τὴ νίκη καὶ τὴν ἐθνικὴ του ἐπιβίωσι.

Ὁ Ἴων Δραγοῦμης μπόρεσε νὰ συλλάβῃ τὴν αἰτία τῆς προηγουμένης καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας καὶ γιὰ τοῦτο, εὐθὺς μετὰ τὸ Ἥλιν - Ντέν, ἔγραψε: «Ἡ ἐκβίασις καὶ ἡ ἀπειλὴ δὲν κάμνουν τὰς ἐπαναστάσεις. Οἱ πληθυσμοὶ τῆς Μακεδονίας ἐνδίδουν, διότι πιέζονται, καὶ ἐξωμοτοῦν, ἐπειδὴ ἀπειλοῦνται. Ἐὰν ἐβλεπαν Ἑλληνά τινα ὄπλαρχηγὸν ἐρχόμενον, διὰ νὰ τοὺς ἐξεγείρῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων, θὰ ἔστρεφον τὰ ὄπλα ἐναντίον τῶν ἐξοπλιστῶν των»². Σὲ λίγο φάνηκε, πὼς εἶχεν ἀπόλυτο δίκιο. Ὅσο γιὰ τὸ «πρὸς ἀλλήλους μῖσος», πού θίγει ὁ Εὐγενειάδης, εἶναι τόσο γνωστὸ τὸ κατ' ἐξοχὴν αὐτὸ ἐλληνικὸ μειονέκτημα, ὥστε νὰ μὴ ἀμφισβητοῦνται οἱ διενέξεις μέσα στίς ἐλληνικὲς κοινότητες τῆς Μακεδονίας, πού, ἄλλωστε, διαπιστώνονται καθαρὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν Προξενικῶν ἐγγρά-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 3 - ἐμπ./4-1-1903.

2. Βλ. τὸ ἔκτακτο «Μακεδονικόν» φύλλο τοῦ «Σκρίπ» τῆς 30ῆς Αὐγούστου 1903. Βῆθε, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Ἥλιν - Ντέν, «ὕπερ τῶν θυμάτων τῶν Βουλγάρων».

φων¹. Γιατί ὅμως ὄλ' αὐτὰ μεταβληθήκανε σὲ λίγο; Τοῦτο ἔγινε, γιατί μὲ τὴν κυβέρνησι τοῦ Γεωργ. Θεοτόκη ἀλλάξε ἀρκετὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους πάνω στὸ Μακεδονικό². Καὶ μόνον ἡ τοποθέτησι στὴ Θεσσαλονικὴ ὡς Γενικοῦ Προξένου τοῦ ἐξαίρετου γιὰ τὴν ὀργανωτικὴν του ἱκανότητα καὶ τὴ διορατικότητά του Λάμπρου Κορομηλά³ στάθηκε ἱκανὴ νὰ μεταβάλη ριζικὰ τὴν κατάστασι. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης ἔγινε, ξαφνικὰ θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς ἀγνώριστη καὶ ἐπιδόθηκε στὴν ἐθνικὴ ἐργασία μὲ ἀπεριόριστη διάθεσι. Ἐπιφανεῖς καὶ ἀπλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονικῆς βοήθησαν τὸν ἀγῶνα, παισιώνοντας τὴν εἰδικὴν «ὀργάνωσι», ποῦ εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀνθυπολοχαγὸ πεζικοῦ Ἀθανάσ. Σουλιώτη - Νικολαΐδη⁴. Οἱ χθεσῖνοι «ἀδιάφοροι» τοῦ Εὐγενειάδη συγκροτήσανε ἀκόμη καὶ «Ἐκτελεστικό», ποῦ ἐξουδετέρωσε τὴ βουλγαρικὴ τρομοκρατία μέσα στὴν πόλι.

Μέχρις οὗτο ὅμως φθάση ἡ ὥρα τῆς μεταβολῆς αὐτῆς, θὰ περάσουν ἀκόμη πολλοὶ μῆνες. Ὡς τότε ὁ Ἑλληνισμός, ἐλεύθερος καὶ ὑπόδουλος,

1. Μελετώντας στὸ παρελθὸν διπλωματικὰ ἔγγραφα, σχετιζόμενα μὲ τὰ «Πηγεωνικά» (ἐποχὴ τοῦ 1887 - 89), δοκίμασα θλίψι, διαπιστώνοντας σὲ ποιά κατάστασι βρισκότανε τότε ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Μοναστηρίου ἀπὸ τὴν ἀλληλομαχίαν τῶν μελῶν της.

2. Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν ὁ Πρέσβυς Ἄθως Ρωμάνος.

3. Γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κορομηλά βλ. τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀθ. Σουλιώτη - Νικολαΐδη (σ. 19-20) καὶ τὸν Ζάνα, ἔ.ἀ. (βλ. passim, ἰδιαίτερα δὲ τὴ σ. 20). Γιὰ τὴν ἱκανότητά του καὶ εἰδικὰ τὸ πρακτικὸν του πνεῦμα βλ. ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐκθεσὶ τοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (367 - ἐμλ./12-7-1904) στὸ Βλάχο, ἔ.ἀ., σ. 345. Πολὺ ὠραία ἐπίσης παρουσιάζει τὸν Κορομηλά καὶ τὴ δρᾶσι του ὁ Λαοῦρδας στὴ μελέτη του «Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονικῆς», σ. 11 κ.ἑ. Ὁ Κορομηλᾶς ὑπηρετήσεν ὡς Γενικὸς Πρόξενος στὴ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1904 ὡς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1906. Κατόπιν ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀθήνα, διατηρώντας ὅμως τὴ θέσι του· γιὰ τοῦτο καὶ ἐπισκέφθηκε μερικὲς φορὲς ἀκόμη τὴν ἔδρα του, ὡς τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1907, ὅταν τοποθετήθηκε πρέσβυς στὶς Η.Π.Α. Βλ. τὴν ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1909, σ. 97.

4. Γιὰ τὴν «ὀργάνωσι Θεσσαλονικῆς» καὶ τὴ δρᾶσι τοῦ ἀρχηγοῦ της, ποῦ παρουσιάσθηκεν ἐκεῖ ἀρχικὰ ὡς ἔμπορος ραπτομηχανῶν καὶ λίγο ἀργότερα ὡς ἀντιπρόσωπος ἀσφαλιστικῆς Ἐταιρείας, βλ. τὰ ἀπομνημονεύματα του. Ἔκδοσις I.M.X.A., ἀριθ. 28, Θεσσαλονικὴ 1959. Γιὰ τὴν διενέξει μέσα στὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα ὁ Νικολαΐδης γράφει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά. «Ἀπὸ τὰ κυριώτερα, ποῦ ἐπέτυχε ἡ ὀργάνωσι Θεσσαλονικῆς, βέβαια δὲ τὸ ἀγαθότερον, ἦταν, ὅτι ἐθεράπευσε τὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς πρωτεύουσας τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὸ μεγάλο μας πάθος καὶ ἐλάττωμα, τὴν κομματικὴν διαμάχην. Οἱ μνημένοι ἔδιναν τὸ παράδειγμα. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ὠφέλησε ἡ λίγο - πολὺ συμμετοχὴ ὄλων τῶν ὁμογενῶν εἰς πραγματικὸν κατὰ τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἀγῶνα. Δὲν ἔλεγον πιά μόνον λόγια, δὲν ρητόρευαν μεταξὺ τους οἱ Ἕλληνες Θεσσαλονικιοὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἐνεργοῦσαν ἐναντίον τους συστηματικὰ, καθένας μὲ τὴ δύναμή του. Διαισθανόμενοι κάθε μέραν τὸν κοινὸν κίνδυνον καὶ βλέποντας κάθε τόσο κάποια ἐπιτυχία τοῦ ἀγῶνος, αἰσθάνονταν ἠνωμένοι σὺν συμπολεμισταῖς» (σ. 49).

θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ τὸ πεδίο τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος καὶ οἱ Ἕλληνες Πρόξενοι στὴ Μακεδονία θὰ περιορίζονται στὴν παροχὴ τῶν γνωστῶν συστάσεων καὶ ἐνθαρρύνσεων καὶ στίς ὑποσχέσεις ἠθικῆς ὑποστηρίξεως. Ὅσο γιὰ τὸν Εὐγενειάδη, αὐτός, ἀκόμη καὶ κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Ἡλίν - Ντέν, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀδικῇ τοὺς ἐγκαταλελειμμένους Μακεδόνες καὶ γράφει στὸν τότε Πρωθυπουργὸ καὶ Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Δημ. Ράλλη· *«Οἱ Βούλγαροι ἀπροκαλύπτως κηρύττουσιν ὅτι εἰς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς τούτου θὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ καθεστώτος. Δυστυχῶς, μεταξὺ τῶν ἐν τῷ τῶμα τελούντων ἡμετέρων δὲν ὑπάρχουσιν οἱ δυνάμενοι νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὑποστήριξιν τῶν δικαίων των καὶ φοβοῦμαι ὅτι, ἂν ἡ ἐξουσία δὲν ἐπιτύχῃ τὴν ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν θὰ κατορθώσωσι καὶ θὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐδρισκόμενοι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν δολοφονικῶν συμμοριῶν»*¹.

Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἡ ἀλλαγὴ, οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας ἀγωνίζονταν κυρίως μὲ ἐκκλήσεις καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπη, στὴν προσπάθειά τους νὰ προκαλέσουν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συμπάθεια καὶ τὴ βοήθεια, ποὺ θὰ τοὺς ἔσωζε.

Εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς καταστάσεως ἡ ἐπιστολὴ, τὴν ὁποία «πολιταί τῆς Θεσσαλονίκης» — καὶ εἶδαμε πιὸ πάνω, τί γνώμη εἶχε γι' αὐτοὺς ὁ Εὐγενειάδης — ἔγραψαν στίς 14 Φεβρουαρίου τοῦ 1903 καὶ ἔστειλαν στὸν Δημ. Μεταξᾶ², πρεσβευτὴ τότε τῆς Ἑλλάδος στὸ Λονδίνο, ἐκθέτοντάς του τὴν τραγικὴ θέσι, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς, καὶ παρακαλώντας τον νὰ καταστήσῃ γνωστὰ τὰ μαρτύριά του στοὺς Ἄγγλους, ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη διακρίνονταν γιὰ τὸν φιλοβουλγαρισμὸ τους καὶ πρωτοστατοῦσαν στίς ἐνέργειες γιὰ τὸν διορισμὸ Χριστιανοῦ Διοικητῆ στὴ Μακεδονία, δηλ. γιὰ τὴν αὐτονόμησί της. Ἴδου ἡ ἐπιστολὴ:

«Ἐξοχώτατε, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῇ περιγλεεῖ ταύτῃ χώρᾳ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου διανύει κρισιμοτάτην περίοδον. Ἡμεῖς οἱ ἐνταῦθα βιοῦντες, τῶν ὁποίων ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸν λαὸν περισφίγγει ὁ κλοιὸς τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ στήθος πιέζει τὸ σλαβικὸν πέλμα, πονοῦντες μέχρι τῶν μυχαιαίων τῆς δεδουλωμένης ἡμῶν ψυχῆς, μεταδίδομεν κραυγὴν δόνης... (Οἱ Βούλγαροι), τῇ ἀνοχῇ, δυστυχῶς, τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, κατώρθωσαν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν φρίκην καὶ τὸν τῶμοι εἰς τοὺς δυστυχεῖς πληθυσμούς, ἰδίως τῶν βορειοτέρων διαμερισμάτων τῆς Μακεδονίας, καί, ἐνῶ καταφέρονται κατὰ τῆς Τουρκικῆς

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 298 - ἐμπ./10-7-1903

2. Ὁ Γ ε ὄ ρ γ. Μ ὀ δ η ς γράφει πὼς «ἡ ἀγγλικὴ προκατάληψι ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς στὸ Λονδίνο Μεταξᾶς δὲν τολμοῦσε νὰ πατήσῃ στὸ Ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν». Βλ. τὸ ἔργο του «Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη Μακεδονικὴ Ἱστορία». Ἔκδοσις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀριθ. 26, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 217. Ἐπειδὴ δὲν γνωρίζω, ἀπὸ ποῦ ἔχει πάρει τὴν πληροφορίαν αὐτήν, τὴν ἀναφέρω μὲ ἐπιφύλαξι.

Διοικήσεως, ἐκήρυξαν ἀμείλικτον πόλεμον καὶ μονοноχὶ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ Ἑλληνισμοῦ. Πᾶς ἀνθιστάμενος ἢ ἀρνούμενος νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν ἢ ἀθωρεῖ φονεύεται ἢ χρονίως διὰ μυρίων πιέσεων καταδιώκεται μέχρις ἐξοντώσεως... Παρακαλοῦμεν ὅθεν θερμῶς ὑμᾶς, ὅπως καταστήτε ἐρμηνευτὴς παρὰ τε τοῖς Ἀρμοδίοις καὶ τῇ κοινῇ γνώμῃ τοῦ μεγάλου Ἀγγλικῶ Ἔθνους τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ διαπρόσιος συνήγορος τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅτινα θρασέως καὶ ἀσυστόλως τολμῶσι νὰ καταπατῶσιν οἱ ἐκ Σόφιας ἐπιδρομεῖς, οἵτινες καὶ τὴν κοινὴν ἐν Εὐρώπῃ γνώμην διὰ μυρίων ψευδολογημάτων πειρῶνται νὰ ἐξαπατήσωσι καὶ ὑπὲρ ἑαυτῶν νὰ προσελκύσωσι. Μεταλαμπαδεύσατε εἰς ἅπαν τὸ Ἀγγλικὸν Ἔθνος τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ φλόγα, διὰ δὲ τοῦ Συλλόγου Βύρωνος¹ καταστήσατε ζωηρὰν καὶ ἀκοίμητον τὴν ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας Ἑλληνικὴν ἰδέαν, ἀνακοινοῦντες ἐν εὐθέτῳ στιγμῇ εἰς τὸ Φιλελληνικώτατον τοῦτο σωματεῖον τὴν ἐκ τῆς πρωτενοῦσης τῆς Μακεδονίας ἐκπεμπομένην κραυγὴν ταύτην τῆς ὁδύνης καὶ τῆς Ἑθνικῆς ἡμῶν ἀγανακτήσεως, προερχομένης τὸ μὲν ἐκ τοῦ σφετερισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἡμῶν πατρίδος ὑπὸ νεηλίδων βαρβάρων ἐπιδρομέων, τὸ δὲ ἐκ τῆς καταπατήσεως καὶ παραγνωρίσεως τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ βορρᾶ Δυνάμεως...»².

Τὴν ἐπιστολὴν τούτη ὑπογράφουν «κατ' ἐντολὴν» οἱ Ἄγγελος Σακελλαρίου, ἰατρός³, Γεώργιος Χατζηκυριακοῦ⁴, καθηγητῆς· Μαρία Ἀργυρο-

1. Ἡ «Bayron Society», ποὺ προσπαθοῦσε νὰ ἀνακόψῃ τὸ φιλοβουλγαρικὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐστὶν ἐν Μεγάλῃ Βρεταννίᾳ.

2. Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Βλ. τὸν ὑποφ. 3. Ἡ Α ὕ γ ε ρ ι ν ο ὕ, ἔ.ἀ., σ. 26, γράφει ὅτι αὐτὴ ὑποκίνησε τὴν σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς - ἐκκλήσεως, ποὺ ὑπέγραψαν οἱ συμβοηθοὶ τῆς ἐστὶν «Πατριωτικὴ ὁμάδα», τὴν ὁποία εἶχε συμπήξει ἐστὶν Θεσσαλονίκη.

3. Ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὰ Βίλλια τῆς Μεγαρίδος γιαντρός Ἄγγελος Σακελλαρίου, συνδεδεμένος μὲ τὴν οἰκογένειαν Δραγούμη καὶ τὸν Παῦλο Μελά, στάθηκε φλογερὸς πατριώτης καὶ ἀγωνιστής. Ἐγκαταστάθηκε ἐστὶν Γουμέντζα τὸ 1891 καὶ πολὺ νωρὶς ἄρχισε τὴν πατριωτικὴν του δρᾶσιν. Γι' αὐτὸ τὸ 1900 οἱ Βούλγαροι ἀποπειραθῆκαν νὰ τὸν σκοτώσωσιν καὶ τὸν τραυματίσανε σοβαρὰ, μπόρεσε ὅμως νὰ ἐπιζήσῃ. Πέθανε τὸ 1910. Στὴν περίοδον ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, βρισκόταν ἐν στενῇ ἐπαφῇ μὲ τὸ Προξενεῖο μας ἐστὶν Θεσσαλονίκη, τὸ ὁποῖο, οὐσιαστικὰ, καὶ ἀντιπροσώπευε ἐστὶν Γουμέντζα καὶ τὴν περιφέρειάν της, τὸ πιὸ νευραλγικὸν διαμέρισμα τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης. Εὐθὺς μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου κατέβηκε ἐστὶν Ἀθήνα, ὅπου καὶ τὰ περιέγραψε, καθὼς καὶ «τὴν ἐν γένει ἐπικρατοῦσαν ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν» στὸ «Ἐμπρός» (ἀπὸ 21 ἕως 30 Ἀπριλίου τοῦ 1903).

4. Γιὰ τὸν καταγόμενον ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν πατριώτην ἐκπαιδευτικὸν Γεώργιον Χατζηκυριακοῦ (1863-1933), καθηγητῆν πρῶτα τῶν Φυσικομαθηματικῶν ἐστὶν Ἑλληνικὰ Γυμνάσια τῶν Σερρών καὶ τῆς Θεσσαλοίκης καὶ ἐστὶν χρόνια τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος ἐπιθεωρητῆ τῶν Σχολείων τῆς Μακεδονίας, θέσι ἐστὶν ὁποῖα τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. τὸ βιβλίον του «Σκέψεις καὶ ἐντυ-

πούλου, διευθύντρια τοῦ Κεντρικοῦ Ἑλληνικοῦ Παρθεναγωγείου, καὶ Μιχαήλ Λιόντας, φωτογράφος.

Ἡ ἐξέγερσι, πὺ ἐτοιμάζανε οἱ Βούλγαροι, ἀκολουθοῦσε τὴν πορεία τῆς. Κυκλοφοροῦσε κιάλας ἢ φήμη, πὺ εἶχε προσδιορισθῆ γιά τὸν Μάρτιο ἢ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903. Οἱ σχισματικοὶ χωρικοὶ εἶχαν εἰδοποιηθῆ, μόλις πάρουν τὸ σύνθημα, νὰ καταστρέψουν τὰ τηλεγραφικὰ σύρματα καὶ τὶς σιδηροδρομικὰς γραμμὰς, νὰ ἀνατινάξουν τὰ γεφύρια καὶ τὶς ἀγροικίαι τῶν μπέδων, νὰ κάψουν χωριά καὶ νὰ ρίξουν βόμβες στὶς πόλεις, γιά νὰ ἀναγκάσουν τοὺς Ὀθωμανοὺς — στρατό, ἀτάκτους, πληθυσμὸ — νὰ προβοῦν σὲ ἀντεκδικήσεις, ὡστε οἱ ὠμότητες τῶν Τούρκων, πὺ θὰ στρέφονταν, καθὼς συνηθίζανε, ἐναντίον τῶν ἀθῶων, νὰ προκαλέσουν τὴν ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης¹.

Καὶ ἐνῶ τὸ παρὸν ἦταν τόσο σκοτεινὸ γιά τοὺς Ἑλληνας τῆς Μακεδονίας, οἱ Βούλγαροι τῶν κομιτάτων ἔπαιρναν κι ἀπὸ πάνω βοήθεια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, γιά νὰ κάνουν τὴν ἐπανάστασί τους.

Ἡ σχετικὴ ὑπόθεσι ἦταν ἀρκετὰ παλιά. Συγκεκριμένα χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1900, ὅταν οἱ Βούλγαροι ἄρχισαν νὰ προμηθεύωνται ὄπλα καὶ πυρομαχικὰ ἀπὸ εἰδικοὺς ἐργοστασιάρχες καὶ ἐμπόρους τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας, ὅπως τοὺς ἀδελφοὺς Μάλτσινιώτη². Τὴν ἐργασία τούτη εἶχεν ἀρχίσει καὶ συστηματοποιήσει ἓνας ἐξυπνος κομιτατζῆς ἀπὸ τὸ Σμαρδέσι³ τῆς Φλώρινας, πὺ ἐξελίχθηκε σὲ ἡγετικὸ στέλεχος, ὁ Τσακαλάρωφ⁴. Αὐτὸς ἤξερε τὰ ἑλληνικὰ καὶ ὑποκρινότανε τὸν Ἀρβανίτη. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐργαζόμενοι στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλία βουλγαρίζοντες ἔβρισκαν τρόπους ν' ἀγοράζουν καὶ νὰ στέλνουν ἢ καὶ νὰ μεταφέρουν οἱ ἴδιοι ὄπλα καὶ πυρομαχικὰ στὴ Μακεδονία. Συνέβαινε ἀκόμη καὶ κάτι ἄλλο. Ἀρκετὰς φορὰς ἡγέτες τῶν κομιτάτων πῆγαιναν στὴ Βουλγαρία, χρησιμοποιώντας τὸ Ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ περνώντας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιᾶ.

Γιά ὅλα τούτα, ὅταν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903 ξέσπασαν οἱ ταραχὰς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐγινε πολὺς θόρυβος στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα μὲ τὴ δημοσίευσι στὸν τύπο μιᾶς παλαιότερης ἐπιστολῆς τοῦ Βουλγάρου δυναμιτι-

πώσεις ἐκ περιοδείας ἀνά τὴν Μακεδονίαν» (1905-1906), Β' ἐκδοσι ἀπὸ τὸ Ι.Μ.Χ.Α., ἀριθ. 58, Θεσσαλονίκη 1962.

1. Γιά ὄλ' αὐτὰ κάνει ἐκτενῆ λόγo ὁ Εὐγενειάδης σὲ ἔγγραφὸ του πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ/ΚΥ. 131 - ἐμπ./23-3-1903.

2. Ἴδρυταὶ ἐργοστασίου κατασκευῆς φουιγγίων (1891) καὶ κυριώτεροι μέτοχοι τῆς Ἑταιρείας τοῦ «Ἑλληνικοῦ Πυριτιδοποιείου καὶ Καλυκοποιείου» (1908). Στὴν παλαιότερη Ἀθήνα τὸ μέρος, ὅπου τὸ ἐργαστάσιό τους, ἦταν γνωστὸ μὲ τὴν προσωνυμία «Πυριτιδοποιεῖο» ἢ «Στοῦ Μάλτσινιώτη».

3. Τὴ σημερινὴ Κρυσταλλοπηγή.

4. Κατὰ τὸν Μ ὀ δ ῆ ἦταν Ἀρβανιτόβλαχος (ἐ.ἀ., σ. 155). Γιά τὴ δρᾶσι του αὐτῆ βλ. τὸν D a k i n, ἐ.ἀ., σ. 65 - 66.

στῆ Μινώφ πρὸς βουλγαρίζοντες ἐγκατεστημένους στὴν Ἀθήνα (Ναοὺμ Ρούκα κ.ἄ.), σχετικῆς μὲ τὴν ἀποστολὴ ὄπλων. Ὁ τότε Διευθυντὴς τῆς Ἀστυνομίας Γενήσερλης ἔκαμε δηλώσεις καὶ παραδέχτηκε ὅτι, πραγματικά, στέλνονταν ὄπλα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στοὺς κομιτατζήδες, ἀλλὰ σὲ μικρὲς ποσότητες, θεωροῦσε δὲ ὑπευθύνους τοὺς ὄπλεμπόρους¹.

Μὲ τὰ παραπάνω σχετίζεται καὶ τὸ ἀκόλουθο ἐγγραφο τοῦ Εὐγενειάδη πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν «*Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν τῆς ἡμετέρας ἐξοχότητος ὅτι κατὰ τὴν ἀποβίβασιν τῶν ἐπιβατῶν ἐν τῷ τελωνεῖῳ τοῦ σήμερον ἐκ Πειραιῶς καὶ Βόλου καταπλεύσαντος ἀτμοπλοίου τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Ἀτμοπλοίας Πηνεῖος καὶ τὴν ἐξέλεξιν τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ βάθος δύο ξυλίνων κιβωτίων περὶ τὰς 2.200 φυσίγγια Γκρά, πρὸς δὲ εἰκόνες φωτογραφικαί, παριστῶσαι ὀμάδας ληστανταρτῶν ἐνόπλων, ὡς καὶ βιβλία τινὰ καὶ ἐπιστολαί, ὧν τὸ περιεχόμενον δὲν ἠδυνήθη ἐισέτι νὰ μάθω. Καὶ τὰ μὲν φυσίγγια καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα κατεσχέθησαν, δὲν κατωρθώθη ὅμως, δυστυχῶς, ἡ σύλληψις τῶν εἰς οὗς ἀνήκον ταῦτα, πλὴν ἐνὸς γέροντος Μακεδόνο, ὅστις ἀρνεῖται πᾶσαν ἐνοχίην.*

Κατὰ τὰς ληφθείσας ὅμως παρ' ἐμοῦ πληροφορίας, ταῦτα ἀνήκον εἰς ὀμάδα Βουλγαρομακεδόνων ἐργατῶν, ἐν Ἀθήναις διαμενόντων, ἐκ τῶν περὶ τὴν Καστορίαν βουλγαροφόνων σχισματικῶν χωρίων καταγομένων καὶ εἰς τὰς ἐστίας αὐτῶν ἐπανερχομένων.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου λαμβάνων ἀφορμὴν, θεωρῶ ἐπ' ἀνάγκης νὰ παρακαλέσω τὴν ἡμετέραν ἐξοχότητα, ὅπως, ἐὰν ἤθελεν ἐγκρίνει, διατάξῃ τὰς τελωνειακὰς ἀρχὰς τοῦ Κράτους καὶ ἰδίως τὰς τοῦ Πειραιῶς καὶ Βόλου νὰ ἐρευνῶσι τὰς ἀποσκευὰς τῶν εἰς Θεσσαλονίκην μεταβαίνόντων ἐπιβατῶν, τῶν καταγομένων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ μάλιστα ὅταν οὗτοι τυγχάνωσιν ἐκ τῶν Βουλγαροφόνων, ὧν ἡ ἀναγνώρισις δὲν θὰ παράσχη δυσχερείας, οὕτω δὲ ἀποφύγωμεν τὴν εἰσαγωγὴν Ἑλληνικῶν ὄπλων καὶ τὸν δι' αὐτῶν ἐξοπλισμὸν τῶν πρὸς καταστροφὴν τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων ἐργαζομένων»².

1. Βλ. τὴν ἐφημερίδα «Ἐμπρὸς» τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1903, σ. 4.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 146 - ἐμπ./27-3-1903. Στὸ περιθώριο ὑπάρχει ἡ ἰδιόγραφη ὑπουργικὴ σημείωσις: Ἐγένετο ἡ προσήκουσα ἐνέργεια.

Ἀλλὰ κι ἓνα χρόνο ἀργότερα οἱ ἐγκατεστημένοι στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα «βουλγαρίζοντες» ἐξακολουθοῦν νὰ δημιουργοῦν ζητήματα καὶ παρακολουθοῦνται ἀπὸ τίς ἀρμόδιες Ἑλληνικὲς ἀρχές. Ἔτσι ὁ Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Ἄθως Ρωμᾶνος ἔγραψε στὸν τότε Πρόξενο Μοναστηρίου Δημ. Καλλέργη: «Σὰς πέμψω σημείωσιν ὀνομάτων Βουλγάρων διαμενόντων ἐνταῦθα, οἵτινες θεωροῦνται ὡς ὄπαδοι τῶν βουλγαρικῶν κομιτάτων, καὶ σὰς παρακαλῶ, ἵνα μετ' ἐπισταμένην ἐρευναν μοὶ ἀνακοινώσητε ὅσας ἠθέλετε δυνήθη ν' ἀρυσθῆτε περὶ ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν πληροφορίας». ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904/ὑποφάκ. Η' 540 ἐμπ./13-2-1904.

Στὸ παραπάνω ἐγγραφο ἐπιουσιάζονται δύο κατάλογοι. Ὁ πρῶτος περιέχει 12 «Κέντρα Βουλγαρικὰ ἐν Ἀθήναις», κυρίως κατοικίαις καὶ οἰνοπωλεῖα, καὶ ὁ δεύτερος 62 πρόσωπα

Μὲ ἄλλο ἐγγραφὸ τοῦ τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας ὁ Εὐγενειάδης ἐνημερῶνει τὸν Σκουζὲ γιὰ τὶς φήμες, ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ διαδίδωνται, ὅτι δηλοὶ Βούλγαροι σὲ λίγες μέρες θὰ ἀναστάτωναν καὶ αὐτὴ τὴ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα, ἐπωφελοῦμενοι μάλιστα τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα, ποὺ τὴ χρονιά ἐκείνη ἔπεφτε στὶς 6 Ἀπριλίου.

«Ἐξακολουθοῦσιν ἐπιτεινόμεναι, ἔγραφε, αἱ διαδόσεις περὶ τῆς ἀποφάσεως τῶν Βουλγάρων, ὅπως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ διαπράξωσι κακοουργήματα, προκαλέσωσι δὲ δι' ἀνατινάξεων διὰ δυναμίτιδος καὶ πυροπολήσεως ναῶν κατὰ τὰς νυκτερινὰς ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος ὡς καὶ ἄλλων Δημοσίων καταστημάτων πανικὸν καὶ σύγχυσιν, ἵνα οὕτω καταδειχθῇ ὅτι οὐδεμίαν δύναται πλέον νὰ παρᾶσχη προστασίαν ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία καὶ ὅτι αὐτοὶ ἐγένοντο κύριοι τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐπίτασις αὕτη τῶν διαδόσεων συνεκίνησε πολλοὺς τῶν ἐνταῦθα, τινὲς δ' ἐκ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἰταλίας, ἧς τυγχάνουσιν ὑπὸ κρημνιστῶν τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Γενικὸν Προξένον τῆς Ἀγγλίας ἐγένοντο παραστάσεις παρὰ διαφόρων καὶ ἐμπιστευτικαὶ ἀνακοινώσεις τοιαῦται, ὥστε ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προβῇ εἰς διαβήματα ἐπίσημα. Οὕτω χθὲς, μεταβάς παρὰ τῷ ἀναπληροῦντι τὸν βαλὴν, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Βουλγαρικῶν ἀπειλῶν καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ¹, ἵνα λάβωσιν ἀπὸ κοινοῦ μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς

ποὺ χαρακτηρίζονται «Οἱ ἐν Ἀθήναις φανατικώτεροι Βούλγαροι καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ἐνταῦθα διαμενόντων, μετασχόντες τῶν τελευταίων ταραχῶν καὶ προτιθέμενοι νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς Μακεδονίαν καὶ μετάσχωσι τῶν παρασκευαζομένων ταραχῶν κατὰ τὴν ἀνοιξιν». Στὸν κατάλογο τοῦτον σημειώνεται, ὅτι πολλοὶ κατάγονταν ἀπὸ χωριὰ τῆς Φλώρινας καὶ τῆς Καστοριάς καὶ ἀνῆκαν στὴ συμμορία τοῦ Τσακαλάρωφ, εἶχαν δὲ δρᾶσει ὅλοι τους, ὅπως ἀναφέρεται καὶ πιὸ πάνω, κατὰ τὸ Ἡλίν-Ντέν. Δυό-τρεῖς χαρακτηρίζονται ὡς ταμίαι τῆς ὀργανώσεώς των. Στὸ τέλος τοῦ καταλόγου τούτου προστίθεται ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀναφερομένους, ὑπῆρχαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, σχεδὸν 350, ποὺ ἐφοδιάζονταν μὲ χρήματα ἀπὸ τοὺς ταμίαις γιὰ τὴν προμήθεια ἐνδουμάτων καὶ ὀπλισμοῦ, «διὰ νὰ μετάσχωσι τοῦ κινήματος τῆς ἀνοιξέως», γιὰτὶ περίμεναν ἐπανάληψιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1904, πρᾶγμα ὅμως ποὺ δὲν ἐγίνε.

Κατὰ τὴν γνώμη μου ὅμως οἱ Ἑλληνικὲς ἀρχὲς ἔπεφταν σὲ σφάλμα, γιὰτὶ τουλάχιστον ἓνα σημαντικό μέρος ἀπὸ τοὺς ἀναφερομένους ὡς «βουλγάρους» δὲν θὰ εἶχαν βουλγαρικὴ συνείδηση. Ἦταν ἀπλῶς βουλγαρόφωνοι Μακεδόνες, ποὺ, ἔχοντας παραπλανηθῆ σχετικὰ μὲ τοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς τῆς VMRO, ἤθελαν, ἀπὸ μῖσος πρὸς τοὺς Τούρκους, ν' ἀγωνιστοῦν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Μακεδονίας. Ὁ Πρόξενος Καλλέργης σωστὰ ἀποφαίνεται, ὅταν γράφῃ σὲ ἔκθεσί του (ἔ.ἀ., 584/2-6-1904), πὼς «ὁ πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας θέλει πρωτίστως τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ ἐπιθυμεῖ κυρίως τὴν ἐλευθερίαν του... Τὸ Βουλγαρικὸν κομιτάτον βλέπει κυρίως ἡμᾶς, ὅταν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας, πείθῃ τοὺς βουλγαροφώνους ὀρθοδόξους νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος...».

1. Διατηρόντας σχετικὴν ἐπιφύλαξιν, νομίζω, πὼς Στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς Θεσ-

πόλεως, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον, τῆς ἐνταῦθα φρουρᾶς ἀποσταλείσης εἰς Μητροβίτσαν¹, ἢ ἀπομείνασα στρατιωτικὴ δύναμις εἶναι ἀνεπαρκεστάτη, ὅπως προλάβῃ πᾶσαν τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν. Τὸν κ. Βιλιώττην διεβεβαίωσεν ὁ ἀναπληρωτὴς τοῦ Βαλῆ, ὅτι θέλει λάβει πᾶσαν πρόνοιαν περὶ ἐξασφάλισης τῆς τάξεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, δὲν τῷ ἀπέκρουσε δὲ ὅτι τοιαύτην εἶχε λάβει διαταγὴν καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἔνθα εἶχον γνωσθῆ τὰ μελετώμενα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καταχθόνια σχέδια.

Σήμερον ἐγνώσθη ὅτι, κατόπιν τοῦ διαβήματος τοῦ Ἑγγλῶν Γενικοῦ Προξένου, ὁ Στρατιωτικὸς Λιαικὴς διέταξε νὰ παραμείνωσιν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ χθὲς ἀφικόμενα ἐκ Σμύρνης τρία τάγματα ἐκ 2.400 ἀνδρῶν, τὰ προωρισμένα διὰ τὴν Ἀλβανίαν, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πόλεως. Ὁ κ. Βιλιώττης ἀνήγγειλε τὸ γεγονός πρὸ ὀλίγου εἰς Κωνσταντινούπολιν², παρεκάλεσε δὲ ν' ἀποσταλῆ, εἰ δυνατόν, πολεμικὸν ἀγγλικὸν εἰς Βόλον ἢ ἀλλαχοῦ, πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως καλέσῃ αὐτὸ ἐν περιπτώσει ταραχῶν ἐν τῇ πόλει. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων τῶν Ἑυρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων οὐδεὶς ἐποίησατο παρὰ τῇ Γενικῇ Λιαικῇ σχετικόν τι διάβημα, ἀλλ' οἱ Γενικοὶ Προξένοι τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἷς ἐπίσης ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Βιλιώττης μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης τὰς ἐνεργείας του, ἐπέκριναν αὐτάς.

Ἐπιπέσει αἱ διαδόσεις καὶ αἱ ἀπειλαὶ ἐπιτείνονται, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἀλλ' ἐγὼ οὐδεμίαν ἀποδίδω εἰς ταύτας σοβαρότητα καὶ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι οἱ Βούλγαροι διαδίδουσι τὰς δῆθεν ἀποφάσεις των, ὅπως τρομοκρατήσωσι καὶ τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὡς ἐτρομοκρατήσαν τοὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ, καὶ παραστήσωσιν ἐαυτοὺς ὡς πανισχύρους καὶ δυναμένους ν' ἀνατρέπωσι τὸ πᾶν ἀφόβως³.

Ἡ Γενικὴ Λιαικῆ εἴλαβε μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, πανταχόθεν δέ μοι ἀγγέλλονται κινήσεις στρατιωτικαί, καταδη-

σαλονίκης τὸ 1903 ἦταν ὁ Χασάν Ταξίν Πασῶς, αὐτὸς ποὺ μετὰ τὴν ἴδια ιδιότητα παρέδωσε τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης Ὀκτωβρίου 1912 τὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας στὸν Ἑλληνικὸν στρατό. Τὴν γνώμην μου αὐτὴ τὴν στηρίζω στὰ ὅσα γράφει ὁ Ζάννας στὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅπου ἀναφέρει τὸν Χασάν Ταξίν φρούραρχο τῆς πόλεως στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος μας, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Νεοτούρκων, δηλ. τὸ 1908, καὶ τέλος, τὸ 1912. Ὁ Χασάν Ταξίν, ἡπειρωτικῆς καταγωγῆς, εἶχε τελειώσει τὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο Ἰωαννίνων καί, φυσικά, ἦταν ἐλληνομαθέςτατος (Ζάννας, ἐ.ἀ., σ. 12, 56 καὶ 84).

1. Ἡ τουρκικὴ φρουρὰ Θεσσαλονίκης εἶχε σταλῆ στὸ Κοσσοβο, γιὰ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἀλβανῶν στὴ Μητροβίτσα, γιὰ τὴν ὁποία ἔκανα λόγο πρὶν ἄνω.

2. Στὸν προϊστάμενόν του Πρεσβευτὴ τῆς Μεγάλης Βρεταννίας Ο' Connor.

3. Τὴν αἰσιοδοξίαν τούτῃ γνώμῃ τοῦ Εὐγενειάδη θὰ μοῦ δοθῆ ἡ εὐκαιρία νὰ σχολιάσω ἐκτενῶς σὲ μεταγενέστερο ἔγγραφο μου, σχετικὸ μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης (ΑΥΕ/ΚΥ. 234 - ἐμπ./14-5-1903. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ὑποσημείωσιν τῆς σ. 74), στὸ ὁποῖο ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, προσπαθεῖ, καθὼς θὰ δοῦμε, νὰ ἀντικρούσῃ καὶ τὴν ἐναντίον του κατηγορίαν ὅτι μετὰ τὴν λανθασμένην καὶ γεμᾶτες «ἀσυγχώρητον αἰσιοδοξίαν» προβλέψεις τοῦ «ἀπεκοίμιζε» τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

λοῦσαι ὅτι ἠγέρθη τοῦ ληθάργου. Ὁ Βαλῆς δὲν ἐπανῆλθεν ἔτι ἐκ τῆς περιουδείας του, ἀλλὰ οὐδεμίᾳ σύγκρουσις ἔλαβε χώραν, ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησεν, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι οὐδεμιᾶς συμμορίας τὴν ἀνακάλυψιν ἐπέτυχε μέχρι τοῦδε. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ γνωσταὶ συμμορίαι τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης ἐργάζονται μετὰ μείζονος προφυλάξεως, πεισθεῖσαι δὲ ὅτι ἡ καταδίωξις ἐγένετο συντονωτέρα, ἀποφεύγουσι νὰ ἐκτίθενται ὡς ἐν τῷ παρελθόντῳ¹.

Ἡ ὥρα ὅμως τῆς ἐκρήξεως, ποῦ ὁ Εὐγενειάδης θεωροῦσε ἀπίθανη, πλησιάζει πιά μὲ γρήγορο βῆμα.

IV. ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Οἱ Βούλγαροι προσπαθοῦσαν νὰ πείσουν τὴν Εὐρώπη, ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις, ποῦ εἶχαν ἀποφασιστῆ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μποῦν ἀκόμη σὲ ἐφαρμογή, ἦταν ἀνεπαρκεῖς καὶ δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὴν εἰρηνεύσουν· καὶ ἐπιζητούσανε νὰ ἐξάψουν τὸ ἐνδιαφέρον της καὶ νὰ τὴν ἐξωθήσουν στὴν ἀνοικτὴ ἐπέμβασι, γιὰ νὰ λυθῆ τὸ Μακεδονικὸ σύμφωνο μὲ τὶς ἐπιθυμίες τους. Τοῦτο θὰ τὸ πετύχαιναν μὲ τὴ μερικὴ, τουλάχιστον, ἐξέγερσι τῆς Μακεδονικῆς ὑπαίθρου, τὴν ὁποία καὶ θὰ παρουσιάζανε ὡς ἐπαναστατικὸ κίνημα ἀπελπισίας τῶν καταδυναστευομένων Χριστιανῶν ἀγροτῶν τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστό, πὼς ἀκόμη καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνος στὴ Μακεδονικὴ ὑπαίθρο οἱ Μουσουλμᾶνοι φερνόντουσαν στοὺς Χριστιανοὺς ὅπως οἱ κατακτηταὶ πρὸς τοὺς κατακτημένους, τοὺς ἐκμεταλλεύονταν, τοὺς τρομοκρατοῦσαν, τοὺς προσβάλανε τὰ ἐθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματά τους, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσι, τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια.

Πρὶν ὅμως γίνῃ αὐτό, σκεφτήκανε νὰ κάνουν κάτι πιὸ ἐντυπωσιακό, καθὼς — καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ — ἡ VMRO κυρίως, ποῦ γιὰ τὴν ὥρα πρωτοστατοῦσε, διέθετε στελέχη καὶ ὁπαδοὺς ψυχωμένους, ἀποφασιστικούς, ἐξασκημένους στὴ συνωμοτικὴ δρᾶσι, πιστοὺς στὴν ἰδέα τους καὶ πρόθυμους νὰ θυσιαστοῦν γι' αὐτήν. Νὰ δείξουν στὸν δικαιολογημένα ἔκπληκτο κόσμον ὅτι ἐπανεστάτησε μιὰ μεγαλοῦπολι, αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας! Γνωρίζανε, βέβαια, οἱ Βούλγαροι ὅτι καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη ἐκδήλωσι θὰ φτάνανε στὴν ἀποτυχία· πὼς οἱ Τοῦρκοι θὰ βγαίνανε στὸ τέλος νικηταὶ σ' αὐτὸ τὸν ἄνισο ἀγῶνα, ὅτι τὰ θύματα θὰ ἦταν πολλὰ. Αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς ἠθέλαν, γιὰτὶ οἱ καταστροφὲς καὶ τὰ θύματα θὰ προκαλοῦσαν διεθνή θόρυβο καὶ συγκίνησι μεγάλῃ καὶ αὐτά, στὸ τέλος, τὴν ἐπέμβασι τῆς Εὐρώπης. Ἐλπίζανε σὲ τοῦτο· ὅτι οἱ Τοῦρκοι, στρατὸς καὶ πολῖτες, ἰδίως οἱ δεῦτεροι θὰ ξεσποῦσαν σὲ ὠμότητες ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν, πρᾶγμα ποῦ θὰ ἔκανε τοὺς Εὐρωπαίους νὰ ἐξεγερθοῦν. Γι' αὐτὸ ἀποφασιστῆκανε καὶ ἐκτελεστή-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 143 - ἐμπ. (27-3-1903).

κανε τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης¹. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἔγινε λίγο ἀργότερα καὶ τὸ Ἦλιν - Ντέν.

Στὰ γεγονότα αὐτὰ ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ Ἕλληνες ἱστορικοί, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, ἀκόμη καὶ σὲ εἰδικὰ ἔργα, δὲν ἀφιερῶνουν παρά ἐλάχιστες γραμμές, τὸ πολὺ μιὰ σελίδα. Νά, γιατί θεωροῦμε ἀναγκαῖο ν' ἀφήσωμε τὸν Εὐγενειάδη, νὰ τὰ παρουσιάσῃ μὲ τὰ τηλεγραφήματα καὶ τίς ἐκθέσεις, ποὺ ἔστειλε στὴν «προϊσταμένην ἀρχήν», κι ἄς μὴ ἀποφεύγωμε ἔτσι, ἀναγκαστικά, ὠρισμένες ἐπαναλήψεις. Παραθέτομε, λοιπόν, τὰ ἔγγραφα του, τὰ σχετικὰ μὲ τίς τρομοκρατικὰς πράξεις ποὺ ξέσπασαν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1903 στὴν πόλι τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὅπως εἶδαμε στὸ τελευταῖο ἔγγραφο τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου, οἱ βουλγαρικὲς ἐνέργειες ἐπρόκειτο γιὰ λόγους σκοπιμότητος νὰ ἐκδηλωθοῦν τὸ Πάσχα. Δὲν εἶχαν ὅμως, φαίνεται, ὀλοκληρωθῆ οἱ ἀπαραίτητες προετοιμασίαι καὶ γι' αὐτὸ ἄρχισαν κάμποσες μέρες ἀργότερα, ἀντὶ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, μετὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ. Τὰ ἔγγραφα παρουσιάζονται σὲ χρονολογικὴ σειρά, ὅπως συντάσσονταν καὶ στέλλονταν ἀπὸ τὸν Εὐγενειάδη στὴν Ἀθήνα.

Ὁ Εὐγενειάδης ἀρχίζει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὰ γεγονότα μὲ ἓνα συντομωτάτο τηλεγράφημα πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ποὺ ἔχει ἡμερομηνία «17η Ἀπριλίου»². Μὲ αὐτὸ ἐνημερώνει τὴν Κυβέρνησι γιὰ τὴ δολιοφθορά, ποὺ ἔγινε στὸ ἀτμόπλοιο «Guadalquivir», 2.500 τόννων περίπου, τῆς Γαλλικῆς «Compagnie des Messageries Maritimes», καὶ στάθηκε ὁ προάγγελος τῶν ὄσων ἀκολούθησαν. Ἡ δολιοφθορὰ ἔγινε τὸ μεσημέρι τῆς Τρίτης - 15ης Ἀπριλίου³. Δράστης ἦταν ἓνας δάσκαλος καὶ κομιτατζῆς, καταγόμενος ἀπὸ τὰ Σκόπια, μὲ τὸ Ψευδώνυμο Γεώργ. Μινώφ⁴. Τὸ ἀτμόπλοιο εἶχεν ἀπο-

1. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ ἐκείνη «ἀνήρχετο εἰς ἑκατὸν πενήκοντα χιλιάδας, ἐξ ὧν τετρακισχίλιοι μόνον οἱ Βούλγαροι. Οἱ λοιποὶ εἶναι Ἰσραηλῖται, Ὀθωμανοὶ καὶ Ἕλληνες». Βλ. στὸ «Ἐμπρός», σ. 1, τῆς 25ης Ἀπριλίου 1903 ἀνταπόκρισι ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τοῦ Δημ. Φιλιππίδη.

2. Τὸ τηλεγράφημα ἢ παρουσιάζει καθυστέρησι στὴν ἀποστολὴ του ἢ ἐσφαλμένη, κατὰ μιὰ τουλάχιστον ἡμέρα, ἡμερομηνία.

3. Ὁ Ζάνας, ἔ.ἀ., σ. 15, γράφει πὼς ἡ δολιοφθορὰ ἔγινε στίς 28 Ἀπριλίου, φυσικὰ μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ 15η Ἀπριλίου τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου.

4. Στίς ἐφημερίδες ἔτσι ἀναγράφεται. Ὅσο γιὰ τὸ πραγματικὸ του ἐπώνυμο, τὸ «Ἐμπρός» τῆς 23ης Μαΐου τὸν ἀναφέρει ὡς Παῦλο Μπόιτοεφ, ἐνῶ ὁ Μόδης, ἔ.ἀ., σ. 183, ὡς Παῦλο Σιάτεφ. Ὡς Pavel Šatev ἀναφέρεται καὶ στὴν ἐργασία τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν «Τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα» (Σόφια Νοέμβριος 1968), ποὺ μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάν. Λαμπίδη καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Σλαβικὸ τμήμα τοῦ Ι.Μ.Χ.Α. (Σειρὰ μεταφράσεων - Περιλήψεων, ἀριθ. 37, Θεσσαλονίκη, Μάιος 1969). Ὅπως ἀναφέρεται στὴν ἐργασία αὐτὴ (σ. 3-4), ὁ Šatev ἐξωντόθηκε

πλεύσει ἀπὸ τῆ Μασσαλία καὶ ἀπὸ τῆ Σύρο ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπ' ὅπου θὰ κατευθυνότανε στὴν Κωνσταντινούπολι, τὸν τελικὸ προορισμὸ του. Ὁ «Μινώφ» ἀνέβηκε στὸ πλοῖο κι ἄφησε τὴ βόμβα, ἡ ἔκρηξι τῆς ὁποίας ἔγινε κατὰ τὶς 11 π.μ., ὅταν πιά τὸ σκάφος «εἶχεν ἀπάρει καὶ ἐξήρχετο τοῦ λιμένος». Τὸ πλοῖο ἄρχισε ἀμέσως νὰ καίγεται καὶ ρυμουλκήθηκε σὲ ἀπόστασι 100μ. ἀπὸ τὴν προκουμαία, στὸ μεταξὺ δὲ οἱ ἔντρομοι ἐπιβάτες του, μαζί τους καὶ ὁ «Μινώφ», ἀποβιβαστήκανε μὲ τὶς ἀποσκευές τους, ὅλοι σῶοι. Τραυματιστήκανε μονάχα 5-6 ἄντρες ἀπὸ τὸ πλήρωμα. Ἡ φωτιά ἔσβησε μὲ τὴν ἐντατικὴ χρῆσι τῶν ὑδραντλιῶν τῆς ξηρᾶς, τὸ σκάφος ὅμως καὶ τὰ ἐμπορεύματα, πὺ μετέφερε, εἶχεν πιά καταστραφῆ. Ὁ δρᾶστης ἐπιβιβάστηκε ἀμέσως στὸ σιδηρόδρομο, ἀλλὰ πιάστηκε τὸ ἴδιο βράδυ στὰ Σκόπια, ἐπειδὴ εἶχε δοθῆ τὸ σκίτσο του στὶς Ἀρχές. Ὁ ὑποπλοίαρχος τοῦ «Guadalquivir» ἦταν καλὸς σκιτσογράφος καὶ βλέποντας μέσα στὸ πλοῖο τὸν ἄγνωστο γι' αὐτὸν «Μινώφ» νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸ λεβητοστάσιο, γιὰ ν' ἀφήσῃ τὴ βόμβα του, τὸν ὑποψιάστηκε καὶ συγκράτησε τὴ φυσιογνωμία του, εὐκολα δὲ κατόπιν ἔφτιαξε τὸ σκίτσο του¹.

μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ἀπὸ τοὺς Σκοπιανούς μαζί μὲ ἄλλους παλαίμαχους ἐπαναστάτας. «Μοναδικὴ αὐτῶν ἐνοχὴ ὑπῆρξεν ὅτι ἠοθάνοντο Βούλγαροι». Ὡς χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τοῦ φιλοβουλγαρικοῦ παροξυσμοῦ τῆς ἐποχῆς ἀναφέρω τὸ ὅτι ὁ διάσημος Γάλλος ὁμηριστὴς V i c t o r B é g a r d στὸ ἔργο του «Pro Macedonia» (σ. 35) ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ συγκρίνῃ τὸν «Μινώφ» μὲ τὸν ναύαρχο Κωνσταντῖνο Κανάρη. Βλ. τὸν Κ ο λ ο κ ο τ ρ ῶ ν η, ἔ.ἀ., σ. 578, σημ. 2.

1. Ὅσα ἔγραψα γιὰ τὸν ὑποπλοίαρχο, τὰ ἀναφέρει ὁ Ζ ἄ ν ν α ς, ἔ.ἀ., σ. 15. Γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ «Guadalquivir» καί, γενικώτερα, τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. σύντομη περιγραφή τους στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμός» τοῦ 1903 (Τεύχος 5ο - Μάιος, σ. 388-389) ἀπὸ τὸν «Εὐμολπίδην». Ἐπίσης τὸν ἡμερήσιο Ἀθηναϊκὸ τύπο τῆς ἐποχῆς, ἰδίως δὲ τὸ «Ἐμπρός», πὺ παρακολουθοῦσε συστηματικὰ τὸ μακεδονικὸ ζήτημα. Ἔτσι στὸ φύλλον τοῦ τῆς 18ης Ἀπριλίου, σ. 3, περιγράφεται ἡ κατὰ τοῦ «Guadalquivir» δολιοφθορά. Στὴν σ. 1 τοῦ αὐτοῦ φύλλου ὑπάρχουν σκίτσα τῆς προκουμαίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ σκάφους καὶ ἀνώνυμο ἀρθρίδιο, γραμμένο βέβαια ἀπὸ τὸν Δημ. Καλαποθάκη, πὺ τιτλοφορεῖται «Τὸ πραξικόπημα τῶν Βουλγάρων» καὶ σχολιάζει τὰ γεγονότα. Παραθέτομε ἀπόσπασμά του. «...Ἡ ἐπὶ τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου γενομένη προχθὲς ἔκρηξις καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα νυκτερινὰ γεγονότα ἐν τῇ πόλει τῆς Θεσσαλονίκης ἀποδεικνύουν μέχρι ποίου σημείου ἀνηκούστου θρασυτήτος ἔφθασαν αἱ ἐνέργειαι τῶν Βουλγαρικῶν κοιμητῶν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς λύσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀεल्पισίας ὅτι ἅπασαι αἱ μέχρι τοῦδε προσάθειαι τῶν πρὸς ἐξέγερσιν τῆς χώρας ἀπέτυχον οἰκτρῶς. Βεβαίως, αἱ ἐκρήξεις αὐταὶ τῶν βομβῶν, ἀποτέλεσμα ἑνὸς συνωμοτικοῦ πραξικοπήματος, δὲν δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν εἰς τὴν κατάστασιν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης χώρας. Ἡ Θεσσαλονίκη διήλθεν ἀπλῶς μίαν νύκτα μεγάλης ἀνησυχίας. Ἀλλὰ πέραν τούτου οὐδὲν τὸ μᾶλλον ἐπιφοβόν. Δὲν νομίζομεν ὅμως ὅτι κατόπιν τῶν νέων τούτων ἀτιμιῶν δύνανται νὰ παρακωλυθῇ ἡ Τουρκία ὑπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς πλήρη καὶ τελεσφόρον ἐνέργειαν, εἴτε κατὰ τῶν κοιμητῶν εἴτε καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Βουλγαρίας ἐν ἀνάγκῃ. Αὐτὴ δὲ ἴσως νὰ εἶναι ἡ μόνη σοβαρὰ πολιτικὴ συνέπεια τοῦ ἀναρχικοῦ ἔργου τῶν Βουλγάρων...».

Με τὴν ἴδια ἡμερομηνία¹ ὁ Εὐγενειάδης στέλνει τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἐνημερώνοντας τοὺς ἀρμοδίους γιὰ τὴν ἔναρξι τῆς τρομοκρατίας στὴν πόλι τῆς Θεσσαλονίκης, δηλ. γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἔγιναν τὸ βράδυ τῆς Τετάρτης - 16ης Ἀπριλίου.

«Ἐσπέραν ταύτην περι ὥραν 8 ἐρρίφθησαν ὑπὸ Βουλγάρων 20 περίπου βόμβαι ἐντὸς καὶ ἔξωθεν κέντρων, καφενειῶν, ὡς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα κεντρικὰ μέρη, προκαλέσασαι πανικόν, ὅστις ἐπετάθη ἔνεκα πυκνοῦ σκότους, ἐν ᾧ ἐβυθίσθη αἴφνης πόλις, σβεσθέντος ἀεριόφωτος κατόπιν βλάβης μηχανῆς, γενομένης ὑπὸ συνωμοτῶν. Πλήθος ἄμετρον ἔτρεχεν ἀνὰ ὁδοὺς ἐν ἀπογνώσει καὶ συγχύσει ἀπεριγραπτῷ. Βόμβαι ἐξηκολούθουν ριπτόμεναι· ἀλληλοδιαδόχως δὲ ριπτόμεναι ἐντὸς Ὀθωμανικῆς τραπέζης προὐκάλεσαν πυρκαϊάν, τεφρώσασαν ταύτην. Θύματα ἐλάχιστα, διότι βόμβαι ριφθεῖσαι ἐν καφενειοῖς ἐπέφερον ἐλαχίστας ζημίας. Στρατὸς προέβη συλλήψεις, ἀδύνατον ὅμως μὲ πληροφορησῶσιν Ἀρχαὶ μέχρις ὥρας ἀκριβῶς γενόμενα. Ταύτην στιγμὴν μεσονύκτιον ἀκούεται πολὺς καὶ συνεχὴς πυροβολισμὸς εἰς ἄκρον πόλεως κατόπιν ἐκρήξεως βομβῶν, μαθάνω δ' ὅτι Βούλγαροι πυροβολοῦνται καὶ ὅτι ἐφρονέθησαν ἀρκετοὶ αὐτῶν. Κατάστασις λίαν σοβαρά. Αὐριον ἐγκαίρως προβῶ συνεννοήσεις μετὰ Βαλῆ καὶ συναδέλφων μου. Πρὸ ὀλίγον ἀφίχθησαν δύο τάγματα ἐκ Σμύρνης. Βεβαιοῦται ὅτι συνωμόται προέρχονται ἐκ Βουλγαρίας».

Στις 17 Ἀπριλίου ἐπίσης, ἀλλὰ ὅπωςδῆποτε μετὰ τὸ μεσημέρι, στέλνει ἄλλο ἐνημερωτικὸ τηλεγράφημα.

«Πανικὸς μέγας ἐξακολουθεῖ. Ἐλάχιστα καταστήματα ἤνοιξαν. Συλλήψεις Βουλγάρων ἐξακολουθοῦσι. Πλεῖστοι τούτων ἀμύονται, ρίπτοντες βόμβας κατὰ στρατοῦ, πάντες ὅμως φονεύονται ὑπ' αὐτοῦ ἢ συλλαμβάνονται. Ἀπὸ μεσονυκτίου μέχρις ὥρας ταύτης εἶχε παύσει χοῆσις βομβῶν, ἣτις ἐπανελήφθη ἤδη, ἀλλὰ μεμονωμένως. Μεταβὰς Διοικητήριον, συνεννοήθη μετὰ Βαλῆ καὶ Στρατάρχου, οἷς συνέστησα λῆψιν μειζόνων ἀσστηρῶν μέτρων πρὸς ἀποφυγὴν πλειόνων κινδύνων. Ἐπεσκέφθη ὡσαύτως συναδέλφους, οἵτινες πάντες ἐπιμεινῶσι παρὰ Βαλῆ λῆψιν μέτρων γενναίων, ὅπως ἐνθαρρύνωσιν αὐτὸν εἰς ἐνεργείας του, ἀλλ' ἀνάγκη ἐνθαρρυνθῆ καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐσπέραν ταύτην ἀπειλοῦνται νέαι ἐπιθέσεις διὰ βομβῶν. Μέτρα λαμβάνονται. Ἐχω πληροφορίαν βásiμον ὅτι συνωμόται ἀπεφάσισαν ἀνατινάξωσιν ἡμέτερον Προξενεῖον² ἐσπέραν ταύτην. Συνεννοήθη μετὰ Στρατάρχου πρὸς ἀποτροπὴν

1. Τὴν 17η Ἀπριλίου. Πρέπει δηλ. νὰ στάλθηκε μετὰ τὰ μεσάνυχτα τῆς Τετάρτης 16ης Ἀπριλίου, ἡμέρας τῶν γεγονότων. Γι' αὐτὸ ἀρχίζει καὶ μὲ τὴ φράσι «Ἐσπέραν ταύτην...». Ἄλλωστε πιὸ κάτω καθορίζει, πῶς, ὅταν συντάσσει τὸ τηλεγράφημα, ἦταν μεσάνυχτα.

2. Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐμολπίδης (βλ. σ. 60, ὑποσ. 1), «οἱ βούλγαροι εἶχον προγραμματίσει ἐπιθέσεις διὰ βομβῶν καὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου, τοῦ Μητροπολι-

κινδύνου. Τριακόσιοι περίπου συνελήφθησαν μέχρι τοῦδε. Ἐλπίζομεν πάντες ὅτι, ἂν ἐξουσία ἐργασθῆ μετὰ θάρρους καὶ φρονήσεως, ἀποφύγωμεν κίνδυνον, μολοντί ὀθωμανικὸς ὄχλος ἤρχισε συγκινούμενος καὶ ἐρεθιζόμενος. Βαλῆς, περιελθὼν κέντρα, συνέστησε θάρρος καὶ ὑπεσχέθη προστασίαν εἰς φιλησύχους, προέτρεψε δὲ Ὀθωμανοὺς ἀπέχουσι πάσης ἀντεκδικήσεως. Εἰς ἐμὲ ἐδήλωσεν ὅτι ἔχει ἀπόφασιν καταδιώξει διὰ παντὸς μέσον Βουλγάρους, ἀδιαφορῶν, ἂν μέτρα του προδύκων ἀνάκλησίν του. Ἐκ τῶν ἐπιτιθέντων κατὰ Ὀθωμανικῆς Τραπέζης, φερόντων πάντων πύλους καὶ μεταβάτων ἐκεῖ ἐφ' ἀμάξης, δύο ἐφονεύθησαν καὶ τρεῖς συνελήφθησαν».

Τὴν Παρασκευὴ - 18ῃ Ἀπριλίου ὁ Εὐγενειάδης στέλνει τὸ ἀκόλουθο νέο τηλεγράφημα.

«Ἀπὸ τετάρτης μεταμεσημβρινῆς ὥρας ἔπασσε πᾶσα ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσις, ἀλλὰ καταδιώξις ἐκ μέρους ἐξουσίας ἐξακολουθεῖ ὡς καὶ ἐρευναι ἐν οἰκίαις καὶ συλλήψεις. Οἰκίαι ἐπολιορκήθησαν καὶ οἱ ἐν αὐταῖς μὴ παραδοθέντες ἐφονεύθησαν. Μέτρον ἐλήφθη, ὅπως φονεύεται πᾶς ἀνθιστάμενος ἢ τρεπόμενος εἰς φυγὴν, οὕτω δὲ τριάκοντα ἐφονεύθησαν σήμερον, ὡς βεβαιῶμαι ἐπισήμως, οἵτινες κατετέθησαν ἐν ἐκκλησίᾳ Βουλγαρικῆς νεκροταφείου, ἐνῶ μὴ ἐπίσημοι πληροφοροὶ ἀναβιβάζουσι φονευθέντας χθὲς νύκτα καὶ σήμερον ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν πενήκοντα. Ἀπὸ 7ῆς ὥρας μ.μ. πάντες ἐκλείσθησαν ἐν οἰκίαις καὶ οὐδενὶ ἐπιτρέπεται ἢ κυκλοφορεῖν ἐν ταῖς ὁδοῖς. Πόλις κατελήφθη ὑπὸ Στρατοῦ. Οὐδεμίαν ἀπολύτως ταραχὴν. Βούλγαροι οὐδὲν δίδουσι σημεῖον ζωῆς».

Στὸ μεταξὺ κηρύχθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ὁ στρατιωτικὸς Νόμος καὶ οἱ Ἀρχεῖς στὶς 21 Ἀπριλίου ἐκδῶσαν «Δήλωσιν», ἀντίτυπο τῆς ὁποίας σὲ Ἑλληνικὴ μετάφρασι ἔστειλεν ὁ Εὐγενειάδης στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν στὶς 24 ἰδίου μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 187 - ἐμπ. σύντομο ἔγγραφο τοῦ, στὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὅτι τοῦ τὴν ἐκοινοποίησε ὁ Βαλῆς ἐπισήμως καὶ ὅτι αὐτὴ τοιχοκολλήθηκε σὲ διάφορα κεντρικὰ σημεῖα τῆς πόλεως, μεταφρασμένη καὶ στὴ γαλλικὴ, τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἑβραϊκὴ. Τὴν ἀντιγράφω, διορθώνοντας τὰ σημαντικώτερα σφάλματα, ποῦ παρουσιάζει ἡ μετάφρασίς της στὰ ἑλληνικά.

«Δι' Αὐτοκρατορικοῦ Διατάγματος συνέστη ἕκτακτον Στρατοδικεῖον πρὸς ταχεῖαν τιμωρίαν τῶν συλληφθέντων ἀνταρτῶν Βουλγάρων, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ διαπράξωσι πλεῖστα κακουργήματα ἐν Θεσσαλονίκῃ πρὸς

τικοῦ μεγάρου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὰς πραγματοποιήσουν». Στὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 25ῆς Ἀπριλίου, σ. 1-2, ἀναγράφεται ἡ εἶδησι, ὅτι στὶς 18 τοῦ μηνὸς πιάστηκε μὲ «κιβώτιον δυναμίτιδος» νεαρὸς Βούλγαρος, ποῦ εἶχεν ὡς ἀποστολή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁμολογία του, νὰ ἀνατινάξῃ τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο. Εἶχε φτάσει ἀρκετὲς μέρες, πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὴ Σόφια, γιὰ νὰ πάρῃ μέρος στὸ κίνημα.

τὸν καταχθόνιον σκοπὸν τοῦ νὰ διαταράξωσι τὴν ἡσυχίαν, ὡς καὶ τῶν ταραχοποιῶν τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὰ γεγονότα, πρὸς πρόληψιν τοῦ λοιποῦ τοιούτων κακουργημάτων καὶ πρὸς περισσοτέραν ἐξασφάλισιν καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἡσυχίας τοῦ τόπου.

Τοῦ ρηθέντος Στρατοδικείου, ἀρξαμένου ἀπὸ σήμερον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, φέρονται εἰς γνῶσιν τοῦ Δημοσίου τὰ ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν Ἀρχῶν ληφθέντα μέτρα, ἅτινα ἔσονται ἐν ἰσχύι μέχρι νεωτέρας Διαταγῆς.

Ἐκτὸς νομίμου δικαιολογίας, οὐδεὶς κάτοικος, οἴοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, θὰ ἐξέρχεται εἰς τὴν ὁδὸν τὸ ἑσπέρας μετὰ τὴν ὥραν 1 (μία) Τουρκικὴν¹. Ἐκαστος ὀφείλει νὰ μεταβαίῃ εἰς τὴν οἰκίαν του πρὸ τῆς μιᾶς ὥρας (sic) καὶ τὰ ἐργαστήρια δὲν πρέπει νὰ μένωσιν ἀνοικτὰ μετὰ τὴν ρηθεῖσαν ὥραν, ἀλλὰ νὰ κλείωνται ἐνωρίς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ εἰς τὰς Ἀρχὰς ἀνήκοντα καθήκοντα ἀπέναντι τῶν ταραχοποιῶν θὰ ἐκπληρωθῶσι, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἀνελλιπῶς, οἱ κάτοικοι δέον νὰ ἀπέχωσιν ὀριστικῶς τοῦ νὰ τολμῶσι νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς καταδιώξεις καὶ τὰς κατ' οἶκον ἐρεύνας, νὰ συλλαμβάνωσιν ἄτομα, νὰ ἐπιτίθενται κατ' αὐτῶν, κατὰ τῆς περιουσίας καὶ τῶν κατοικιῶν, νὰ συνέρχωνται ἐπὶ τὸ αὐτὸ πολλοὶ ἄνθρωποι ἐν τοῖς καφενείοις καὶ ἐν ἄλλοις κέντροις πρὸς διάδοσιν ψευδῶν εἰδήσεων, ἐπιφερουσῶν τὴν κυκλοφορίαν ἀνυποστάτων θρυλημάτων, ἐρεθιζόντων τὰ πνεύματα, νὰ ὀπλοφορῶσι δημοσίᾳ ἢ κρυφίως καὶ νὰ συναθροίζωνται ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ὡς καὶ ἐν τοῖς οἰκοπέδοις πρὸς θέαν τῶν πράξεων τῆς Κυβερνήσεως.

Οἱ παραβαίνοντες τὰς ἀνωτέρω διατάξεις, εἰς οἵανδήποτε τάξιν καὶ ἂν ἀνήκωσι, θὰ συλλαμβάνωνται καὶ θὰ παραδίδονται εἰς τὸ Στρατοδικεῖον. Ἐν ἐνὶ λόγῳ διὰ τῆς λήψεως τῶν ἀπαιτουμένων ἐκτάκτων μέτρων θὰ ἐνεργηθῶσιν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν αὐστηρόταται καταδιώξεις κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον τολμήσει νὰ πράξωσι τι προκαλοῦν, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, τὴν διατάραξιν τῆς ἡσυχίας. Οἱ ἐρχόμενοι εἰς Θεσσαλονίκην ἄνευ νομίμου λόγου θὰ ἀποστέλλωνται ὀπίσω εἰς τὰς πατρίδας των.

Ἐν Θεσσαλονίκη τῇ 21 Ἀπριλίου 1903»

Μιά μέρα νωρίτερα, στίς 23 Ἀπριλίου - γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὁ Εὐγενειάδης εἶχε στείλει τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα: «*Μολοντί λαὸς ἐξακολουθεῖ ἐπτοημένος, ἐφοβεῖτο δὲ ὅτι Βούλγαροι θὰ προέβαινον ἀναρχικὸν*

1. Ἡ τουρκικὴ ὥρα ἄρχιζε καὶ τελείωνε μετὰ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου (ἡ πληροφορία μοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν ἄξ. κ. Ἰω. Βασδραβέλλη, τὸν ὁποῖο καὶ εὐχαριστῶ), ὥστε νὰ συμπληρῶνεται ἔτσι ἓνα 24ωρο. Ἄν, λοιπὸν, ὑπολογίσωμε ὡς ὥρα τῆς ἀνατολῆς τὴ δική μας 6η πρωινή, ἡ δῦσι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν 12η τουρκικὴ ὥρα καὶ ἡ 1η ἑσπερινὴ ὥρα πρὸς τὴν ἑλληνικὴ 19η, δηλ. τίς 7 μ.μ. Καὶ τέτοια, ἐπάνω - κάτω, ἦταν ἡ τουρκικὴ 1η ἑσπερινὴ ὥρα τῶν μέσων τοῦ Ἀπριλίου. Στὸ τελευταῖο τηλεγράφημα τοῦ Εὐγενειάδη, ποῦ προηγεῖται τῆς «Δηλώσεως», γίνεται λόγος γιὰ τὴν 6η μ.μ.

κίνημα ἐν ἐκκλησίᾳ, ἐν τούτοις δοξολογία ὑπὲρ Α.Μ. Βασιλέως ἐτελέσθη ἐν μέσῳ πυκνοῦ πλήθους ὑπηκόων καὶ ὁμογενῶν, ἐνθουσιωδῶς ζητωκραυγασάντων, προσελθόντων δ' εἶτα Γενικὸν Προξενεῖον. Ἐξουσία φοβουμένη τοιοῦτον κίνημα ἔλαβε πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέσα. Συλλήψεις καὶ κατ' οἶκον ἔρευναι ἐξακολουθοῦσι. Πολεμικὸν δικαστήριον¹ ἤρξατο ἐργασιῶν, ἐπιληφθὲν ὑποθέσεως ρίφαντος βόμβαν ἐν ἀτμοπλοίῳ *Messageries*...».

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Εὐγενειάδης στέλνει στὸ Σκουζέ τὴν πρώτην ἔκθεσίν του γιὰ τὰ γεγονότα, πού ἀναφέρεται στοὺς φόνους Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς.

«Ἐκ πληροφοριῶν, ἃς συνέλεξα δι' ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης, γενομένης ἐπὶ τόπον παρ' ὑπαλλήλων τοῦ Γενικοῦ Προξενείου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω τῇ Υ.Ε. ὅτι περὶ τὴν δευτέρα μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς Παραλθούσης Πέμπτης — ἐπομένης τοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος, τῆς ἡμέρας δηλονότι καθ' ἣν ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἀστυνομία προέβαινον εἰς ἀθρόας συλλήψεις Βουλγάρων καὶ καθ' ἣν ἡ ἐκ μέρους ἐνίων ἐξ αὐτῶν ἀντίστασις διὰ βομβῶν καὶ φουσιγγίων δυναμίτιδος καὶ αἱ συμπυροσοκροτήσεις τῶν κατ' αὐτῶν πυροβολούντων στρατιωτῶν εἶχον ἐξερεθίσει τὸν περὶ τὴν συνοικίαν Βαρδαρίου Ὀθωμανικὸν λαόν, πενηκοντὰς Τουρκαλβανῶν στρατιωτῶν ἐκ τοῦ ἐνταῦθα τὴν προτεραιάν ἐκ Πριζρένης² ἀφιχθέντος Τάγματος, ὅπερ ἅμα τῇ ἀφίξει του διετάχθη φρονίμως ὑπὸ τοῦ Στρατάρχου³, φοβουμένου τὸν φανατισμὸν καὶ τὴν πρὸς ληστείαν ροπὴν τῶν Ἀλβανῶν, νὰ μὴ ἐξέλθῃ τοῦ στρατῶνος, ἀφοπλισθὲν συγχρόνως, ἐξῆλθον αὐτοῦ παρὰ τὰς διαταγὰς τῶν ἀξιωματικῶν των καὶ μὴ φέροντες μὲν ὄπλα πυροβόλα, ἀλλ' ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν τὰς ξιφολόγχας των, διεμοιράσθησαν εἰς πέντε ἢ ἑξ ὀμάδας καί, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ἤρχοντο εἰς βοήθειαν τοῦ καταδιώκοντος τοὺς Βουλγάρους καὶ πολιορκούντος τὰς βουλγαρικὰς οἰκίας στρατοῦ, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν κεκλεισμένων χανίων καὶ καφείων (*sic*) τῆς συνοικίας Βαρδαρίου, ἤρξαντο δὲ διαρπάζοντες πᾶν τὸ προστυχόν.

Τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἐπὶ τόπον. Μετ' ὀλίγον κατέφθασαν μικρὰ τινα ἀποσπάσματα, ὑπολαβόντα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς ἐκ τοῦ γινόμενου θορύβου ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ τινων ἐνορθέντων μετ' αὐτῶν Ὀθωμανῶν ἐκ τοῦ ὄχλου, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ καταδιώξεως Βουλγάρων καὶ ἀντιστάσεως ἐκ μέρους αὐτῶν. Ἀλλά, δυστυχῶς, κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐφόδου τῶν Ἀλβανῶν εὐρέθησαν εἰς τὰ μέρη, ἐνθα ἐπετέθησαν

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Στρατοδικεῖο, πού ἄρχισε νὰ λειτουργῇ στὶς 21 Ἀπριλίου (βλ. τὴν «Δήλωσιν», πού προηγείται). Ὡς πρόεδρος του στάλθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι ὁ Ἐδίπ Πασᾶς, πού τὸν μνημονεῖ ὁ Εὐγενειάδης στὴν ὑπ' ἀριθ. 204 - ἐμπ. 26-4-1903 βασικὴ ἔκθεσί του γιὰ τὰ γεγονότα, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ.

2. Prizren· πόλι στὴν περιοχὴ τοῦ Κοσσοβο με ἀλβανικὸ πληθυσμὸ.

3. Ἐννοεῖ τὸν Στρατιωτικὸ Διοικητὴ τῆς πόλεως. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 σημ. τῆς σ. 57.

οὔτοι, Ἑλληγές τινες, οἱ: Χρῖστος, σιδηρουργός, 25 ἐτῶν, Θεσσαλονικεὺς· Κων/τῖνος, σιδηρουργός, τῆς αὐτῆς ἡλικίας, ἐκ Δράμας· Ἰωάννης Βούρβας, ἄεργος, 45 ἐτῶν, ἐκ Σερρών, Ἑλληγ ὑπήκοος· Γεώργιος Γρηγορίου, 15 ἐτῶν, Θεσσαλονικεὺς καὶ Δημήτριος Ἀστερίου, κουλουροπώλης, 18ετής, ἐκ Μπάλτζας¹, ἅπαντες κάτοικοι Θεσσαλονίκης, ἐξ ὧν οἱ τρεῖς προῶτοι κατελίφθησαν ὑπὸ στρατιωτικοῦ τινος ἀποσπάσματος, καθ' ἣν στιγμὴν, πτοηθέντες ὑπὸ τῆς ἐφόδου τῶν Ἀλβανῶν, ἔφευγον, ζητοῦντες ἄσυλον ἐν τινι ἐκεῖ πον πλησίον κειμένη Ἰταλικῇ οἰκίᾳ, ἣς οἱ ἰδιοκτῆται, βλέποντες τὸν στρατὸν ἐρχόμενον, τρεῖς δὲ ἀγνώστους δρομαίως εἰσελεύοντας, ἤρχισαν ἐπικαλούμενοι βοήθειαν διὰ κραυγῶν, ὅτι «κομιτατζῆδες» εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν. Οἱ στρατιῶται τότε ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτῶν, ἀπατηθέντες, καὶ τοὺς ἐφόνευσαν. Οἱ δύο ἐπόμενοι ἐφονεύθησαν ὀλίγον ἀπωτέρω ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν κατὰ τὴν ἰδίαν ὥραν φεύγοντες, ὅτε καὶ πολλοὶ Βούλγαροι ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐφονεύθησαν, ὑποθέτω δὲ ὅτι, καίτοι οἱ Ἀλβανοὶ οὔτοι, φανατικοὶ ὄντες, οὐδεμίαν ποιοῦνται συνήθως διάκρισιν μεταξὺ Χριστιανῶν, ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου, γνωρίζοντες βεβαίως ὅτι Βούλγαροι τὴν ἐθνικότητα εἶχον διαπράξει πάσας τὰς κακουργίας τῆς προηγουμένης ἡμέρας, Βουλγάρους ἤθελον νὰ φονεύσωσιν, ἀσχετῶς πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν γενομένην δῆλωσιν Βουλγαρικῶν, Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκαικῶν ἀκόμη οἰκιῶν, ἀλλὰ μὴ ὄντες εἰς θέσιν νὰ διακρίνοσι τὰς φυλάς, μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν συλληφθέντων καὶ ἐξοντωθέντων Βουλγάρων ἐφόνευσαν καὶ τοὺς δύο εἰσημένους Ἑλληγας, συμφώνως πρὸς τὸ ληφθὲν μέτρον, ὅπως φονεῖται πᾶς ὁ τρεπόμενος εἰς φυγὴν ὑποπτος, ὅπερ ἐγνώριζον, ἐκτὸς δ' αὐτῶν καὶ τοὺς Βασίλειον Παζάνην, κροεπώλην, ἐκ Σελίτσης², 18 ἐτῶν, ὃν συνήγητησεν ἑτέρα ὁμὰς Ἀλβανῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὥραν παρὰ τὰ σφαγεῖα τῆς πόλεως, καὶ Χρῖστον, ὑπηρέτην καφερείου, 18 ἐτῶν, ἐκ Κοζάνης, ὃν ἐφόνευσαν, θραύσαντες τὰς θύρας τοῦ καφερείου καὶ εἰσελθόντες ἐντὸς αὐτοῦ πρὸς διαρπαγὴν τοῦ ὄχλου ὑποδείξαντος τοῦτον ὡς Βούλγαρον.

Ἐγδοον θῆμα τῆς ἡμέρας ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Κολινδρουῦ 40ετής Καβάσης³ τοῦ ἐνταῦθα Γαλλικοῦ Ἀγκείου Guiraud⁴ Βασίλειος Κομπούρας. Οὗτος,

1. Τὸ σημερινὸ Μελισσοχώρι τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὴ Μπάλτζα ὁ Βασίλειος Κωνσταντῖνος ἐξέδωσε στὶς 20 Ἰουνίου τοῦ 1913 τὸ ἱστορικὸ του διάγγελμα πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου.

2. Ἡ Ἐράτυρα τῆς Κοζάνης.

3. Kavas, λέξι τουρκική. Ὁ θυρωρὸς, ὁ κλητῆρας ὑπουργείου τῆς παλαιᾶς Τουρκίας. Στὴν ἐποχὴ, πού ἐξιστοροῦμε, ἐσήμαινε κυρίως τὸν ἰδιωτικὸ φύλακα Πρεσβείας, Προξενείου, Μητροπόλεως. Ὡς καβάσηδες χρησιμοποιοῦσαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, Ἀλβανούς.

4. Στὸν ἐπόμενον «κατάλογον τῶν φονευθέντων ἐν Θεσσαλονικῇ Ἑλλήνων» ἀναγράφεται «Guiraud», πού εἶναι καὶ τὸ σωστό. Ἦταν Ἐμπορικὴ Σχολή, πού πρωτολειτούργησε τὸ 1888 καὶ ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς. Τὸ Λύκειο τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἡ «Γαλλικὴ Σχολὴ Giraud», ὅπως ἀναγράφεται λανθασμένα, πού σημειώνεται στὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης (1905), ὁ ὁποῖος ὑπάρχει στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ

καθ' ἃ διατείνονται αἱ Ἀρχαί, ἐπωφεληθεῖς τῆς ἐν τῇ πόλει ἐπικρατησάσης καθ' ἅπασαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνωμάλου καταστάσεως, εἶχε φονεύσει Ὁθωμανόν τινα εἰσπράκτορα, μεθ' οὗ εἶχε προηγούμενα καὶ ὅστις, πρὶν ἢ ἐκπνεύσῃ κατήγγειλε τὸν εἰρημένον ὡς φονεύσαντα αὐτόν. Τὴν πληροφορίαν ταύτην θεωρῶ ὡς ἀπλῆν δικαιολογίαν τῶν Ἀρχῶν, ὑποθέτω δὲ ὅτι ἐφονεύθη, ἐκκληφθεῖς καὶ οὗτος ὡς Βούλγαρος.

Ἐκτὸς τούτων ἐπληροφορήθη ὅτι ἐν τοῖς ἔξω τῆς πόλεως καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν κειμένοις λαχανοκήποις, οὓς καλλιεργοῦσιν Ἕλληνες χωρικοὶ ἐκ Μπάλτζας, ἐφονεύθησαν κατὰ τὴν ἰδίαν ὥραν δύο χωρικοί, ἐκκληφθέντες ὡσάτως ὡς Βούλγαροι ἕνεκα τῆς ἐνδυμασίας αὐτῶν καὶ διότι, εὐθὺς ὡς εἶδον τοὺς στρατιώτας ἐρχομένους, ἔσπευσαν νὰ κρυβῶσιν ἐντὸς τῶν καλυβῶν αὐτῶν. Λεπτομερείας ὅμως ἀναμφισβητήτους περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν δὲν ἠδυνήθη ἔτι νὰ συλλέξω, καθ' ὅσον οἱ παρευρεθέντες συγχώριοι τῶν ἀπῆλθον ἐσπευσμένως εἰς τὸ χωρίον τῶν, ὅθεν ἐκ τοῦ φόβου δὲν ἐπανῆλθον μέχρι σήμερον.

Ὅτι τὴν δευτέραν μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς εἰρημένης Πέμπτης ἤρξατο καταδίωξις, ἔχουσα τύπον σφαγῆς τῶν Βουλγάρων, ἐφονεύοντο δὲ καὶ ὀρθόδοξοι, δὲν ἐγνώριζον. Καὶ αὐτὸς ὁ Βαλῆς, ὃν ἀπεχαιρέτησα κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, οὐδεμίαν εἶχεν εἶδησιν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἦλθεν εἰς τὸ Προξενεῖον ὁ διευθυντῆς τοῦ λεηλατηθέντος καφενείου, ἐν ᾧ ἔλαβε χώραν ὁ φόνος τοῦ Χρίστου ἐκ Κοζάνης, καὶ μοι ἀνήγγειλε τὰ διαπραττόμενα κατὰ τὴν συνοικίαν Βαρδαρίου καὶ τὸν φόνον τοῦ Ἕλληνος τούτου. Ἐσπευσα ἀμέσως νὰ ποιήσωμαι ἐντόνους παραστάσεις τῷ Βαλῆ καὶ καταστήσω αὐτὸν ὑπεύθυνον διὰ τὸν γενόμενον φόνον Ἕλληνος, ἐπικαλεσθῶ δὲ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἀντίληψιν. Ὁ Βαλῆς κατεπλάγη ἐκ τῆς πληροφορίας καὶ ἐδήλωσεν ὅτι αὐτὸς οὗτος ἤθελε πάραυτα μεταβῆ εἰς τὸν τόπον τῶν σκηνῶν, ὅπως προλάβῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κακοῦ, ὅπερ καὶ ἔπραξεν, ἀλλὰ, δυστυχῶς, τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα ἤρκεσεν, ὅπως μετὰ τῶν Βουλγάρων φονευθῶσι καὶ οἱ ἀνωτέρω ἀναφερόμενοι Ἕλληνες, τὸν φόνον τῶν ὁποίων ἐπληροφορήθη πολὺ βραδύτερον καὶ κατὰ διαλείμματα, διότι οἱ λαβόντες γνῶσιν αὐτῶν, Ὁθωμανοὶ ὄντες ὑπήκοοι, ἐφοβήθησαν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ Προξενεῖον καὶ μοι ἀγγείλωσιν αὐτούς. Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι τὸ μόνον σκοτεινόν, καθότι αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἐπεδείξαντο

Ἄθαν. Σουλιώτη - Νικολαΐδη. Βρισκότανε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς πόλεως καὶ βορείως τῆς Ἐγνατίας οδοῦ.

Τὸ σχολεῖο τοῦτο, καθὼς καὶ ὅλα τ' ἄλλα γαλλικὰ Σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, τελούσε κάτω ἀπὸ τὴν προστασίαν τῆς «Mission Laïque», μεγάλης γαλλικῆς ἐκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας, ποὺ εἶχε τὴν ἔδρα της στὸ Παρίσι καὶ σκοπὸ της τὴ διάδοσι τῆς γαλλικῆς γλώσσης καὶ παιδείας στίς γαλλικὰς ἀποικίας καὶ στοὺς λαοὺς τῶν ξένων χωρῶν, ἐνῶ ἀπέκρουε ἔντονα τὸν προσηλυτισμὸν, ποὺ τῆς προκαλοῦσε ἀποτροπιασμὸν, καθὼς ἐδήλωνε ὁ πρόεδρος της. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ Παντ. Κοντογιάννη, Σχολεῖα ἀλλοφύλων ἐν Θεσσαλονίκῃ, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1910, σ. 172.

ἐν γένει εἰλικρινῇ καὶ ἔμφρονα διαγωγὴν, ὥστε κατώρθωσαν νὰ προλάβωσι μεγάλα δυστυχήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰργάσθησαν δραστηρίως καὶ κατώρθωσαν νὰ συλλάβωσι τοὺς Τουρκαλβανοὺς καὶ ἄρωσιν αὐτοὺς ἐκ τοῦ μέσου, ὅπως οὕτω ἡ ἐξουσία ἐν ψυχραιμίᾳ δυνηθῆ νὰ προβῆ εἰς τὸ ἔργον τῆς. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δλόκληρον τὸ ἐκ Πριζρένης τάγμα ἀπεστάλη τὴν ἐπομένην σιδηροδρομικῶς εἰς Σέρρας.

Περὶ τῶν φόνων τῶν ἀνωτέρω Ἑλλήνων ὠμίλησα καὶ χθὲς διὰ μακρῶν μετὰ τοῦ Βαλῆ, μοὶ ἐξέφρασε δ' οὗτος τὴν λύπην του καὶ τὴν ἀπορίαν του, ἀφοῦ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις ἐγνώριζεν ὅτι μόνον Βούλγαροι κατεδιώκοντο. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καθ' ὅλην τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἀστυνομίας καταδίωξιν οἱ ἐπικαλούμενοι τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν ἐθνικότητα ὀρθόδοξοι ἐπροστατεύοντο κατὰ ἐνδεχομένης συγχύσεως, ὅτι δὲ πάντες οἱ ζητήσαντες τὴν συνδρομὴν τοῦ Προξενείου ἐκ τῶν συλληφθέντων ἀπελύθησαν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ»¹.

Νέα ἔκθεσί του, διορθωτικὴ τῆς προηγουμένης, στάλθηκε ἀρκετὲς μέρες ἀργότερα, μαζί μὲ κατάλογο τῶν Ἑλλήνων ποὺ σκοτωθήκανε ἢ τραυματιστήκανε·

«Συνεχίζων τὴν ὑπ' ἀριθ. 189 ἀπὸ 23 λήξ. μηνὸς ἔκθεσίν μου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω συνημμένως τῇ Υ.Ε. νέον κατάλογον² τῶν κατὰ τὴν

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 189 - ἐμπ./23-4-1903.

2. Κατάλογος τῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς 17ης Ἀπριλίου 1903 φονευθέντων ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑλλήνων ἐν τῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων καταδίωξει τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

1) Χρῖστος, σιδηροοργός, ἐτῶν 25, Θεσσαλονικεύς.

2) Κωνστ. Ἰωάννου, σιδηροοργός, ἐτῶν 25, ἐκ Κατερίνης, κατοικῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὑπάλληλος τοῦ ἀνωτέρω.

3) Ἰωάν. Βούρβας, ἄεργος, ἐτῶν 45, ἐκ Σερρών, Ἑλλῆν ὑπήκοος.

4) Γεώργ. Γρηγορίου, ἐτῶν 15, Θεσσαλονικεύς.

5) Βασίλ. Τζιλέκας ἢ Εἰθιμίον, ὑπηρέτης Κρεοπωλείου, ἐτῶν 20, ἐκ Σελίτσης, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

6) Χρῖστος Καμπούρης, ὑπηρέτης Καφερείου, ἐτῶν 18, ἐκ Δεσκάτης, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

7) Βασίλ. Μπαρούτης, καβάσης τοῦ λυκείου Guiraud, ἐτῶν 40, ἐκ Κολοδρουῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης, ἔγγαμος.

8) Χαράλ. Παπέσης, κρεοπώλης, ἐτῶν 30, ἐκ Μπάλτζας, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἐγγαμος.

9) Ἰωάν. Καραγκούνης, κηπουρός, ἐτῶν 40, Θεσσαλονικεύς. Ἐγγαμος.

10) Στυλιανὸς Σταματίου, ὑπηρέτης τοῦ ἀνωτέρω, ἐτῶν 16, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης.

11) Σαρακῖνος Μοῦσος, κηπουρός, ἐτῶν 30, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἐγγαμος.

12) Ἰωάν. Γεωργίου, κηπουρός, ἐτῶν 28, ἐκ Σωχοῦ, κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἐγγαμος.

Κατάλογος τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τραυματισθέντων.

1) Δημ. Ἀστερίου Καστανᾶς, κουλουροπώλης, ἐτῶν 18, ἐκ Μπάλτζας. Νοσηλευόμενος.

2) Γεώργ. Ταρλαντᾶς, κηπουρός, ἐκ Μπάλτζας. Ἰαθεῖς.

3) Ἀθανάσιος. Κουσουδής, κηπουρός, ἐκ Μπάλτζας, Ἰαθεῖς ὡσαύτως.

ἐπιούσαν τοῦ Βουλγαρικοῦ ἀναρχικοῦ κινήματος φονευθέντων ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων καταδιώξει Ἑλλήνων, οἵτινες, δυστυχῶς, δὲν ἦσαν δέκα, ὡς ἔσχον τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω τῇ Υ.Ε. διὰ τῆς εἰρημένης ἐκθέσεώς μου, ἀλλὰ δώδεκα ἐν ὄλῳ. Ἐν τῷ ὑποβαλλομένῳ καταλόγῳ σημειοῦνται ὡς φονευθέντες οἱ ἑπτὰ ἐκ τῶν ὀκτώ, οὓς ὀνομαστὶ ἀνέφερον ἐν τῇ προηγουμένη ἐκθέσει μου, διορθωθέντων τῶν ὀνομάτων τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν χωρίων, ἐξ ὧν κατήγοντο, καθ' ὅσον αἱ πρῶται περὶ αὐτῶν πληροφορίαι δὲν ἦσαν πλήρεις, ἀντὶ δὲ τοῦ ἐν τῇ ἐκθέσει Δημ. Ἀστερίου, ὅστις ἀπλῶς ἐτραυματίσθη, ἀναγράφεται ἡδὴ ἐν τῷ καταλόγῳ ἕτερος ἐκ Μπάλτζας Ἕλληρ, ὁ κροεπόλης Χαράλ. Παπέσης, φονευθεὶς κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ ἐκθέσει μου ἀναφερομένους δύο λαχανοκηπουροὺς ἐκ Μπάλτζας, οὗτοι, σημειούμενοι ἐν τῷ τέλει τοῦ συνημμένου καταλόγου, ἐτραυματίσθησαν, εὐτυχῶς, μόνον, ἰαθέντες ἔκτοτε. Ἀλλὰ, δυστυχῶς, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὀκτῶ φονευθέντων ἔσχον καὶ τέσσαρας ἑτέρους τὴν ἡμέραν ἐκείνην, τοὺς ὑπ' ἀριθ. 9-12 τοῦ καταλόγου, κηπουροὺς ὡσαύτως, διαμένοντας ἐν καλύβῃ τινὶ ἐν τοῖς παρὰ τὴν πόλιν λαχανοκήποις, τοὺς ὁποίους τῇ ὑποδείξει φανατικῶν μουσουλμάνων ἀθιγγάνων στρατιῶται μετ' ἀστυνομικῶν ὀργάνων ἐφόρουν μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας αὐτῶν ὅτι δὲν ἦσαν Βούλγαροι. Ἀλλ' ἀντιληφθέντες κατόπιν ὅτι τὸ κακούργημά των ἤθελεν ἀνακαλυφθῆ, ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν καλύβην, ὅπως πιστευθῆ ὅτι ἀντέστησαν οὗτοι καὶ διέδωσαν ὅτι ἐν αὐτῇ ἐκρύπτοντο Βούλγαροι, οἵτινες ἔρριψαν βόμβας κατὰ τῶν στρατιωτικῶν, οὕτω δὲ ἐνόμιζον πάντες, καὶ αὐτὸς ὁ Βαλῆς καὶ οἱ πρόξενοι, ὡς καὶ ἐγώ, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Βουλγάρων, μέχρι πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν, ὅτε προσελθοῦσα ἐνώπιόν μου ἡ χήρα τοῦ Καραγκούνη, ἣτις παρέστη μάρτυς τῆς φοικιῶδους σκηρῆς, μοὶ διηγήθη τὰ διατρέξαντα, ἅτινα ἐπιβεβαιωθέντα δι' ἐπὶ τόπον ἐρεύνης ἔσπευσα νὰ γνωρίσω τῷ Βαλῆ, δηλώσας ῥητῶς αὐτῷ ὅτι ὤφειλε νὰ προβῆ εἰς ἀνακρίσεις, ἵνα ἀνακαλυφθῶσι καὶ τιμωρηθῶσιν οἱ ἔνοχοι τοιούτων ἀπαισίων κακούργημάτων.

Ἀντίγραφον τοῦ συνημμένου καταλόγου ἐν Τουρκικῇ μεταφράσει ἐνεχείρισα τῷ Βαλῆ, ἔλθων δ' οὗτος χθὲς παρ' ἐμοὶ μοὶ ἐξέφρασε καὶ αὖθις τὴν βαρυτάτην αὐτοῦ διὰ τοὺς γενομένους φόνους ὀρθοδόξων θλίψιν καὶ ἀφοῦ μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὁ Τουρκικὸς λαὸς τῆς πόλεως, λαβὼν γινῶσιν αὐτῶν, κατεθλίβη ὡσαύτως, μοὶ διεβίβασε καὶ ἐκ μέρους αὐτοῦ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα.

Ὁ Βαλῆς ἄριστα κατανοεῖ, ποία βλάβη ἐπέροχεται εἰς τὰ ὀθωμανικὰ συμφέροντα ἐκ τῆς ἐπισήμον βεβαιώσεως τοῦ φόνου δώδεκα Ἑλλήνων ἐν ὧρα καθ' ἣν τριάκοντα μόνον ἐφονεύοντο Βούλγαροι καὶ ὅτι ἤθελεν ἐξηγηθῆ ὡς σφαγὴ γενικὴ ὁ φόνος αὐτῶν, διὰ τοῦτο δὲ φιλικῶς ὅλως μοὶ ἐξήγησεν ὅτι ἤθελον ἐξυπηρετηθῆ τὰ Βουλγαρικὰ συμφέροντα, ἂν ἐπροκαλεῖτο ἡ προσοχὴ τῶν ἐχθρικῶς διακειμένων πρὸς τὴν Τουρκίαν Προξένων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ μοὶ ὑπέδειξεν ὅτι συμφέρον ἦτο νὰ ἀποφύγωμεν τὸν πάταγον, μὴ

δηλώσωμεν δ' ἐπισήμως εἰς τοὺς ξένους τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν τῶν φονευθέντων. Ἐν τούτοις, ἀναγνωρίζων πληρέστατα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περιέλθῃ ἀπαρατήρητον τὸ γεγονὸς, μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἔδιδεν αὐστηρὰς διαταγὰς πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἐνόχων καὶ πρὸ πάντων τῶν δολοφόνων τῶν τεσσάρων κηπουρῶν. Πράγματι δὲ χθὲς μετὰ μεσημβρίαν μετέβη ἐπὶ τόπου ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς συζύγου τοῦ φονευθέντος ἀρχικηπουροῦ Καραγκούνη, ἀποσταλείσης ἐκεῖ παρ' ἐμοῦ, προέβη εἰς ἐρεῦνας καὶ ἀνακρίσεις, αἰτνες κατέδειξαν ὅτι τὸ ἔγκλημα ἐτελέσθη, χωρὶς οἱ φονευθέντες νὰ ἀντιτάξωσιν ἀντίστασιν. Αἱ ἀνακρίσεις θέλουσιν ἐξακολουθήσει καὶ θέλω παρακολουθήσει τὸ ζήτημα, ὅπως ἐπιτευχθῆ ἡ τιμωρία τῶν ἐνόχων, οὕτω δὲ δοθῆ ἓν παράδειγμα, ὡς ἄλλωστε ἐδήλωσα τῷ Βαλῆ, καὶ μὴ σφαγῶσιν ἀδιακρίτως καὶ Ἕλληνας, ἐν ἧ περιπτώσει νέαι βουλγαρικαὶ ἀπόπειραι ἤθελον ἐξεργίρει τὸν φανατισμὸν τοῦ Ὀθωμανικοῦ ὄχλου καὶ τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀφειλομένην παρ' αὐτοῦ ἐνέργειαν, ὅπως αἱ χῆραι καὶ τὰ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων τύχῳσι βοηθείας ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως, ἀνωμολόγησε μὲν ὁ Βαλῆς ὅτι δικαίως προεβλήθη τοιαύτη ἀξίωσις, ἀλλὰ μοὶ εἶπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ ἐπίσημον ὑποχρέωσιν, ὅτι ὁμως αὐτὸς καὶ ἐξ ἰδίων του καὶ ἐκ συνεισφορῶν ἤθελε προνοήσει νὰ χορηγηθῆ ἀνάλογος συνδρομὴ εἰς τὰς ἀπορφανισθείσας οἰκογενείας, ἐδέχθη δὲ νὰ ἀποστείλῳ αὐτῷ τὰς συζύγους τῶν φονευθέντων, ὅπως ἐξετάσῃ τὰ 'κατ' αὐτὰς καὶ προβῆ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεως του. Οὕτω ἀποστέλλω αὐτῷ σήμερον μετὰ μεσημβρίαν τὰς χήρας καὶ τὰ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων Βασιλ. Μπαρούτη καὶ Ἰωάν. Καραγκούνη, ἐπιφυλάσσομαι δὲ νὰ ἀναφέρω τῇ Υ.Ε. τὸ ἀποτέλεσμα¹.

Ἐκεῖνο, πού συνάγει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι τῆς παραπάνω ἐκθέσεως, εἶναι ὅτι ὁ Βαλῆς μεταχειρίστηκε ὅλη τὴν πονηρία τῶν Τούρκων καὶ περιορίστηκε στὴν τυπικὴ ἔκφρασι τῆς λύπης του γιὰ τὸν θάνατο Ἑλλήνων, χωρὶς νὰ ἀναλάβῃ οὐσιαστικὰ καμιά δεσμευτικὴ ὑποχρέωσι.

Τὸ ἐπόμενο ἔγγραφο του, μὲ τὸ ὁποῖο διαβιβάζει καὶ κατάλογο Ἑλλήνων, πού εἶχαν συλληφθῆ ἀπὸ τὶς Τουρκικὰς Ἀρχάς, ἀλλὰ ἀπολυθῆκανε ὕστερ' ἀπὸ τὶς ἐνέργειάς του, ἔχει ἀπολογητικὸ χαρακτηρισμὸν καὶ ἀποκρούει τὶς ἐναντίον του κατηγορίας, πού τὶς θεωρεῖ συκοφαντικὰς.

α' Ὑποβάλλω κατάλογον², περιέχοντα τὰ ὀνόματα πάντων τῶν ὑποχθειθέν-

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 222 - ἐμπ./5-5-1903.

2. Κατάλογος Ἑλλήνων συλληφθέντων ὑπὸ τῶν Ὀθωμανικῶν ἀρχῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ μετὰ τὸ Βουλγαρικὸν ἀναρχικὸν κίνημα τῆς 16ης Ἀπριλίου 1903 καὶ ἀποφυλακισθέντων τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ἑλλάδος.

1) Κων/τίνος Δημητρίου, ξυλουργός, ἐκ Νεστορίου.

2) Μιχ. Δημητρίου, κρεοπώλης, ἐκ Σερρών.

3) Γιαννάκης Στεργίου, μουχτάρης χωρίου Μεσημέριον Βοδενῶν.

των μοι ὡς συλληφθέντων καὶ παρ' ἐμοῦ ἔκτοτε ἀποφυλακισθέντων προκρίτων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς 24, μετὰ τῆς πληροφορίας ὅτι, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδὲν ἄλλο προξενεῖον ἐπέτυχεν ἀποφυλακίσεις, πολλῶ δ' ἦσσαν τὸ Ρωμονικὸν καὶ τὸ Σερβικόν, ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Ἐμπρὸς»¹ μετ' ἄλλων ψευδολογιῶν, χαρακτηρι-

- 4) Βάνης Δημίτσες, ἐκ Βλαδόβου Βοδενῶν.
- 5) Εὐάγγελος Τρέπκος, ἐκ Βλαδόβου Βοδενῶν.
- 6) Γιαννάκης Τόμς, ζωέμπορος, ἐκ Νιζοπόλεως Μοναστηρίου.
- 7) Εὐάγγελος Χατζηπαντωνίου, ἐκ Γουμέντζης.
- 8) Χρῆστος..., κρεσπώλης ἐκ Θεσσαλονίκης.
- 9) Πέτρος Παντούλας, ἐκ Θεσσαλονίκης.
- 10) ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κων/τίνος
- 11) ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Τάντσος Πέικος.
- 12) Χρῆστος Ἀθανασίου, ἐκ Μπάλτζας Θεσσαλονίκης.
- 13) Ἀθαν. Βόινος, ἐκ Μπάλτζας Θεσσαλονίκης.
- 14) Εὐάγγελος Γιόφκος, ἐκ Σερρών.
- 16) Κων/τίνος Τούσης, ἐξ Ἀσβεστοχωρίου Θεσσαλονίκης.
- 16) Χρῆστος Λέκος, ἐξ Ἀσβεστοχωρίου.
- 17) Νικόλ. Ρεφιδιάδης, ἐκ Γενιτζῶν.
- 18) Νικόλ. Χρηστομάνος, βιβλιοπώλης, ἐκ Στρωμνίτζης.
- 19) Ἡλ. Πάσχου, ἐκ Λιγκοβάνης Λαγκαδά.
- 20) Δημ. Σπύρου, ἐκ Λαϊνῶν Λαγκαδά.
- 21) Ἀθαν. Κύρτζη Νάλης, ἐκ Μοριχόβου Μοναστηρίου.
- 22) Δημ. Πρωτογύρου, ἔμπορος, ἐκ Στρωμνίτζης.
- 23) Νικόλ. Χαραλαμπίδης, ἐκ Στρωμνίτζης.
- 24) Νάκης Ἀλεξίου, ἐκ Γενγελῆς.

Οὐδέεις ἄλλος ἐγνώσθη ὡς φυλακισμένος οὐδὲ προσήλθε τις εἰς τὸ Προξενεῖον, ἀγγέλλων φυλάκισιν ἐτέρον ὀρθοδόξου.

1. Στὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 8ης Μαΐου εἶχε δημοσιευτὴ ἀνώνυμο ἄρθρο, γραμμένο, φυσικά, ἀπὸ τὸν διευθυντὴ τοῦ Δημ. Καλαποθάκη, καὶ σχετιζόμενο μὲ τὴν κατάστασι, πού εἶχε διαμορφωθῆ ὕστερ' ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ δεινὴς κατηγορίες κατὰ τοῦ Εὐγενειάδη. Ἀντιγράφω ἀπὸ αὐτὸ τὴν ἐπίμαχη περικοπὴ. «Ὁ Πρόξενος Θεσσαλονίκης κ. Εὐγενειάδης, ὅστις ἐμελέτησε καλῶς τὴν ἐν Μακεδονίᾳ κατάστασιν, εἶχεν ἴδιον τρόπον ἀντιλήψεως. Πρὸ τῶν ταραχῶν ἔβλεπε θριάμβους Ἑλληνικοὺς καὶ ἀπεκοίμιζε τὴν Κυβέρνησιν Δηλιγιάννη δι' αἰσιοδοξίας ἀσυγχωρήτου. Ὄταν αἱ ταραχαὶ ἐξερράγησαν, ἀπόλεσε τὸ θάρρος του καὶ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κατωφλίου τοῦ Προξενείου, ὡς οἱ ἄλλοι πρόξενοι, οὔτε μετέβη εἰς τὸ μέρος, ἐνθα ἔλαβον χώραν αἱ σκηναί, οὔτε περιήλθε πρὸς ἐνθάρρυνσιν τὴν Ἑλληνικὴν συνοικίαν οὔτε μετέβη εἰς τὸ Διοικητήριον, ὅπως ζητήσῃ τὴν ἀπόλυσιν ἀδίκως συλληφθέντων Ἑλλήνων, ὡς ἔπραξαν οἱ πρόξενοι τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Σερβίας. Αὐτὸς ὁ γέρον Βιλιώττης, Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, θέλων νὰ συνεννοηθῆ μετ' αὐτοῦ, μετέβη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον μόνος. Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἐννοεῖ ἕκαστος, ποίαν σημασίαν ἔχουν αἱ ἐνθαρρυντικαὶ ἐκθέσεις ἀνδρὸς ὁμολογουμένως ἐπιμελοῦς καὶ πατριωτικωτάτου, ὅστις ὅμως ἄλλοτε μὲν χάνει τὴν δύναμιν τῆς κρίσεως καὶ ἄλλοτε τὴν δύναμιν τῆς δράσεως...».

Ἀπὸ τίς ἐκθέσεις ὅμως τοῦ Εὐγενειάδη — κι ὄχι μόνον ὅσες δημοσιεύομε — φαίνεται

ζουσῶν τὴν ποιότητα τοῦ ἐντεῦθεν ἐπιστείλαντος ἢ τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑποβολέως.

Καὶ μεταξὺ τῶν ψευδολογιῶν τούτων, ἐν αἷς καὶ ἐκεῖνη ὅτι ἀπεκοίμιζα, δῆθεν, τὴν κυβέρνησιν δι' αἰσιοδοξίας ἀσυγχωρήτου, ἀναγράφεται καὶ ἑτέρα,

πῶς ὁ τότε Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονίκη ἐνημέρωνε ἱκανοποιητικὰ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι, ἀναπτύσσοντας ἀξιόλογη δραστηριότητα, ἰδίως μὲ τὶς σχέσεις ποῦ διατηροῦσε μὲ τὶς τοπικὲς Τουρκικὲς Ἀρχές, τὶς ὁποῖες ἔκρινε μὲ ρεαλισμὸ ὡς ἀνίκανες ἢ, τουλάχιστον, ὄχι ἀδέσμευτες. Ἀλλὰ καὶ τὸν Βουλγαρικὸ κίνδυνο δὲν τὸν ὑποτιμοῦσε. Νομίζω, λοιπόν, πῶς δὲν εἶναι σωστὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι «ἔβλεπε θριάμβους Ἑλληνικούς καὶ ἀπεκοίμιζε τὴν Κυβέρνησιν...». Εἶχε, βέβαια, ὑποστηρίξει πῶς δὲν θεωροῦσε δυνατὴ τὴ βουλγαρικὴ ἐξέγερσι μέσα στὴ Θεσσαλονίκη (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 143 - ἐμπ./27 Μαρτίου 1903 ἔγγραφό του, στὸ τέλος τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου). Ἀλλὰ κι ἂν τὴ θεωροῦσε δυνατὴ, τί μέτρα θὰ μπορούσαν νὰ παρθοῦν ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς, γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσουν; Ἐπίσης δὲν θεωροῦσε δυνατὴ μιὰ γενικὴ ἐξέγερσι, πρᾶγμα, ἄλλωστε, ποῦ δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ἔτσι σὲ ἔγγραφό του (ΑΥΕ/ΚΥ. 96 - ἐμπ./9-3-1903) πρὸς τὸν Σκουζέ ἔγραφε: «ἐξακολουθῶ νὰ μὴ θεωρῶ πιθανὴν τὴν ἐξέγερσιν... Μεμονωμένα χωρία σχισματικὰ εἶναι ἐνδεχόμενα νὰ βιασθῶσιν, ὅπως ἐξεγερθῶσιν, ὅπερ, βεβαίως, δὲν δύναται νὰ παρασῆρῃ τὴν Ἐνρῶπῃ εἰς νέας ἀποφάσεις, ἐκτὸς ἐὰν ὁ ἐρεθισμὸς, ὅστις, ὡς πληροφοροῦμαι, κατέχει τὸν μουσουλμανικὸν ὄχλον, ἐκσπάσῃ εἰς σφαγὰς καὶ ὀμότηας, ὅτε θέλει δημιουργηθῆ κατάστασις, ἧς οὐδεὶς δύναται νὰ προῖδῃ τὴν σοβαρότητα καὶ τὰς συνεπειάς». Σὲ ἄλλο πάλιν ἔγγραφό του, ἀπευθυνόμενο κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Ἡλίν-Ντὲν πρὸς τὸν τότε Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Πρωθυπουργὸ Δημ. Ράλλη, ἐπανελάμβανε ὅτι «γενικωτέρου χαρακτήρος ἐξέγερσιν δὲν θεωρεῖ δυνατὴν» (ΑΥΕ/ΚΥ. 301 - ἐμπ./14-7-1903). Μήπως ὁμως καὶ ὁ ἐμπειρότατος καὶ διορατικώτατος Biliotti δὲν εἶχε τὴν ἴδια γνώμη; Σὲ συνέντευξί του (βλ. «Ἐμπρός» τῆς 24ης Φεβρουαρίου, σ. 1) ἐδήλωνε πῶς οἱ συμμορίες τῶν κομιτατζήδων, χωρὶς ἐξωτερικὴ βοήθεια, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἐξεγείρουν ὄχι μόνον ὀλόκληρη τὴ Μακεδονία, ἀλλ' οὔτε καὶ αὐτὰ τὰ σχισματικὰ χωρία. Τὸ πολὺ - πολὺ νὰ δημιουργοῦσαν κατὰ τὴν ἄνοιξι ἀνωμαλίες.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Εὐγενειάδης δὲν ὑπῆρξε ἀγωνιστικὸς τύπος. Ἐπιθυμοῦσε νὰ δῆ τοὺς Βουλγάρους νὰ ἐξουδετερώωνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐνῶ ἀπέκρουε τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, γιὰ τὴν φοβότανε, πῶς ἢ ἐπέμβασί τους θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διατάραξι τῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῶν ὁποίων εἶχε πολὺ ἐργασθῆ, θεωρώντας τὴν ζωτικὴν ἀνάγκη γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ. Ἡ διατάραξι αὐτὴ θὰ ἔφερνε, κατὰ τὴ γνώμη του, τὸ Ἑλληνικὸ Βασίλειο σὲ νέο θανάσιμο κίνδυνο, ποῦ προσπαθοῦσε νὰ τὸν ἀποτρέψῃ. Φυσικά, ἢ ἀνικανότης τῶν Τούρκων νὰ καταστείλουν τὴ δρᾶσι τῶν Βουλγάρων τὸν εἶχε ἀπογοητεῦσει καὶ γιὰ τοῦτο ἀπέδιδε τόση σημασία, ὕστερ' ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν μεταρρυθμίσεων, στὴν ἀναδιοργάνωσι τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων ἀσφαλείας ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους. Γιὰ νὰ συνοψίσω, ὁ Εὐγενειάδης, ὅπως πολὺ σωστὰ ἔγραψεν ὁ Λ α ο ὑ ρ δ α ς, ἔ.ἀ., σ. 6, «ἀντιπροσώπευε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀμέσως ἔπειτα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1897», δηλ. τὸ πνεῦμα τῆς ἡττοπαθείας. Μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ κριθῆ, δίχως νὰ ἀδικηθῆ. Ἄλλο, βέβαια, ἂν ἢ γραμμὴ, ποῦ ἀκολουθοῦσε, δὲν ἦταν ἢ ἐνδεδειγμένη γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ ὑπόθεσι, καθὼς μάλιστα ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, ὅταν αὐτὴ ἐγκαταλείφθηκε. Γιὰ τὴν ἔλλειψι ἀγωνιστικότητος καί, γενικά, τὶς ἀντιλήψεις του κριθῆκε αὐστηρὰ ἀπὸ τὴν Α ὑ γ ε ρ ι ν ο Ὡ, ἔ.ἀ., σ. 29-30, καὶ ἀπὸ τὸν Ἀ ρ γ υ ρ ὀ π ο υ λ ο σ τὰ Ἀπομνημονεύματα του ἀπὸ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα (σ.7 κ.ἑ.). Ὁ τελευταῖος γράφει χαρακτηριστικὰ γι' αὐτόν, πῶς «εἶχε καταθέσει τὰ ὄπλα, προτοῦ πολεμήσῃ» (σ.9).

ἀσύστολος αὐτή, ὅτι, δῆθεν, δὲν ἐξῆλθον τοῦ Προξενείου¹, ἐνῶ πρῶτος ἐγὼ τὴν προΐαν, μετὰ τὸ ἀναρχικὸν κίνημα τῆς νυκτός, ἔσπευσα, καίτοι γνωρίζων τὸ κατ' ἐμοῦ μῖσος τῶν Βουλγάρων, νὰ ἐπισκεφθῶ τοὺς συναδέλφους μου, ὅπως συνεννοηθῶ μετ' αὐτῶν περὶ τῆς καταστάσεως, νὰ μεταβῶ δὲ ἀμέσως κατόπιν εἰς τὸ Διοικητήριον πρὸς συνάντησιν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ καὶ τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου Στρατάρχου, μεθ' ὧν συνεννοήθην καὶ οὕς ἐνεθάρρυνα εἰς τὴν λήψιν μέτρων ἀποφασιστικῶν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ ἀποφυγὴν σφαγῶν. Ἐν τῷ Διοικητηρίῳ, ἔνθα παρέμεινα μέχρι τῆς 2ας ὥρας μ.μ., συνήντησα μόνον τὸν Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ρωσίας, μεθ' οὗ ἀντήλλαξα ἰδιαιτέρως γνώμας. Οὗτος ἐδήλωσε κατόπιν τῷ Γενικῷ Διοικητῇ ὅτι οὐδεμίαν καὶ αὐτὸς εἶχεν ἀντίρροσιν, ὅπως ληφθῶσιν ἀσθηρότατα μέτρα πρὸς καταστολὴν τῶν ταραχῶν.

Καὶ κατὰ τὰς ἐπομένας ἡμέρας δὲν ἔπαυσα νὰ συνεννοῶμαι μετὰ τῶν συναδέλφων μου καὶ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, μεταβαίνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν οἶκόν του πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων ἐκ μέρους τῶν καταγγελλόντων ἡμᾶς ὡς προδίδοντας εἰς τὰς τοπικὰς Ἀρχὰς τοὺς Βουλγάρους, ἐν οἷς καὶ τινες τοῦ Προξενικοῦ Σώματος. Ἄλλὰ καὶ τὴν δοξολογίαν ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως ἐτέλεσα μετὰ μεγαλοπρεπείας, μολοντί οἱ πλεῖστοι τῶν προκρίτων τῆς ἡμετέρας παροικίας προσεπάθησαν, ὑποδεικνύοντες τοὺς κινδύνους, νὰ μὲ ἀποτρέψωσιν, ἐν οἷς καὶ ὁ Μητροπολίτης², ὅστις μετὰ πολλὰς παρακλήσεις ἐδέχθη νὰ παρενεθῆ...». Καὶ προσέθετε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἐγγραφε, «φοβούμενος τὰ σκοφαντικὰ καὶ μοχθηρὰ δημοσιεύματα», πού πολλὰς φορές καταστρέφουν ὑπολήψεις καὶ ἐντίμους ὑπαλλήλους. Στὸ τέλος ἐτόνιζε «τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ καθῆκον τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Προξενείου κατὰ τὰς κρίσι-

1. Ἄπ' ὅσα γράφει ἡ Α ὕ γ ε ρ ι ν ο ὗ στὸ προαναφερόμενο βιβλίον της, φαίνεται πὼς ἐκείνη διαβίβασε στὸν Καλαποθάκη τὴν καταγγελία τούτη. Ἔτσι κατηγορεῖ τὸν Εὐγενειάδη, πὼς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι πρόξενοι «ἔσπευσαν αὐτοπροσώπως ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς τραγωδίας, αὐτὸς, ἅμα τῷ ἀκούσματι τῶν ἐκρήξεων, ἐκλείσθη ἐν τῷ Προξενίῳ, ἐνθα καὶ ἡ κατοικία του, περιφρουρούμενος ἀπὸ Ὀθωμανοῦ στρατιώτη, οὕς ἐκάλεσε πρὸς προφύλαξιν (σ. 32). Ὅπως ὅμως βλέπομε, τὴν κατηγορία αὐτὴ τὴν ἀποκρούει ὁ Εὐγενειάδης μὲ ἀγανάκτησι, προβάλλοντας μάλιστα καὶ πειστικὰς ἀποδείξεις.

Ἡ Αὐγερινὸς δὲν κρύβει τὴν δυσμένειάν της πρὸς τὸν Εὐγενειάδη καὶ ἀποκαλύπτει ὅτι αὐτὴ συνετέλεσε στὴν μετάθεσίν του «διὰ προβιβασμοῦ, διὰ νὰ μὴ θίξωμεν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὴν φιλοτιμίαν του» (σ.71).

2. Ὁ Ἀλέξανδρος. Ἡ συνεργασία του μετὰ τὸν Κορομηλᾶ στάθηκε στενὴ καὶ πολὺ ὠφέλιμη. Γι' αὐτὸ καὶ ἐκεῖνος τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1905 ζήτησε μετὰ ἐγγραφῆς τοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν νὰ τὸν παρασημοφορήσουν..., ἀναγνωρίζοντας τὶς προσφερόμενες ὑπηρεσίας του. «Εἶναι δίκαιον, ἐγγραφε, νὰ ἀμειφθῇ ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος, ὃν κατώρθωσα νὰ προσελκύσω ἀπολύτως. Μοῦ εἶναι χρησιμώτατος, πρόθυμος εἰς ὅ,τι ζητήσω παρ' αὐτοῦ, πλείστας δὲ ὑπηρεσίας παρέσχεν ἡμῖν...». Βλ. τὸν Λ α ο ὕ ρ δ α, ἐ.ά., σ. 14.

μους περιστάσεις, ιδίως δὲ τοῦ α' διεργημένους¹, ἀναλαβόντος δυσβάστακτον ἔργον, ὅπερ καὶ ἐπιτυχέστατα διεξήγαγε»².

Ἐφησα τελευταία, ἂν καὶ προγενέστερη τῆς προηγουμένης, τὴν ἐκτενή βασική ἐκθεσί του, πού περιέχει περισσότερες πληροφορίες καὶ ἀνακεφαλαιώνει τὰ γεγονότα τοῦ Ἀπριλίου.

«...Δὲν εἶχε παρῆλθει ἔτι ἡ παραχθεῖσα ἐντόπιση ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου *Guadalquivir*, ἐκ τοῦ σιδηροῦ σκάφους τοῦ ὁποίου, ρυμουλκηθέντος παρὰ τὴν προκουμαίαν, ἀνεπέμποντο φλόγες καὶ καπνός, ὅτε τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐγένετο ἡ κατὰ τῆς ἀμαξοστοιχίας τοῦ ἐνωτικοῦ σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινουπόλεως εὐτυχῶς ἀποτυχοῦσα γνωστή ἀπόπειρα ἀνατινάξεως αὐτῆς»³.

Τὴν ἐπομένην, ἡμέραν Τετάρτην-16ην λίγροντος, ἦτοι μετὰ πάροδον μόλις 24 ὥρων, ἐνῶ οὐδείς μὴ Βούλγαρος ἐπόπτερε τὴν ἐν τῇ πόλει ὑπαρξιν ἀναρχικῶν Βουλγάρων, περὶ τὴν δην μ.μ., ἔλαβε χώραν τὸ ἀναρχικὸν κίνημα ὑπὸ τὰς ἐξῆς περιστάσεις.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὥραν ἐγένοντο συγχρόνως αἱ ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ πετρελαίου παρὰ τὸ Μπέξ - Τσινάρ⁴ καὶ ὑπὸ τὴν βάσιν τῆς μικρᾶς γεφύρας,

1. Πρῶτος διεργημένος τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Προξενείου στὴ Θεσσαλονίκη ἦταν ὁ καταγόμενος ἀπὸ τῆ Μαγνηοῖα τῆς Μ. Ἀσίας Θεόδ. Ἀσκητής. Στὴ θέσι αὐτὴ μετατέθηκε ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στίς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1901. Βλ. τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοῦ 1904, σ. 121. Ὁ Ἀσκητής σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στίς 9 Φεβρουαρίου τοῦ 1908, σὲ μικρὴ ἀπόστασι ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο. Ὁ Ζάννας γράφει πὼς σὲ γεῦμα, πού δόθηκε στὸ «Βουλγαρικὸν Πρακτορεῖον», ὁ Πράκτωρ, δηλ. ὁ διπλωματικὸς ἀντιπρόσωπος, τῆς Βουλγαρικῆς ἡγεμονίας Σόπωφ καὶ οἱ ἄλλοι προσκεκλημένοι του πῆραν τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκτελεσθοῦν ὁ Ἀσκητής καὶ ἕνας - δυὸ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἀξιωματικούς, πού ὑπηρετοῦσαν τότε στὸ Προξενεῖο μας, συγκεκριμένα δὲ ὁ «Ἀντωνίου» (= Ἐξαδάκτυλος) καὶ ὁ «Ζώης» (= Κάκαβος): βλ. Ζάννας, ἔ.α., σ. 49.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 234 - ἐμπ./14-5-1903.

3. Ὁ «Ἐὐμολπίδης», ἔ.α., γράφει σχετικὰ. «Ἡ σοβαρώτερα ἀπόπειρα ἐγένετο εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τῆς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως γραμμῆς, ἐνθα ἐξερράγη βόμβα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ἐρχομένη ἐκ ταύτης ἀμαξοστοιχία ἀπέιχε τοῦ σταθμοῦ 200 μέτρα περίπου. Ἄν ἡ ἐκρηξις ἐπῆρχετο ὀλίγα δευτερόλεπτα βραδύτερον, τὰ θύματα μεταξὺ τῶν ὑπερτριακοσίων ἐπιβατῶν θά ἦσαν, ἀσφαλῶς, πάμπολλα».

4. «Μπέξ - Τσινάρ» καὶ Μπεχτσινάρ σημαίνει «Πέντε Πλατάνια», γιατί τόσα ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ τὸ μέρος (ἡ σημασία τοῦ τοπωνυμίου μοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Βασδραβέλλη) Ὁ Γ ε ὠ ρ γ. Χ ρ ι σ τ ο δ ο ὑ λ ο υ (βλ. τὸ ἔργο του «Ἡ Θεσσαλονίκη πόλις τοῦ Ἐμπορίου» Θεσσαλονίκη 1933) γράφει ὅτι τὸ Μπεχτσινάρ «ἦτο ἡ πρὸς τὸν Ἀξιὸν περιοχὴ τῆς πόλεως καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν, ὁ ἄλλοτε λιμὴν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἡ περιοχὴ αὕτη, λόγῳ τῆς ἀνθυγιεινῆς θέσεως — γιατί ἐκεῖ βρισκόνταν τὰ βυρσοδευεῖα τῆς πόλεως — καὶ τῶν βαλτωδῶν ἐκτάσεων, αἵτινες τὴν περιέσφιγγον, καταφεύγει μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν» (σ. 231). Παρὰ ταῦτα στὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης, ὅπου παραπάνω, τὸ Bechtsinar σημειώνεται στὸ κέντρο δημοσίου κήπου. Βορειοδυτικώτερα βρισκότανε τὸ ἐργοστάσιο ἀεριοφωτός καὶ ἀκόμη βορειότερα οἱ λαχανόκηποι, γιὰ τοὺς ὁποίους βλ.

ἐφ' ἧς διέρχεται ἡ ὁδὸς ἢ εἰς τὸν σταθμὸν τῶν Ἀνατολικῶν Σιδηροδρόμων ἄγρουσα, ἐκρήξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη, καίτοι κατέστρεψεν ἓν παράθυρον τῆς ἀποθήκης καὶ ἀνέτρεψε δοχεῖά τινα πετρελαίων, καταστρέψασα συγχρόνως καὶ κεράμους ἐκ τῆς στέγης αὐτῆς, δὲν μετέδωσεν, εὐτυχῶς, τὸ πῦρ εἰς τὰς χιλιάδας τῶν κιβωτίων πετρελαίων, ἡ δὲ δευτέρα ἀνετίναξε μέρος τοῦ μεγάλου σωλῆνος τοῦ ἀεριόφωτος, οὕτω δέ, σβεσθέντων τῶν φανῶν καὶ τῶν λυχνιῶν, βαθὸ σκότος ἐκάλυψε τὰ τμήματα τῆς πόλεως, τὰ δι' ἀεριόφωτος φωτιζόμενα.

Ἡ προσοχὴ τῶν κακούργων εἶχε στραφῆ κυρίως κατὰ τοῦ Φραγκομαχαλά¹, ἔνθα εὐρίσκονται τὰ καταστήματα τῶν Τραπεζῶν, τὰ ταχυδρομεῖα, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία² καὶ τὰ Καταστήματα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἑλέους, τὰ πρακτορεῖα καὶ τὰ κυριότερα ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ γραφεῖα. Λιὰ τοῦτο, τοῦ συνθήματος δοθέντος διὰ τῆς σβέσεως τοῦ ἀεριόφωτος, δύο βόμβαι ἐξεροράγησαν, ἡ μὲν εἰς τὴν ἄνω γωνίαν τοῦ ξενοδοχείου καὶ ζυθοπωλείου Κολόμβου, γειτνιάζοντος πρὸς τὸ κατάστημα τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζῆς³, ἡ δὲ πρὸ τοῦ κήπου αὐτοῦ, μετὰ τρομεροῦ κρότου, φυσίγγια δὲ δυναμίτιδος καὶ βόμβαι ἐροφθησαν ἐκ τινος παραθύρου τοῦ διαγωνίως πρὸς τὴν Τράπεζαν κειμένου Χανίου Βοσνιακ⁴ κατὰ τῆς εἰρημένης Τραπεζῆς καὶ τῆς ἀπέναντι Τραπεζῆς Μυτιλήνης, ταῦτα δὲ μᾶλλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀπομακρύνωσι τὸ πλῆθος, παρεμποδίσωσι δὲ τὴν προσέλευσιν στρατιωτικῆς δυνάμεως πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Τὰς ἐκρήξεις ταύτας ἐπηκολούθησεν ἰσχυροτάτη τοιαύτη ὑπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς Τραπεζῆς, ὅπερ εἶχεν ὑπονομευθῆ, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας κατέρρευσαν αἱ πρὸς τὴν ὁδὸν καὶ τὴν αὐλὴν τοῦ Ξενοδοχείου Κολόμβου πλευραὶ τοῦ κτηρίου του μετὰ φοβεροῦ πατάγον, ὅπερ ἤρξατο μετ' ὀλίγον πυροπολούμενον, μεταδοθέντος εἰς αὐτὸ τοῦ πυρὸς μᾶλλον ἐκ βόμβας, περιεχούσης εὐφλέ-

τὸ ὑπ' ἀριθ. 189 - ἐμπ./23 Ἀπριλίου 1903 ἔγγραφο, πού προηγείται. Σήμερα σ' αὐτὸ τὸ μέρος ἔχει ἐπεκταθῆ τὸ λιμάνι.

1. Ὁ Φραγκομαχαλάς (Quartier Franc) βρισκότανε κάτω ἀπὸ τὴν Ἑγνατία ὁδὸ, ἀνάμεσα στὴν ἀγορὰ καὶ τὸ λιμάνι.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν «Immaculée Conception», τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Λαζαριστῶν, πού εἶχε χτιστῆ στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος. Βλ. τὸν Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο Σ ο υ λ ι ὡ τ η - Ν ι κ ο λ α ῖ δ η, ἔ.ἀ., σ. 23.

3. Ἡ «Banque Imperiale Ottomane» ἦταν γαλλικὴ ἐπιχείρησι.

4. Ὁ γνωστός γιὰ τὴν ἐθνικὴν του δρᾶσιν στὴ Μακεδονία γιαντρός Ἄγγελος Σακελλαρίου σὲ συνέντευξιν του στὸ «Ἐμπρός» (βλ. τὸ φύλλο τῆς 29ης Ἀπριλίου 1903, σ. 1) ἔλεγε. «Τὸ Μποσνάκ Χάνι, ἦτοι ξενοδοχεῖον τῆς Βοσνίας, ἐσυχνάζετο κυρίως ὑπὸ Βουλγάρων. Πρότερον διηυθύνετο ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Μόντζεφ, ὁ ὁποῖος ἐδικάσθη ἄλλοτε, ἀθωωθείς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ Μόντζεφ ἀφῆκε τὸ Μποσνάκ Χάνι, διευθυνόμενον ἤδη παρ' ἄλλου, καὶ ἐνοικίασεν ἀπέναντι αὐτοῦ τὸ λεγόμενον Βαρδάρ Χάνι, τὸ ὁποῖον δὲν ὑστερεῖ τοῦ πρώτου κατὰ τὸν προορισμόν. Τὸ Μποσνάκ Χάνι εἶναι τὸ κέντρον ὅλων τῶν Βουλγάρων, ἓν εἶδος λυκοφωλεᾶς».

κτους ἕλας καὶ ριφθείσης διὰ τινος τῶν παραθύρων τοῦ ἀνωγείου πατώματος. Βόμβαι ἐρρίφθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν πρὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Ταχυδρομείου, ἀπέναντι τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζίης κειμένου, πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ μεγάλου ζυθοπωλείου Δελέττη (;)¹ καὶ ἐν τῷ ὑπαιθρίῳ καφερείῳ «Ἀλάμβρα»², τὰ ὁποῖα κεῖνται παρὰ τὴν προκυμαίαν.

Ἐκ τῶν βομβῶν τούτων ἡ μὲν πρὸ τοῦ ταχυδρομείου ριφθεῖσα ἐφόνησε τὸν πρὸ αὐτοῦ ἰστάμενον καβάσην τοῦ Χανίου Λομβάρδου, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐξεροάγη, διότι ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποσοβήσῃ τὸν κίνδυνον, ῥίπτων αὐτὴν μακρὰν, καὶ ἓνα ἵππον τῆς ἀμάξης, ἣς ἐπέβαιναν ὁ ῥίψας τὴν βόμβαν, ἡ δὲ ἐν τῷ καφερείῳ Ἀλάμβρα ἐφόνησε μόνον ἓνα τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ, Ἔλληνα τὸ γένος, οὐδένα δὲ ἐκ τῶν θαμῶνων, Ἑλλήνων τὸ πλεῖστον, καθόσον οὗτοι, ἀντιληφθέντες αὐτὴν πρὶν ἢ ἐκραγῆ, ἠδυνήθησαν νὰ ἀπομακρυνθῶσι καὶ οὕτω διασωθῶσι. Αἱ πρὸ τῶν ζυθοπωλείων Δελέττη ριφθεῖσαι τρεῖς βόμβαι οὐδεμίαν, πλην τῆς θραύσεως ὑαλοπινάκων τινῶν, προῶξένησαν ζημίαν. Ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζίης οὐδεὶς ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ, ὡς ἐκ θαύματος, ἔπαθεν, ἐνῶ τοῦναντίον ὁ πρὸς τὴν ἀλὴν τοῦ ξενοδοχείου Κολόμβου καταρρεύσας τοῖχος ἐφόνησεν ἓνα Ἑλβετὸν παραγγελιοδόχον, εὐρεθέντα ἐν τῇ παρὰ τὸν τοῖχον τῆς Τραπεζίης Γερμανικῇ Λέσχῃ, καὶ ἐπλήρωσέ τινας, ὧν δύο Ἰταλοὶ ἀπεβίωσαν μετὰ τινος ἡμέρας.

Πρὸς τούτοις ἐφορευθήσαν πέριξ τῆς Τραπεζίης εἰς νυκτοφύλαξ, εἰς καβάσης, εἰς στρατιώτης καὶ εἰς Ἑλληνα καπνοπώλης, ὁ τελευταῖος καταπλακωθεὶς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν καταρρεύσαντος τοῖχου τῆς Τραπεζίης, οὐτινος δὲ τὸ πτώμα εὐρέθη ὑπὸ τὰ ἐρείπια μετὰ τινος ἡμέρας.

Ἄλλ' ἐνῶ ταῦτα ἐλάμβανον χώραν ἐν τῷ Φραγκομαχαλῇ καὶ τῇ Προκυμαίᾳ, τινὲς ἐκ τῶν ἀναρχικῶν Βουλγάρων, καταδιωκόμενοι, ἔρριπτον κατὰ τῶν στρατιωτῶν φροσύγια δυναμίτιδος ἐν τῇ μεγάλῃ ὁδῷ³, μεταξὺ Ταχτᾶ -

1. Τὸ ζυθοπωλεῖο Δελέττη πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ ἄλλους ὡς «Ζυθοπωλεῖον Νιόνιου». Ἔτσι ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» Δημ. Φιλιππίδης γράφει πῶς, ἐνῶ, τὴν ὥρα πού ἄρχισαν οἱ τρομοκρατικὲς πράξεις, διευθυνότανε «πρὸς τὸ μέγα καὶ κεντρικώτατον Ζυθοπωλεῖον τοῦ ὁμογενοῦς Νιόνιου», ἐγιναν ἐκεῖ ἐπανειλημμένες ἐκρήξεις βομβῶν (βλ. τὸ φύλλο τῆς 19ης Ἀπριλίου, σ. 3). Καὶ ὁ Εὐμολπίδης, ἔ.ἀ., γράφει «εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ζυθοπωλεῖον Νιόνιου, κείμενον εἰς τὴν κεντρικωτέραν τῆς πόλεως θέσιν, ἐρρίφθησαν πολλὰ βόμβαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπῆλθον μικραὶ τινες ζημίαι». Ἡ Ἀὐγερινὸς ἐπίσης (ἔ.ἀ., σ. 30) γράφει πῶς οἱ Βούλγαροι ἔρριξαν βόμβες «εἰς τὸ ἀριστοκρατικὸν ζυθοπωλεῖον τοῦ Νιόνιου».

2. Ὁ «Εὐμολπίδης» χαρακτηρίζει τὸ «Ἀλάμπρα» Ἑλληνικὸ θέατρο. Συνεδύαζε, φαίνεται, καὶ τὰ δύο.

3. Καὶ «Μεγάλος δρόμος». Ἦταν ἡ Ἐγνατία ὁδός. Οἱ Τοῦρκοι τὴν ἔλεγαν καὶ «Μεγάλῃ ὁδῷ τοῦ Βαρδάρ». Βλ. Χ. Ι. Μακρόνα, Ἡ καμάρα, τὸ θριαμβικὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στὴ Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 14. Βλ. ἐπίσης, ἔ.ἀ., τὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης.

Καλὲ¹ καὶ Πύλης Βαρδαρίου², εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὀχυρωθεὶς ἐν τινι γωνιαίᾳ οἰκίᾳ, κειμένη πλησίον τῆς θέσεως, ἐν ἣ ἴστατο ἄλλοτε ἡ Πύλη Βαρδαρίου, ἐξεσφενδόνιζεν ὡς μαινόμενος βόμβας κατὰ τοῦ γειτονικοῦ κτηρίου τῆς Γερμανικῆς Σχολῆς, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος τινος, καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ ὁδῷ στρατιωτῶν, οἵτινες ἐκύκλωσαν τὴν οἰκίαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῇ. Οὗτος, ἀφοῦ ἔροριπεν ὀκτὸ βόμβας, βληθεὶς διὰ σφαιρῶν ὑπὸ στρατιωτῶν ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ ἀπέναντι τῆς οἰκίας πανδοχείου ἐφονεύθη. Ἐν τῇ ἐκτὸς τῆς πόλεως Βουλγαρικῇ συνοικίᾳ «Κιλκίς μαχαλᾶ», ἐν ἣ διαμένουσιν οἱ ἐκ τοῦ φανατικοτάτου Κιλκισίου ἐνταῦθα ἀποκατεστημένοι Βούλγαροι, ἐπετέθησάν τινες ἐξ αὐτῶν διὰ βομβῶν καὶ φουσιγγίων δυναμίτιδος κατὰ τῶν περιπολούντων στρατιωτῶν, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν δύο ἐξ αὐτῶν.

Μεμονωμένα ἐκρήξεις βομβῶν ἠκούοντο καὶ πέραν τοῦ μεσονυκτίου εἰς τὰ κατὰ τὸ Βαρδάριον τμήματα τῆς πόλεως. Μετὰ τὰς πρώτας ἐκρήξεις οἱ ἐν ταῖς ὁδοῖς, τοῖς καφενεῖοις ὡς καὶ τοῖς ἐργαστηρίοις αὐτῶν εὐρεθέντες κάτοικοι τῆς πόλεως προτροπάδην ἔφευγαν, οἱ μὲν πρὸς τὰς οἰκίας των, ἄλλοι δέ, ἐγγὺς τοῦ τόπου τῆς καταστροφῆς εὐρεθέντες, ἐνεκλείσθησαν ἐν ταῖς παρακειμέναις οἰκίαις καὶ καταστήμασιν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μετὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης ἐφονεύθη καὶ ἕτερος Βούλγαρος, ἀνασυρθεὶς ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς Τραπεζῆς, πρὸς δὲ ἐφονεύθησαν ἄλλοι 3-4 ἐν ταῖς ὁδοῖς ὑπὸ στρατιωτῶν, εἴτε διότι ἔροριπτον βόμβας κατ' αὐτῶν εἴτε διότι ἀνήκον εἰς τὴν συμμορίαν τῶν κακούργων.

Μολοντί ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῇ πόλει μας κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης στρατιωτικὴ δύναμις ἦτο ἀνεπαρκεστάτη, αὕτη ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν τάξιν, ὥστε οἱ μὲν Βούλγαροι νὰ καταδιωχθῶσιν, ὁ δὲ Τουρκικὸς ὄχλος νὰ παρεμποδισθῇ νὰ κατέλθῃ ἐκ τῶν συνοικιῶν αὐτοῦ, κειμένων πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς πόλεως, καὶ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τοῦτο κυρίως ὀφείλεται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, ὅστις μετέβη ἐπὶ τόπου, ληφθέντα ἔκτακτα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέτρα. Ἄλλ' ὅ,τι κατέστη δυνατόν ν' ἀποσοβηθῇ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης, ἔλαβε χώραν ἐν σμικρῷ τὴν ἰην μ.μ. ὥραν τῆς ἐπομένης Πέμπτης. Πληροφορηθέντες οἱ ἐπὶ τῆς καταδιώξεως ἀξιωματικοὶ ὅτι ἐν τινι Ἰταλικῇ οἰκίᾳ, κειμένη ἐν τῷ στενωπῷ τοῦ Φραγκομαχαλᾶ, μεταξὺ Τσικοῦ χαλίου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐκρύπτοντο Βούλγαροι ἀναρχικοί, μετέβησαν μετ' ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων πρὸς σύλληψιν αὐτῶν. Ἄλλ'

1. Δυτικὴ συνοικία τῆς Θεσσαλονίκης βορείως τῆς πλατείας Βαρδαρίου, κοντὰ στὸ Παπάφειο Ὀρφανοτροφεῖο καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, μὲ ξύλινα σπίτια, ὅπου καὶ τὸ ὁμώνυμο ἀστυνομικὸν τμήμα, βλ. τὸν τοπογραφικὸ χάρτη τῆς παλαιᾶς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ.

2. Vardar Karou, στὸ δυτικὸν τμήμα τῆς πόλεως. Ἡ Θεσσαλονίκη ὡς τὸ 1868 ἦταν περιτειχισμένη καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὸ 1878 ὅμως εἶχεν ὀλοκληρωθῆ ἡ κατεδάφισις τοῦ χερσαίου τείχους τῆς ἀπὸ τὴν Ἐγνατία καὶ κάτω καὶ ὄλου τοῦ παραλιακοῦ. βλ. τὸν Ἀ θ α ν. Σ ο υ λ ι ὡ τ η - Ν ι κ ο λ α ῖ δ η, ἔ.ἀ., σ. 21.

οὔτοι, ὅπως διαφύγωιν, ἤρξαντο ρίπτοντες βόμβας κατὰ τῶν στρατιωτῶν, ὧν ἡ ἔκρηξις ἐνέσπειρε τὸν πανικὸν καὶ ἀνεστάτωσε τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως, ἐξηγήριωσε δὲ τὸ ἔκτακτον ὑπομονὴν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης καταδείξαν τουρκικὸν πλήθος. Ἐκ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ εὑρισκομένων τεσσάρων ἀναρχικῶν δύο μὲν ἠτόκτονησαν διὰ περιστρόφου ἐντὸς αὐτῆς, οἱ δὲ ἄλλοι δύο, κατορθώσαντες νὰ διαφύγωσι καὶ καταδιωχθέντες, ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν παρὰ τὴν θέσιν Ταχτά - Καλέ. Τότε πενηκοντὰς Ἀλβανῶν στρατιωτῶν, συνοδευομένων ὑπὸ φανατικῶν Τούρκων ἐκ τοῦ ἐξαγριωθέντος πλήθους, ἤρξαντο συλλαμβάνοντες καὶ φονεύοντες πάντα ὡς Βούλγαρον θεωρούμενον καὶ ὡς τοιοῦτον ὑπὸ τοῦ πλήθους ὑποδεικνύομενον. Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἔσχον ἤδη τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω λεπτομερῶς ἐν προγενεστέρα ἐκθέσει μου¹, ὥστε θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐκταθῶ καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν φόνων τῶν γενομένων κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν καθ' Ἑλλήνων. Οἱ κατὰ τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης φονευθέντες ὑπὸ τοῦ στρατοῦ δὲν ὑπερέβησαν κατὰ τὰς πληροφορίας μου τοὺς δέκα, ἐὰν δὲ εἰς τούτους προσθέσωμεν καὶ ἑτέρους τριάκοντα, φονευθέντας κατὰ τὴν Πέμπτην, ὡς καὶ τινες φονευθέντας κατόπιν, ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων οὐδέποτε ἔφθασε τοὺς πεντήκοντα. Τὴν νύκτα τῆς Πέμπτης ἐξεροράγη πυρκαϊὰ ἐν τινι ἀποθήκῃ χόρτου ἐκτὸς τῆς Πύλης Βαρδαρίου, ἣτις ἀνησύχησε τοὺς κατοίκους, ἀλλ' εὐτυχῶς, οὐδὲν δυσάρεστον ἀποτέλεσμα ἔσχεν, ἐθεωρήθη δὲ μᾶλλον τυχαία. Ἐν τούτοις ἡ πυρκαϊὰ αὕτη ἔδωκε χώραν εἰς παρεξηγήσεις καὶ πολλοὶ τῶν συναδέλφων μου ἐπίστευσαν, ὅτι ἐτέθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅπως δικαιολογήσῃ σφαγὴν δῆθεν γενομένην παρ' αὐτῶν κατὰ τὴν συνοικίαν ἐκείνην.

Τὴν ἐπομένην, Παρασκευὴν, ἑτέρα καταδίωξις Βουλγάρου ἐγένετο εἰς τὰ ὄπισθεν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου ὑψώματα. Τοῦτον θεωρήσαντες ὑποπτον κατεδίωξαν οἱ ἐκεῖ φυλάσσοντες στρατιῶται καὶ ἐφόνευσαν, καθ' ἣν στιγμήν ἔρριπτε κατ' αὐτῶν βόμβας, ὡς οὔτοι ἰσχυρίζονται.

Μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ ἐπιμονὴ τῶν συμμοριτῶν δὲν εἶχεν ἐξαντληθῆ, διότι, ἐνῶ κατὰ τὸ Σάββατον οὐδὲν ἀπεπειράθησαν, τὴν ἐπομένην, Κυριακὴν (20 λήγ.), περὶ τὴν μεσημβριαν, εἷς ἐξ αὐτῶν ἐτόλμησε νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ τηλεγραφείῳ, ὅπως παραδόσῃ, δῆθεν, τηλεγράφημα, ἀλλ', ἐπειδὴ οὐ μόνον ἠρνήθη νὰ ὑποστῇ ἔρευναν ἀλλὰ καὶ ἀντέστη, ἐφονεύθη αὐτοστιγμῆ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν μία βόμβα, δύο φυσίγια δυναμίτιδος καὶ περιστρόφου μετὰ σφαιρῶν, πρὸς δὲ σημειώματα, ἅτινα πείθουσιν, ὅτι οὗτος ἦτο ὁ ἀνατινάξας τὸν σωλῆνα τοῦ ἀεριοφωτός. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἦτο καὶ ἡ τελευταία, οὐδείς ὅμως δύναται νὰ βεβαιώσῃ, ἂν δὲν ὑπάρχωσι καὶ ἕτεροι συνωμῶται, οἵτινες δὲν θὰ διαπράξωσι παρόμοια κακουργήματα, ἀφοῦ μάλιστα γνωστὸν εἶναι, ὅτι ὁ παντοπώλης, ἐκ τοῦ καταστήματος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀρχίσει ἡ

1. Εἶναι ἐκείνη, πού φέρει τὸν ἀριθ. 189 - ἐμπ./23-4-1903.

ὑπόνομος, ὡς καὶ ἕτερος ἀρχηγὸς τῆς συμμορίας δὲν συνελήφθησαν. Ἐδνυχῶς, τὴν πρωΐαν τῆς Πέμπτης (17 λήγ.) ἀφίκετο ἀρκοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, οὕτω δὲ κατορθώθη νὰ περιφρουρηθῶσι πάντα τὰ δημόσια καταστήματα καὶ κοινοτικά τοιαῦτα, ἅτινα καὶ ἐξακολουθοῦσι φρουρούμενα, ἰσχυραὶ δὲ περιπολαίαι πεζῶν καὶ ἱππέων διασχίζουσι ἡμέραν καὶ νύκτα τὰς κυριωτέρας ὁδοὺς τῆς πόλεως.

Θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτικῶν καταστημάτων ἔπαθ' ἑνὸς οὐδὲ τις ἐκ τῶν πολυαριθμῶν Ἑλληνικῶν Ναῶν τῆς πόλεως, ὧν τὴν ἀνατίναξιν, ὡς διεδίδετο, θὰ ἀπεπειρῶντο οἱ Βούλγαροι.

Πλὴν τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀτμοπλοίου *Guadalquivir*, ἧς αὐτονομοῦς εἶναι ὁ ἐν Σκοπίοις συλληφθεὶς Γεώργιος Μινώφ, ἡ σπουδαιότερα ζημίαι ἐν τῇ πόλει ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς πυροπολίσεως τοῦ καλλιμαρμάρου καὶ πολυτελοῦς μεγάρου τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς, εἰς ἣν ὅμως οὐδεμίαν ἄλλην ὑλικὴν ζημίαν προσεγένετο, καθ' ὅσον διεσώθη τὸ παράρημα, ἐν ᾧ εὐρίσκοντο τὰ ταμεῖα μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς μετρητῶν, ἅτινα εἰς 150 χιλ. ὀθωμ. λιρῶν ἀνερχόμενα μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιῶν μετηνέχθησαν ἐπὶ τοῦ ἐνταῦθα σταθμεύοντος ὀθωμανικοῦ θωρηκτοῦ, διεσώθησαν δὲ συνάμα καὶ τὰ σπουδαιότερα βιβλία καὶ ἔγγραφα. Ὡς ἀνεκαλύφθη, ἡ ὑπονόμισις τῆς Ὁθωμανικῆς Τραπεζῆς ἐγένετο ἐκ τοῦ ὑπογείου τοῦ σχεδὸν ἀπέναντι αὐτῆς κειμένου ἐργαστηρίου, ὅπερ εἶχεν ἐνοικιάσει Βούλγαρος, τὸν παντοπώλην μετερχόμενος¹. Ἡ ὑπόνομος εἶχε δύο διακλαδώσεις, ὧν ἡ μία μόνον ἐξεροράγη, τὸ δὲ βάθος αὐτῆς ὑπερέβαινε τὰ 3 μέτρα. Ἐν τῇ μὴ ἐκτραγείσῃ ὑπονόμῳ εὐρέθησαν δύο βόμβαι καὶ φιάλη χωρητικότητος 2 χιλιογράμμων, περιέχουσα ἐκρηκτικὴν ὕλην εἰς ὑγρὴν κατάστασιν. Αἱ ἐπακολοθησασαὶ συλλήψεις ὑπόπτων Βουλγάρων καὶ αἱ κατ' οἶκον ἔρευναι ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ αὐτῶν τῶν ὡς εὐπορωτέρων θεωρουμένων, ἀρξάμεναι ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς Τετάρτης, ἐξακολουθοῦσιν. Εἰς πολλὰς δ' οἰκίας καὶ καταστήματα Βουλγάρων ἀνεκαλύφθησαν βόμβαι, δυναμίτις ὡς καὶ ἐνοχοποιητικὰ ἔγγραφα. Ὡσαύτως βόμβας καὶ δυναμίτιδα ἐξέθεσαν ἐν

1. Ὁ Στογιάν, πού ἔκανε τὸν μπακάλη, ὅταν πιάστηκε, τὰ ὁμολόγησε ὅλα καὶ ἐδήλωσε ὅτι περίμενε νὰ ἀποβιβάσουν παρευθὺς οἱ Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις στρατεύματα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ νὰ τὴν καταλάβουν (βλ. τὸν Μ ὁ δ η, ἔ.ἀ., σ. 183). Ἐκτενὴς περιγραφή τῆς δράσεως, τῆς συλλήψεως καὶ τῆς ἀνακρίσεως τοῦ Μ.Σ. δημοσιεύθηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς Βιέννης «Νέος Ἐλευθερος Τύπος» καὶ σὲ μετάφρασι στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμός» τοῦ 1903, στὴ μελέτη τοῦ Ν ε ο κ λ. Κ α ζ ἄ ζ η, Τὸ Μακεδονικὸν Πρόβλημα. Βλ. τὴν ὑποσημ., πού καταλαμβάνει τίς σ. 437-39. Ὁ Ζάννας γράφει σχετικὰ πὸς «γὰ νὰ κάνουν τὴν ὑπόνομο, πού ἄρχιζε ἀπὸ ἓνα μπακάλικο καὶ ἔφθανε στὴν Ὁθωμανικὴ Τράπεζα, χρειάστηκαν δύο ὀλόκληρα χρόνια, Ὅλοι οἱ Βούλγαροι πελάτες, πού ἐπισκέπτονταν τὸ μπακάλικο, ἔβγαζαν ἀπὸ μίαν ποσότητα χῶμα μέσα σὲ σακκοῦλες. Ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία δὲν εἶχε πάρει μυρουδιά γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν παρασκευὴ» (Ζ ἄ ν α, ἔ.ἀ., σ. 16).

τοῖς ὁδοῖς ἢ ἔροισαν εἰς φροῦατα καὶ ἀποχωρητήρια οἱ κάτοχοι τοιούτων ἐκρηκτικῶν ὑλῶν, ὅπως ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν, ὧν μέρος ἀνεκαλύφθη.

Μεταξὺ τῶν συλληφθέντων συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἀζᾶς¹ τῆς Βουλγαρικῆς κοινότητος ἐς τῶν Ἰδαρῶν Μεζλισί², Βέσσοφ ὀνόματι. Ἐννοεῖται ὅτι συνελήφθησαν καὶ τινες ἡμέτεροι, ὧν οἱ μὲν γνωστοὶ τῶν Γενικῶν Προξενείῳ καὶ τῆ Μητροπόλει ἀπελύθησαν τῆ παρεμβάσει αὐτῶν, ἄλλοι δὲ ὑπὸ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς ἀθροισμῆτος. Ἐπίσης ἀπελύθησαν καὶ τινες τῶν συλληφθέντων Βουλγάρων, ὧν ἀπεδείχθη ἢ μὴ ἐνοχῆ εἰς τὸ κίνημα.

Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῶν συλλήψεων εἰς ἐργάτης ἐν τῶν πλινθοποιείῳ Ἀλατίν³, ἐπικειμένης τῆς συλλήψεώς του, ἠτόκτονησεν, ἕτερος δὲ ἔδωκε πέρασ εἰς τὴν ζωὴν του, ριφθεὶς ἐκ τοῦ Λευκοῦ Πύργου, ἐν ᾧ ἐκρατεῖτο.

Διεδίδετο ὅτι πολλοὶ Βούλγαροι ἀπεκρῦβησαν ἐν τῶν Βουλγαρικῶν Πρακτορείῳ⁴, ἐν τῶν Ρωσικῶν Μετοχίῳ τῆς πόλεως μας, ἐν τῆ οἰκίᾳ τοῦ εὐπόρου καὶ ἐπιτίμου διεορμηνέως τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ρωσίας Χατζῆ Μίσσιεφ (sic)⁵, ἀρχηγῶν ἐκ τῶν φανατικωτάτων, καὶ ἐν τισιν Ἑλληνικαῖς οἰκίαις.

1. Λέξι ἀραβική. Στὰ Βαλκάνια ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐσήμαινε τὸν κοτζάμπαση, τὸν πρόκριτο ἢ τὸ μέλος μιᾶς Διοικητικῆς Ἀρχῆς.

2. Νομαρχιακὸ Συμβούλιο, πού εἶχε δικαιοδοσίας διοικητικοῦ δικαστηρίου. Πρόεδρος τοῦ «Ἰνταρέι Μεζλισί» ἦταν ὁ Βαλῆς καὶ μέλη του ὁ μολᾶς, ὁ μουφτής, ὁ μητροπολίτης, ὁ ἀρχιρραβίνος, ὁ ντεφτερδάρ (=οικονομικὸς ἔφορος) καὶ ἀπὸ δύο πρόκριτοι τῆς Τουρκικῆς, Ἑλληνικῆς καὶ Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος (ἢ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀξ. κ. Βασδραβέλλη). Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἔγγραφο, ὅταν ἡ Βουλγαρικὴ κοινότης ἰσχυροποιήθηκε, στὸ Ἰνταρέι Μεζλισί μετεῖχε καὶ ἐκπρόσωπὸς τῆς.

3. Παλιὸς καὶ μεγάλος ἐμπορικὸς οἶκος, πού εἶχεν ἰδρυθῆ ἀπὸ τοὺς Ἰσραηλίτες ἀδελφοὺς Al(At)ini. Ἡ οἰκονομικὴ του δραστηριότης τὸν εἶχε καταστήσει γνωστὸ καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, στὴ Μασσαλία, οὐτὸ Παρίσι, στὸ Λονδίνο. Οἱ Alatini εἶχαν διάφορες ἐπιχειρήσεις, ὅπως τεράστιο πλινθοποιεῖο καὶ ἀλευρομύλους, ἔκαναν δὲ καὶ γενικὸ ἐμπόριο. Στὴν ἐργασία μου γιὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1878 στὴ νότιο Μακεδονία μνημονεύω, πὼς μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Λιτοχώρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους οἱ ἀδελφοὶ Alatini, πού χαρακτηρίζονται «πάντοτε γενναῖοι ἐν τοιαύταις περιστάσεσι», βοήθησαν τοὺς Ἑλλήνες κατοίκους τῆς κωμοπόλεως, οἱ ὅποιοι ἦρθαν ὡς πρόσφυγες στὴ Θεσσαλονίκη, μὲ ἀξιόλογο χρηματικὸ ποσόν. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 85 ἔκδοσι τοῦ I.M.X.A., Θεσσαλονίκη, 1966, σ. 236, σημ. 2. Ὅπως ἦταν φυσικὸ οἱ Alatini ἦταν πάντοτε γενναῖοι χορηγοὶ τῆς «Alliance Israélite» (= Ἰσραηλιτικῆς Ἀλληλοβοηθείας).

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν «βίλλα Ἀλατίν» φυλακίστηκε τὸ 1909 ἀπὸ τοὺς νεότουρκους ὁ Σουλτάν Χαμίτ ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποτυχούσα ἀντεπανάστασί του. Σήμερα ἡ βίλλα αὐτὴ στεγάζει τὸ Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο.

Καὶ σήμερα ἀπόγονοι τῆς οἰκογενείας αὐτῆς ἀναπτύσσουν ἀξιόλογη ἐπιχειρηματικὴ δρᾶσι.

4. Τὸ οἶκημα πού ἐστεγάζε τὴ διπλωματικὴ ἀντιπροσωπεῖα τῆς Βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας. Βρισκότανε στὴ «Λεωφόρο Χαμιντιέ» τὴ μετέπειτα «Λεωφόρο Ἐθνικῆς Ἀμύνης» καὶ σήμερα «Βασιλίσσης Σοφίας» ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένα ὅλα σχεδὸν τὰ Προξενεῖα. Βλ. τὸν Ζάβνα, ἔ.ἀ., σ. 45.

5. Ὁ Hadjimitseff ἦταν Βούλγαρος μεγαλέμπορος τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ πλουσιώτε-

*Διαφεύγει τὴν σύλληψιν ὁ ἐνταῦθα ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἐξάρχου Ἀρχιμανδρι-
της Ἰωάννης, ὃν δὲν τολμῶσι νὰ συλλάβωσιν αἱ τοπικαὶ Ἀρχαί.*

*Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ Γενικῷ Διοικητηρίῳ, ταῖς Φυλακαῖς τοῦ Ἑπτα-
πυργίου¹ καὶ τῷ Λευκῷ Πύργῳ² κρατουμένων δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 500-600,
πλὴν τούτων ὁμῶς νοσηλεύεται ἐν τῷ Στρατιωτικῷ Νοσοκομείῳ ἱκανὸς ἀρι-
θμὸς πληγωμένων.*

*Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ δραστηριώτερον λαβόντες μέρος εἰς τὸ κίνημα κατά-
γονται ἐκ Βελεσσῶν καὶ Κιλκισίου, συνέπραξαν δὲ καὶ ἄλλοι ἐκ Βουλγαρίας
κατελθόντες ἐπὶ τούτῳ ἐνταῦθα, μεταξὺ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι ἦσαν ἀξιω-
ματικοὶ καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Σαράφωφ³. Μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ ὑπὸ τὴν Προε-*

ρος τῆς Βουλγαρικῆς παροικίας τῆς. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ διερμηνέως τοῦ Ἑλληνι-
κοῦ Προξενείου Ἀσκητῆ (βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 οημ. τῆς σ. 74) τὸ ἐκτελεστικὸ τῆς «Ὀργα-
νώσεως Θεσσαλονίκης» τὸν ἐτραυμάτισε βαρύτερα, γιατί εἶχε πάρει μέρος στὸ γεῦμα
τοῦ Σόφωφ, κατὰ τὸ ὁποῖο ἀποφασιστήκανε οἱ ἐκτελέσεις. Βλ. τὸν Ζά ν ν α, ἔ.ἀ., σ. 49.

1. Yédi Koulé.

2. Béaz Koulé. Ὁ παλιὸς ἐπιθαλάσσιος βενετσιάνικος Πύργος, ὁ ἄλλοτε «Κανλιή
Κουλές» (= Πύργος τοῦ αἵματος), πού, μετὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ παραλίου τείχους, παρέ-
μεινε. «Ἐἶχε καταστήσει ἀποθήκη στρατιωτικῶν εἰδῶν καὶ στὸ Μακεδονικὸ ἀγῶνα ἐχρη-
σιμοποιήθη ὡς φυλακή. Ἀσβεστωμένος φάνταζε ὠραῖος, καθὼς στεκόταν στὴν ἄκρη
τῆς προκυμαίας, λευκὸς κοντὰ στὴ γαλανὴ θάλασσα». Βλ. τὸν Ἀ θ α ν. Σ ο υ λ ι ὶ ὠ τ η -
Ν ι κ ο λ α ἰ ἰ δ η, ἔ.ἀ., σ. 23.

3. Τοῦ περιωνύμου Boris Sarafoff, πού, ἐνῶ ἀρχικῶς ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὰς τῆς
VMRO, ἴδρυσσε τὸ 1895 στὴ Σόφια, μαζί μὲ τὸν Ivan Garvanoff, τὸ ἐθνικιστικὸ κομιτᾶτο
τῶν Vihovisti (Ἐξωτερικὴ Μακεδονικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσι), τὸ ὁποῖο στάθηκε ὁ
ἀντίπαλος τῆς πρώτης. Γεννήθηκε στὸ Νευροκόπι, μορφώθηκε στὴ Βουλγαρία καὶ ἔγινε
ἀξιωματικὸς, σύντομα ὁμῶς παραιτήθηκε, γιὰ νὰ ἀφοσιωθῆ στὸ ἔργο τῆς ἐκβουλγαρίσεως
τῆς Μακεδονίας. Ἐχρημάτισε διευθυντὴς τοῦ βουλγαρικοῦ Γυμνασίου τῆς Θεσσαλονί-
κης, ὅπου ἐργάστηκε μὲ φανατισμὸ γιὰ τὸ σκοπὸ του. Κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ Ἡλίν-
Ντὲν ἀνέπτυξε μεγάλη δρᾶσι. Μετὰ τὴν ἀποτυχία του, ἐπειδὴ ἡ VMRO εἶχε παραμείνει
ἀκέφαλη, ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς, οἱ Vihovisti προσπάθη-
σαν νὰ εἰσδύσουν σ' αὐτήν, γιὰ νὰ τῆς δώσουν ἐθνικιστικώτερη χροιά καὶ νὰ τὴν κατα-
στήσουν πειθῆνιο ὄργανο τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Ἡ VMRO ἀντέδρασε καί, τε-
λικὰ, ὁ Jane Sandanski, ἀρχηγὸς τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῆς ὀργανώσεως, ἀνέθεσε στὸ
στέλεχος τῆς παρατάξεώς του Panitsa τὴν ἐκτέλεση τοῦ Sarafoff. Αὐτὴ πραγματοποιήθηκε
στὴ Σόφια τὸν Δεκέμβρ. τοῦ 1907 (βλ. γιὰ τὸν Sarafoff τὸ λήμμα «Κομιτᾶτον» τῆς Μεγ.
Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ. Τόμος. ΙΔ'. Συντάκτης ὁ Θ(εοφ.) Π(απακωνσταντίνου). Ἐπίσης τὸν
D a k i n, ἔ.ἀ., passim. Βλ. ἰδίως τῆς σ. 55 καὶ 338.

Πληροφορίες γιὰ τὸν Sarafoff καὶ τὴ δρᾶσι του, γενικώτερα δὲ γιὰ τὰ δυὸ βουλγαρικὰ
κομιτᾶτα, παρέχει ὁ Ἕλληνας Πρόξενος στὸ Μοναστήρι Δημ. Καλλέργης. Χαρακτηριστικὰ
ἀναφέρει ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Sarafoff εἶχε συντελέσει στὸ νὰ τὸν ἀποκηρύξουν καὶ τὰ
δυὸ βουλγαρικὰ κομιτᾶτα, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι αὐτὸς «ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη δημοτικότητα
καὶ νὰ θεωρῆται ὡς ὁ ἥρωας τῆς Μακεδονίας». ΑΥΕ/ΚΥ. Βλ. τὸν φάκ. ΑΑΚ-1904 / ὑποφάκ.
Η'. 159/18-2-1904.

Οἱ καθηγηταὶ καὶ μαθηταὶ τοῦ βουλγαρικοῦ γυμνασίου τῆς Θεσσαλονίκης, πού ἀνέ-

δολίαν τοῦ Ἐδῖπ Πασσᾶ ἐκτάκτου Στρατοδικείου ἤρξατο ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ ἐκδίκασις τῶν συλληφθέντων, ἀλλὰ μέχρις ὥρας οὐδεμία σχετικὴ ἀπόφασις ἐγνώσθη ἡμῖν. Ἐς ἐλπίσωμεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοὶ δικασταὶ τῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην θὰ δειχθῶσιν ἀμείλικτοι πρὸς τοὺς κακούργους καὶ θὰ ἐπιβάλωσιν ἐκάστῳ τὴν πρέπουσαν ποινὴν, πρὸς δὲ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς δὲν θὰ ἀναβληθῇ, ὡς ἐγένετο διὰ τοὺς ἐν προηγουμέναις ἐποχαῖς καταδικασθέντας ὑπὸ τῶν τακτικῶν δικαστηρίων δολοφόνους τοῦ κοιμιτάτου, οἵτινες, τυχόντες κατόπιν χάριτος καὶ ἀπολυθέντες, ἐτόλμησαν τὰ τελευταῖα τρομερὰ κακουργήματα.

Τοῦτο εἶναι ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ οὐχὶ μόνον πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ὁμοφρονούντων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου, ὃν ἐκ νέου δύναται νὰ διατρέξῃ ἡ πόλις, ἀφοῦ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλόκληρον τὸ σατανικὸν σχέδιον δὲν ἐπέτυχεν, εἴτε διότι οἱ τεταγμένοι, ὅπως θέσωσι πῦρ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως, ἀνατινάξωσι δὲ δημόσια καὶ κοινοτικά καταστήματα, δὲν εὐρέθησαν εἰς τὰς θέσεις των εἴτε διότι ὁ φόβος τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ὑπόνομον τῆς Τραπεζῆς ἠνάγκασε τοὺς συνωμώτας νὰ προβῶσιν εἰς τὸ κίνημα πρὸ τῆς ὀρισμένης ἡμέρας.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος διέφευσε τοὺς ὑπολογισμούς των καὶ ἐματαίωσε τὸ σχέδιόν των¹, τὴν πρόκλησιν δηλονότι σφαγῶν ἐκ μέρους τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀδιακρίτως, ὅτε τὰς μεγαλύτερας ἀπολείας θὰ ὑφιστάμεθα ἡμεῖς, θὰ προεκαλεῖτο δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς Εὐρώπης, ἣν διὰ τῶν κακουργημάτων αὐτῶν προσπαθοῦσι, κυρίως, ὅπως ἐπιτύχωσιν².

V. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΩΣ ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ

Ἐς δοῦμε τώρα, ποιὸς ἦταν ὁ ἀντίκτυπος τῶν γεγονότων τοῦ Ἀπριλίου στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο.

φερα πῶς πάνω, σπουδαίου κέντρου καλλιέργειας τῆς βουλγαρικῆς ἰδέας, ἔλαβαν ἐνεργὸ μέρος στὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. τὸ «Ἐμπρὸς» τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1903, σ. 3). Οἱ τρόφιμοι τοῦ σχολείου τούτου ἀγωνιστήκανε μὲ φανατισμὸ μὲς ἀπὸ τὸ κτήριό τους, τὸ σημερινὸ Πειραματικὸ Σχολεῖο τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1913, ὅταν μὲ τὴν ἐναρξί τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀνέλαβε ἐκκαθαριστικὰς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσι τῶν Βουλγάρων, ποὺ βρίσκονταν μέσα στὴν πόλι τῆς Θεσσαλονίκης.

1. Ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» Δημ. Φιλιππίδης ἔγραφε. «Σκοπὸς τοῦ Κομιτάτου ἦτο νὰ δημιουργήσῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ διὰ τῶν ἀναρχικῶν ταραχῶν τοιαύτην περίπλοκον, ἐπισηφελὴ καὶ ἀνώμαλον κατάστασιν, ὥστε νὰ ἀναγκασθῶσιν αἱ Δυνάμεις ν' ἀποστείλωσι τοὺς στόλους αὐτῶν καὶ νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν δι' ἀγχημάτων. Ἦλπιζε δὲ τὸ Κομιτάτον ὅτι ἐκ τῆς διεθνούς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης θὰ προήρχετο ἡ ὀριστικὴ λύσις τοῦ Μακεδονικοῦ κατὰ τοὺς βουλγαρικοὺς πόθους...». Βλ. τὸ φύλλο τῆς 25ῆς Ἀπριλίου, σ. 1.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 204 - ἐμπ./26-4-1903.

Ὅπως ἀναφέρω στὸ κεφ. I, ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Νικόλ. Βλάχος εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐκθεσι τούτη (βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 σημ. τῆς σ. 37).

Τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπροσδόκητα γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς Ἑλλαδικούς, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ἀδρανοῦσε, δὲν ζοῦσαν τὸ Μακεδονικόν, δὲν τὸ παρακολουθοῦσαν, ὅσο καὶ ὅπως ἔπρεπε, ἦταν, παρ' ὄλ' αὐτά, φυσικὸ νὰ προκαλέσουν ἐντύπωσι καὶ συγκίνησι. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔδειχναν, τί ἦταν ἱκανοὶ νὰ κατορθώσουν οἱ Βούλγαροι, μέχρι ποῦμποροῦσαν νὰ φθάσουν, ἀφοῦ τολμοῦσαν, ὅσα ἔγιναν, ἀκόμη καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα. Αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅσοι στὴν ἐλεύθερῃ Ἑλλάδα — ἐλάχιστοι γιὰ τὴν ὥρα — ἀγωνίζονταν γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ καί, ταυτόχρονα, τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους¹, προσπάθησαν νὰ τὸ συντηρήσουν καὶ νὰ τὸ δυναμώσουν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἔτσι θὰ ἐρχότανε ἡ ἀλλαγὴ, ποῦ θ' ἄφερνε καὶ τὴ σωτηρία.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ὁ δημοσιογράφος — ἐκδότης καὶ διευθυντὴς τοῦ «Ἐμπρὸς» — Δημ. Καλαποθάκης², ὁ ἐμπνευστὴς τῆς ιδρύσεως τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, ὡς μέσου τῆς Ἑλληνικῆς ἄμυνας κατὰ τῶν βουλγαρικῶν σχεδίων γιὰ τὴ Μακεδονία, ἰδέας ποῦ σαρκώθηκε τὸν ἄλλο χρόνον μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι καὶ τὸ Στέμμα, κατέχει ξεχωριστὴ θέσι καὶ καταβάλλει ἔντονη προσπάθεια. Ἡ ἐφημερίδα του παρακολουθοῦσε μὲ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τὰ γεγονότα καὶ κατατόπιζε καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη τοὺς ἀναγνώστες, ἀφιερώνοντας σημαντικὸ χῶρον τῆς στὴν παρουσίᾳ τῶν ὄσων συνέβαιναν στὴ Μακεδονία, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀρθρογραφοῦσε συχνά, προβάλλοντας καὶ ὑπερασπίζοντας τὴν Ἑλληνικὴ θέσι στὴ Μακεδονικὴ ὑπόθεσι καὶ ἐπιδιώκοντας νὰ συναγείρη τοὺς «ἐν ὑπνώσει» Ἑλλαδικούς, ὑπεύθυνους καὶ ἀνεύθυνους, προπάντων ὅμως τοὺς ἀρμοδίους.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι τῶν γεγονότων αὐτῶν ὁ Καλαποθάκης ἐδημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα του ἀνώνυμο ἄρθρον, στὸ ὁποῖο ἔγραφε: «...Παρά τὰς ἐλπίδας ἐκείνων, οἵτινες ἐφρόνουν ὅτι αἱ καταδιώξεις καὶ αἱ φυλακίσεις τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἐκμηδενίσουν τὴν βουλγαρικὴν λύσσαν, αὕτη αὐξά-

1. «Νὰ ξέρετε πῶς, ἂν τρέξουμε νὰ σώσουμε τὴ Μακεδονία, ἡ Μακεδονία θὰ μᾶς σώσῃ... Ἄν τρέξουμε νὰ σώσουμε τὴ Μακεδονία, ἐμεῖς θὰ σωθοῦμε». Βλ. Ἰδὸα (= Ἰωνὸς Δραγοῦμη), Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἶμα, Β' ἔκδοσι, Ἀθήνα 1914, σ. 5.

2. Ἄν ἀναγκαστοῦμε νὰ περιορίσωμε σὲ τρεῖς μονάχα ἐκείνους, ποῦ κατ' ἐξοχὴν ἐργαστήκανε, γιὰ νὰ ξεσηκώσουν τὸ Ἑλλαδικὸ καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Μακεδονίας, αὐτοί, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρέπει νὰ εἶναι ὁ Στέφανος Δραγοῦμης ἀπὸ τοὺς πολιτικούς, ὁ Νεοκλῆς Καζάζης ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες καὶ ὁ Δημ. Καλαποθάκης ἀπὸ τοὺς δημοσιογράφους. Γιὰ τοὺς δύο τελευταίους ἡ Μακεδονία εἶχε γίνῃ «ἔμμονος ἰδέα», ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τους. Χάρι, λοιπόν, σ' αὐτὴ τὴ μονομανία τους ἡ συμβολὴ τους στὸ Μακεδονικὸ ζήτημα καὶ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὸ Πανελλήνιο λύσι του στάθηκε, πραγματικά, ἀνυπολόγιστη.

Φυσικά, ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωνὸς Στεφ. Δραγοῦμη, μὲ τὴν ξεχωριστὴ προσωπικότητά του, στέκει, μπορῶ νὰ πῶ, «ἐκτὸς συναγωνισμοῦ».

νει εἰς ὅλα τὰ σημεῖα ὡς πυρκαϊά, περιζώνουσα τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν. Καὶ ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ἀφεθείς μόνος εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ θύμα τοῦ ἐκβιασμοῦ, τῆς ἀρπαγῆς, τῆς ληστείας καὶ τοῦ φόνου, ἄνευ κέντρου ἐνεργείας ἄνευ ἀναλόγου ἀμύνης, διωκόμενος, πιεζόμενος, ἀπειλούμενος, φονευόμενος, ὑποχωρεῖ καὶ ἐλαττοῦται καὶ χάνεται ὅλονέν.

Εἶναι φρικτὴ ἀλήθεια. Ἄλλὰ πρέπει ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ τὴν μάθη, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀκόμη ἐλπίς διορθώσεως. Καὶ θέλομεν τὴν βροντοφωνεῖ ἀδιαλείπτως, μέχρις οὗ ἐξυπνήσωμεν τοὺς κοιμωμένους.

Καὶ δὲν θὰ φεισθῶμεν οὐδενὸς μέσου, ὅπως τὴν καταστήσωμεν αἰσθητοτέραν καὶ ἐξεγείρωμεν τὸν μακάριον πατριωτισμὸν ἐκείνων, οἵτινες δὲν βλέπουσι τὸν κίνδυνον ἐπερχόμενον, ὅτι πανταχοῦ τὰ πάντα καταπίνονται ὑπὸ τῆς Σλαβικῆς πλημμύρας...

Ἐπὶ ποίαν μαγικὴν δύναμιν ἀκατανικήτου ὕπνου ὁ Ἑλληνισμὸς κλείει τοὺς ὀφθαλμούς; Ποῖος δὲ ἀνὴρ εἰς τὸ ἐλεύθερον αὐτὸ Βασίλειον δὲν θὰ αἰσθανθῆ συγκίνησιν εἰς τὴν Ψυχὴν καὶ δὲν θὰ θεωρήσῃ καθήκον τὴν ὀργάνωσιν μιᾶς γενναίας ἐν Μακεδονίᾳ ἀμύνης ἐναντίον τῆς δολοφονικῆς τῶν Βουλγάρων μαχαίρας καὶ μιᾶς Πανελληνίου ἐξεγέρσεως ὑπὲρ τῆς Ἑθνικῆς προπαρασκευῆς;

Ἄντι νὰ ἀναμένωμεν τὴν τελευταίαν ὥραν, καθὼς πάντοτε, διὰ νὰ προβῶμεν εἰς ἐνεργείας, αἵτινες θὰ ἀντιμετωπίσουν τετελεσμένα γεγονότα, ἅς κινηθῶμεν ἤδη, ὅτε εἶναι ἴσως εἰσέτι καιρός. Ἄς ἐννοήσουν ὅλοι, Κυβερνήσις, ἀντιπολίτευσις καὶ πάντες οἱ ὅπωςδῆποτε ὑπεύθυνοι τῆς καταστάσεως, ὅτι δὲν θὰ ἔχουν ἡσυχίαν μιᾶς στιγμῆς, ἐφ' ὅσον δὲν ἀποφασίσουν νὰ ἐργασθῶσιν ἀμέσως καὶ ἄνευ ἀναβολῆς ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου. Διότι ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδονίας κινδυνεύει νὰ χαθῆ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὸν ὕπνον ὀλίγων ἀσυνειδήτων ἀνθρώπων¹.

Ἡ ἐντύπωσις, ἐξ ἄλλου, ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ στὴν Εὐρώπῃ, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς συνέβαλε σὲ σχετικὴ κάμψι τῆς βουλγαροφιλίας, ἢ ὅποια ἐπικρατοῦσε τότε, ἀφοῦ τοὺς Βουλγάρους τῆς VMRO τοὺς ἔβλεπαν, σχεδὸν ὅλοι, ὡς ἀγωνιστὰς τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ, παράλληλα, ἦταν φανερὴ ἢ προκατάληψί τους ἐναντίον μας. Ἐκφραστῆς τοῦ ἀποτροπιασμοῦ καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης στάθηκε ἡ Παρισινὴ ἐφημερίδα «Temps», γνωστὴ ἕως τότε γιὰ τὸν ἀνεπιφύλακτο φιλοβουλγαρισμὸ τῆς. Ἀναθεωρώντας τίς ἕως τότε ἀπόψεις τῆς, ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα, ποὺ ἀποτελοῦν καταδίκη τῆς βουλγαρικῆς ἐνεργείας. «...Ἡ τοσάκις ἀγγελθεῖσα γενικὴ ἐπανάστασις δὲν ἐξερράγη. Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτραγῆ τοιαύτη ἐπανάστασις. Ἡ Μακεδονία εἶναι γεωγρα-

1. Βλ. τὸ ἄρθρο, μὲ τίτλο «Ἡ Μακεδονία κινδυνεύει», στὸ φύλλο τῆς 6ης Μαΐου 1903.

φικὴ ἔκφρασις. Ἐν Μακεδονίᾳ ὑπάρχουσι Βούλγαροι, Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἑλληνόβλαχοι, Ἀλβανοί, φυλαὶ τουτέστιν ἐκ παραδόσεως ἐχθραὶ πρὸς ἀλλήλας, ὡς χωρίζουσι βαθύταται δυσπιστίαι, προαιώνιοι ἀντιζηλῖαι, ἀντιθετοὶ βλέψεις. Τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως προήλθεν ἐκ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ τοῦτο ἤρκεσε νὰ καταστήσῃ τοὺς μὲν Σέρβους ἀδιαφόρους, τοὺς δ' Ἕλληνας πολεμίους. Θὰ ἦτο οὕτοια νὰ ἐλπίσῃ τις ἢ νὰ φοβηθῆ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ θὰ συνεμάχουν κατὰ τῶν Μουσουλμάνων. Καὶ δὲν ἐβραδύναμεν νὰ ἴδωμεν τοῦτο. Ἡ ἐμφάνισις βουλγαρικῶν συμμοριῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἔρριπεν, οὕτως εἶπεῖν, τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Τουρκίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σέρβοι, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ὑπέφερον ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, οὐδ' ἐκινήθησαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Σλάβων ἀδελφῶν των κατὰ τοῦ κληρονομικοῦ ἐχθροῦ... Ἀλλὰ ποία ὑπῆρξεν ἡ στάσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἐσωτερικῆς Ὀργανώσεως, τῆς λεγομένης Μακεδονικῆς; Ἀντὶ ν' ἀφαρπάσῃ τὴν δημοσίαν γνώμην δι' ἀνδραγαθημάτων μεγάλου ἡρωισμοῦ, ἔρριψε βόμβας ἐν Θεσσαλονίκῃ, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἰδέαν παράλογον καὶ ἐγκληματικὴν. Ἐχθρὸς εἶναι ὁ Τούρκος, ἀλλ' ὁ Τούρκος εἶναι ὁ μόνος, εἰς ὃν οἱ ἐπαναστάται δὲν ἀπέβλεψαν διὰ τῶν τελευταίων των πράξεων. Ἐξέλεξαν ὡς θέατρον τῆς ἀποπειρας των οὐχὶ ἐπίσημόν τινα συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τὴν εὐρωπαϊκωτέραν τῶν Τουρκικῶν πόλεων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ δὲν ἔστρεψαν τὰς σφαίρας των κατὰ τοῦ Κονακίου τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ ἢ κατὰ στρατῶνος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου, ὅπερ ἔκαυσαν, κατὰ διεθνοῦς Τραπεζῆς, ἣν ἀνετίναξαν εἰς τὸν ἀέρα, κατὰ Γερμανικῆς λέσχης καὶ σχολείων καὶ κατ' ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν ἰδρυμάτων. Τῇ ἀληθείᾳ τὸ πρᾶγμα καταντᾷ δυσνόητον, ἡ δὲ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις οὐδὲν ἄλλο θὰ ἤυχετο κατὰ τὰς ἐνεστώσας αὐτῆς δυσχερείας...»¹.

Στὴν τελευταία παράγραφῳ ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου ὑποκρίνεται τὸν ἀφελῆ μὲ τὶς ἀπλοϊκὰς του ἀπορίες καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς δυσνόητης τῆς βουλγαρικῆς τακτικῆς, ἀφοῦ ἦταν ἐξ ἀρχῆς γνωστὸ σὲ κάθε καλόπιστο ἄνθρωπο, πὼς οἱ Βούλγαροι δὲν ἀγωνίζονταν στὴ Μακεδονία κυρίως κατὰ τοῦ Τούρκου κυριάρχου, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Γιατί, παρ' ὅλον ὅτι ὁ Τούρκος ὡς κυριάρχος ἐκπροσωποῦσε τὴν ἔνοπλη δύναμι, βασικὸς ἐχθρὸς τῶν Βουλγάρων δὲν ἦταν αὐτός, ἀλλὰ ὁ ἄοπλος Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἰδέα. Ὅσα, λοιπόν, διέπραξαν οἱ Βούλγαροι στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τῶν Εὐρωπαίων, δὲν ἔγιναν, παρὰ γιὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσουν νὰ ἐπέμβουν καὶ νὰ ἐπιβάλουν στοὺς Τούρκους νὰ παραχωρήσουν αὐτονομία

1. Τὸ ἄρθρο, μὲ τίτλο «Points de Suspension», δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 25ης Μαΐου τοῦ 1903. Βλ. τὴ μετάφρασί του στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνισμός», φυλλάδιο 6^ο - Ἰούλιος 1903, σ. 441-443.

στή Μακεδονία· πού κι αὐτή, ἄλλωστε, δέν θά ἦταν παρά ένα μέσον πρὸς τὴν πραγματοποίησι τοῦ σκοποῦ των, τὴν ἐνσωμάτωσι δηλ. τῆς Μακεδονίας στή Βουλγαρία. Ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ τελικὸς στόχος ὄχι μονάχα τοῦ σοβινιστικοῦ Κομιτάτου τῆς Σόφιας, τῆς «Ἐξωτερικῆς Ὄργανώσεως» τῶν Vrhovisti, πού ἐπεδίωκε φανερά τὴν προσάρτησι τῆς Μακεδονίας στή Βουλγαρία, ἀλλὰ κι αὐτῆς τῆς σοσιαλιστικῆς VMRO, τῶν Centralisti, πού εἶχε ρίξει τὸ σύνθημα «Ἡ Μακεδονία στοὺς Μακεδόνες», φαίνεται ἀπὸ τὴν καθάρωτατη ὁμολογία τοῦ Dr. Hristo Tatarčev, ἰδρυτικοῦ τῆς μέλους καὶ πρώτου Προέδρου τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς της. «Δέν ἦτο δυνατόν, ἐτόνιζε, νὰ υἱοθετήσωμεν τὸ σύνθημα τῆς ἀμέσου προσαρτήσεως τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Βουλγαρίαν, διότι ἐβλέπομεν ὅτι τοῦτο θά συνήντα μεγάλας δυσκολίας, λόγῳ τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας βλέψεων τῶν γειτονικῶν μικρῶν κρατῶν καὶ τῆς Τουρκίας. Ἐκἀμνομεν τὴν σκέψιν ὅτι μία αὐτόνομος Μακεδονία θά ἦ δύνατο εὐκολώτερον νὰ ἐνωθῆ μὲ τὴν Βουλγαρίαν»¹.

Ἡ μεταστροφή αὐτῆ τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ δυσμενῆς στάσι της ἀπέναντι στὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης ὑποχρέωσε τοὺς Βουλγάρους νὰ ἀνακόψουν, γιὰ λόγους, φυσικά, τακτικῆς, προσωρινὰ τὴ δρᾶσι τους στή Μακεδονία. Στὴ Βουλγαρικὴ ἡγεμονία εἶχεν ἐπέλθει στίς ἀρχές Μαΐου Κυβερνητικὴ μεταβολὴ μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς Κυβερνήσεως Ντάνεφ ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τοῦ φιλότουρκου στρατηγοῦ Πετρώφ, πού ἀπέβλεψε στὴν ἐξομάλυνσι καὶ βελτίωσι τῶν Τουρκοβουλγαρικῶν σχέσεων, συνάμα ὅμως καὶ στὴν διὰ μέσου αὐτῆς ἐξασφάλισι κερδῶν στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ τομέα, παραχωρήσεων δηλ. «αἵτινες θά ἐχρησίμευον ἐφεξῆς ὡς νέα βᾶσις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ διεξαγομένου ἐθνικιστικοῦ ἀγῶνος»². Ἔστειλε, λοιπόν, ὁ Πετρώφ τὸν ἴδιο κιόλας μῆνα στὴν Κωνσταντινούπολι μὲ εἰδικὴ ἀποστολὴ γιὰ ἀπ' εὐθείας συνεννοήσεις μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη τὸν ἔμπειρο διπλωμάτη Νάτσεβιτς. Κοντὰ στὰ παραπάνω ὁ Νάτσεβιτς εἶχεν ἐντολὴ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἀποφυλάκισι ὅσων εἶχαν συλληφθῆ γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὴν ἐπάνοδο τῶν ἐξορίστων. Ἡ προσπάθειά του ὅμως παρέμεινε ἄκαρπη· χαρακτηριστικὰ μάλιστα ἀναφέρεται, πῶς ὁ Σουλτὰν Χαμίτ ἀρνήθηκε νὰ τὸν δεχτῆ.

Ἄν ὅμως οἱ Βούλγαροι ἀπέτυχαν μὲ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τουρκικὴ ἐπιείκεια καὶ συγγνώμη, τοῦτο ἔγινε κατορθωτὸ λίγο ἀργότερα μὲ τὴν ἐπέμβασι τῶν Ρώσων καὶ τῶν Αὐστριακῶν, ἰδίως τῶν πρώτων, πού εἶχαν ἀναλάβει τὴν προστασία τους.

1. Ἡ ὑπογράμμισι δική μου. Βλ. τὴ βουλγαρικὴ ἐργασία «Τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα», σ. 38, πού ἀναφέρω στὴν σημ. ὑπ' ἀριθ. 4 τῆς σ. 60 Ἐκδόθηκε, γιὰ νὰ καταστήσῃ γνωστὴ τὴν ἐπίσημη βουλγαρικὴ θέσι καὶ ἀντικρούσῃ τὴν ἀντίθετη θέσι τῶν Σκοπιανῶν, οἱ ὁποῖοι «μακεδονοποιοῦν» τὴ VMRO καὶ τὸν ἀγῶνα της.

2. Βλ. τὸν Β λ ἄ χ ο, ἔ.ἀ., σ. 263.

Ὁ Εὐγενειάδης σὲ ἔκθεσί του πρὸς τὸν Σκουζὲ τονίζει πὼς οἱ Τοῦρκοι «δυστυχῶς δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπιωφεληθῶσι τῆς λαμπρᾶς εὐκαιρίας, ἣν παρεσκέυασαν αὐτοῖς οἱ Βούλγαροι, δρῶντες κατεπειγόντως καὶ δραστηρίως. Παρείλκυσαν τὰ ζητήματα καὶ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς προστάτας νὰ παρέμβωσι καὶ νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν εἰς ὑπερορίαν καταδικασθέντων εἶναι ἔνοχος. Ἦδη πᾶσα ἐνέργεια ὑπόκειται εἰς ἔλεγχον, παραλλήλως δὲ πρὸς τὸ πολεμικὸν δικαστήριον, ὅπερ οὐδεμίαν ἐξέδοτο ἔτι ἀπόφασιν¹, ἤρξαντο βαδίζουσαι καὶ αἱ διοικητικαὶ Ἀρχαί, πλεῖστοι δὲ τῶν συλληφθέντων ἀφέθησαν ἐλεύθεροι, διαταχθέντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ χωρία, ἐξ ὧν ἕκαστος κατάγεται»².

Οἱ πρόξενοι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πού προστατεύανε τοὺς Βουλγάρους, ἀσκώντας ἰσχυρὴ πίεσι πάνω στὴν Ὀθωμανικὴ ἐξουσία, προσπαθούσανε νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ τὸ μέτρο τῆς ἐξορίας τῶν παραγόντων καὶ τῶν στελεχῶν τοῦ Κομιτάτου, πού εἶχαν συλληφθῇ στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σταλῇ στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ ἐκτοπισμό. Ἄν τὸ κατώρθωναν, οἱ Βούλγαροι θὰ ξαναπαίρνανε θάρρος καὶ θὰ σχηματίζανε τὴν πεποίθησι ὅτι μποροῦν, νὰ παραμένουν, μ' ὅ,τι κι ἂν ἔκαναν, ἀτιμώρητοι. Στὸ τέλος τὸ κατώρθωσαν. Κι ἔτσι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησι ἐνέδωσε στίς πιέσεις, ἄφησεν ἐλεύθερους ὅλους ἐκείνους, πού εἶχαν συλληφθῇ, γιὰ νὰ ἐξορισθοῦν, δὲν ἐξετέλεσε τίς καταδίκες σὲ θάνατο καὶ τίς μετέτρεψε σὲ ὑπερορία, τελικὰ δὲ παραχώρησε εὐρεῖα ἀμνηστία.

Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο τοῦ Εὐγενειάδη γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης στάλθηκε στὸν Σκουζὲ τὸν Ἰούνιο καὶ εἶχε καθαρὰ πληροφοριακὸ χαρακτήρα. Ἡ Κωνσταντινούπολι, κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, εἶχε τελικὰ διατάξει νὰ δικασθοῦν ἀπὸ τὸ Στρατοδικεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μόνον ὅσοι πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὸ κίνημα. Τὸ Στρατοδικεῖο εἶχεν ἐκδώσει γιὰ τὴν ὥρα 15 καταδικαστικὲς καὶ 16 ἀθωωτικὲς ἀποφάσεις καὶ ἀπομένανε, γιὰ νὰ δικασθοῦν, κατὰ τίς ἀμέσως ἐπόμενες μέρες, ἄλλοι 25 κατηγορούμενοι. Στίς φυλακὲς ἤδη κρατούσανε μονάχα 50 ἄτομα. Τέλος καθιστοῦσε γνωστὸ στὸ Ὑπουργεῖο, ὅτι εἶχαν ἀρχίσει καὶ πάλι νὰ κυκλοφοροῦν φήμες, πὼς θὰ ξεσπούσανε νέες ἀναρχικὲς ἐκδηλώσεις μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, πρᾶγμα πού κρατοῦσε σὲ ἀνησυχία τοὺς κατοίκους της. Καί, ἐνῶ ὁ Βιλιοττί πίστευε πὼς οἱ διαδόσεις αὐτὲς θὰ ἐπαληθεύανε, ὁ Βαλῆς εἶχε ἀντίθετη γνώμη, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποκλείη μεμονωμένα, ἀλλὰ χωρὶς σοβαρὲς συνέπειες, ἐπεισόδια³.

1. Λίγες μέρες ἀργότερα ἐγίνε γνωστὸ, ὅτι τὸ Στρατοδικεῖο καταδίκασε σὲ θάνατο τοὺς Μινῶφ, Μάρκο Στογιάν καὶ Μπογδάνωφ.

2. ΑΥΕ/ΚΥ. 235 - ἐμπ./18-5-1903.

3. ΑΥΕ/ΚΥ. 275 - ἐμπ./12-6-1903.

Ἀπὸ τὶς ἀρχές, πάντως, τοῦ Ἰουλίου παρατηρεῖται πάλιν ἔξαρσι τῆς δράσεως τῶν κομιτατζήδων. Ἡ VMRO κινητοποιεῖται καὶ προγραμματίζει νέα ἐξέγερσι γιὰ τὸ μῆνα τοῦτο. Οἱ συμμορίες ἐνισχύονται μὲ τὴν προσέλκυσι σ' αὐτές, ὄχι αὐθόρμητη στίς περισσότερες περιπτώσεις, καὶ ἄλλων χωρικῶν καὶ γίνονται οἱ τελευταῖες προετοιμασίες.

Ἐλάχιστες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν «ἐπανάστασι» τοῦ Ἡλὶν - Ντὲν ὁ Εὐγενειάδης μὲ ἔκθεσί του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἐνῶ «γενικωτέρου χαρακτῆρος ἐξέγερσιν δὲν θεωρεῖ δυνατήν», ἐπιβεβαιώνει «τὸ ἔκρυθμον τῆς ἐπικρατοῦσης καταστάσεως καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν Βουλγάρων, ὅπως ἐπιτύχωσι τὴν ἐξέγερσιν διαμερισμάτων τινῶν, ἵνα ἐξαναγκασθῇ ἡ Εὐρώπη καὶ λάβῃ ὀριστικὰς περὶ τῆς Μακεδονίας ἀποφάσεις». Τὴν ἀναζωπύρησι τῆς δράσεως τῶν Κομιτατζήδων θεωροῦσε φυσικὸ ἐπακόλουθο «τῆς χαλαρᾶς στάσεως τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, ἣτις, φρονοῦσα ὅτι, ἂν μετέλθῃ ἡπιωτέραν πρὸς τοὺς Βουλγάρους πολιτείαν, αὐτοὺς μὲν θὰ ἐξευμενίσῃ, τοὺς δὲ προστάτας αὐτῶν θὰ εὐαρεστήσῃ, ἀπεφυλάκισε τοὺς μετὰ τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ κίνημα συλληφθέντας, ἰδίᾳ δὲ τοὺς προοριζομένους δι' ἐξορίαν, οἷτινες, ἐπανελθόντες εἰς τὰ χωρία των, ἐγένοντο δεκτοὶ μετὰ πολλῶν τιμῶν. Οἱ Βούλγαροι, ἐπωφελοῦμενοι τῆς στάσεως αὐτῆς τῆς Τουρκίας καὶ παριστῶντες εἰς τὰ πλήθη, ὅτι ἡ ἀτιμωρησία εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένη, ἔνεκα τῆς προστασίας τῆς Ρωσίας, καθιστῶσιν αὐτὰ μᾶλλον πρόθυμα πρὸς τὴν ἐξέγερσιν. Ἡ κατάσταση αὕτη ἐπιδορᾷ δυσμενῶς ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων, ἐφ' ὅσον οἱ ὀρθόδοξοι πληθυσμοί, πιεζόμενοι καὶ τρομοκρατούμενοι ὑπὸ τῶν συμμοριῶν, ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη, παραλύουσιν ὁσημέραι, οὕτω δὲ δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ ἀνυπολόγιστος ἀπώλεια εἰς τὸν Ἐθνικὸν Ἀγῶνα»¹.

Τὴν παραμονὴ τῆς ἐξεγέρσεως² ὁ Εὐγενειάδης ἔγραφε σὲ ἔκθεσι τοῦ πρὸς τὸν Δημ. Ράλλη τὰ ἀκόλουθα: «Αἱ διαδόσεις περὶ τῆς ἀποπείρας νέων ἀναρχικῶν κινήματων ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐνετάθησαν κατὰ τὴν λήγουσαν ἐβδομάδα, τοὺς δ' ἔνεκα αὐτῶν φόβους τῆς κοινωνίας ὀλοκλήρου ἐπιτείνουσι τὰ παρὰ τῶν ἀρχῶν λαμβανόμενα καθ' ἐκάστην προφυλακτικὰ μέτρα. Πρὸς τριῶν ἡμερῶν αἱ περιπολῖαι ἐπολλαπλασιάσθησαν, πάντα δὲ τὰ Δημόσια καταστήματα φυλάσσονται ἐκ νέου ὑπὸ στρατοῦ καὶ ἐν γένει παρατηρεῖται κίνησις ἀσυνήθης τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων. Βάσιμόν τι καὶ ὠρισμένον οὐδεὶς γνωρίζει, αἱ δὲ ἀρχαὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουσιν ἀπλῶς

1. Ἀριθ. 301 - ἐμπ./14 Ἰουλίου 1903. Τὸ ἔγγραφο ἀπευθύνεται πρὸς τὸν νέο Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν, τὸν Πρωθυπουργὸ τῆς νέας Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Δημ. Ράλλη.

2. Ἡ «ἐπανάστασι» τοῦ «Ἡλὶν - Ντὲν» (= ἡ μέρα τοῦ Ἡλίου) ἄρχισε στίς 20 Ἰουλίου ἡμέρα Κυριακή, ἑορτὴ τοῦ Προφήτη Ἡλία, συμβολικὰ· γιὰ τὸν προφήτη τὸν θεωροῦσαν προστάτη - Ἅγιο τῶν ἀγροτῶν καὶ ἡ VMRO ἔδινε, ἐπίτηδες, κοινωνικὴ - ἀγροτικὴ χροιά στὴν ἐξέγερσι. Ἡ ὑπόσχεσι γιὰ διανομὴ τῆς γῆς, τῶν τσιφλικιῶν τῶν μπέηδων ἀλλὰ καὶ τῶν Χριστιανῶν γαιοκτημόνων, στοὺς ἀκτήμονες ἦταν ρητὴ.

πληροφορίας ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀπειλοῦσι νέα ἀναρχικὰ κινήματα ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐν τούτοις αἱ διαδιδόμενα αὐτὰ ἀπειλαὶ κρατοῦσιν ἐν τῷ τῷ τὴν πόλιν ὁλόκληρον καὶ γεννῶσιν εἰς πάντας τὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐπαύριον.

Μεταξὺ τῶν διαδόσεων πρωτεύει ἡ βεβαιοῦσα μελλούσας δολοφονίας τῶν Προξένων, ὅπως οὕτω ἐξαναγκασθῆ ἡ Ἐδρῶπη νὰ λάβῃ ὀριστικὰς ἀποφάσεις. Ἄλλὰ καὶ αἱ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ δοῦσαι συμμορίαι ἀπειλοῦσιν ἐξέγερσιν. Αἱ περὶ νέων ἀποπειρῶν τῶν Βουλγάρων διαδόσεις ἐξερεθίζουσι τὸν μουσουλμανικὸν ὄχλον, πολλοὶ δὲ μὲ βεβαιοῦσιν, ὅτι οἱ ἐνταῦθα Μουσουλμᾶνοὶ εἰσι πάντες ἔνοπλοι καὶ ἀναμένουσιν οἰανδήποτε πρόκλησιν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, ὅπως ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἄλλ' ὁ Βαλῆς ἐξ ἄλλου μὲ βεβαιοῖ ὅτι οὐδεὶς φόβος ὑπάρχει ἐκ μέρους τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὅτι ἡ ἐξουσία ἔχει τὴν δύναμιν νὰ περιστείλῃ ἀμέσως πᾶν αὐτῶν ἔκνομον διάβημα, ὅπερ, βεβαίως, ἤθελε θαυμασιῶς ἐξυψηρετήσῃ τοὺς βουλγαρικὸς σκοπούς»¹.

Τὴν ἄλλη μέρα ἄρχιζεν ἡ ἐξέγερσι. Αὐτὴ τῇ φορᾷ οἱ φόβοι τοῦ Εὐγενειάδη δὲν πραγματοποιηθήκανε. Οἱ βουλγαρικὲς τρομοκρατικὲς ἐνέργειαι τοῦ Ἀπριλίου δὲν ἐπαναληφθήκανε καὶ ἡ πόλι τῆς Θεσσαλονίκης ἔμεινε ἡσυχῇ. Οἱ τουρκικὲς Ἀρχές, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐγενειάδης στὴν παραπάνω ἔκθεσί του, εἶχαν λάβει τὰ μέτρα τους, ἀλλὰ καὶ ἡ VMRO δὲν ἔκρινε σκόπιμο νὰ ἐπαναλάβῃ τὴ δρᾶσι της μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ τὴ φορᾷ τούτῃ τὴν ἐνδιέφερε ἡ ὑπαιθρος, στὴν ὁποία εἶχεν ὀριστικὰ παρμένη ἀπόφασιν νὰ προκαλέσῃ ἀνάφλεξι.

Ἡ ἐξέγερσι ἄρχισε, κυρίως στὸ βιλαέτι τοῦ Μοναστηρίου, στὸ Bitolskaja vilayet, καθὼς τὸ ἀποκαλοῦσαν οἱ Βούλγαροι, μὲ ἐπίκεντρο δράσεως τὸ Τρίγωνο Μοναστήρι - Καστοριά - Ἐδεσσα². Τὴ νύκτα τῆς 20ῆς Ἰουλίου οἱ ἐπαναστάτες κατέλαβαν τὸ Κρουσόβο, πού τὸ κατέστησαν ἔδρα τῆς «ἐπαναστατημένης» Μακεδονίας καὶ τῆς ὀλιγοήμερης «Δημοκρατίας» της³.

Ἄλλὰ τὸ Ἡλὶν - Ντὲν δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας μου αὐτῆς.

VI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τὸ Ἡλὶν - Ντὲν καί, ἰδιαίτερα, ἡ καταστροφή τοῦ Κρουσόβου σταθῆκανε ὁ σπινθήρας, πού ἠλέκτρισε καί, ἐπὶ τέλους, ξύπνησε τοὺς Ἑλλαδικούς, γενικώτερα δὲ τὸν Ἑλληνισμό ὁλόκληρο. «Μέχρι τοῦ Κρουσόβου,

1. ΑΥΕ/ΚΥ. 306 - ἐμπ./19-7-1903.

2. Ἡ περιοχὴ τῆς τελευταίας ἀνῆκε στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου.

3. Ἡ σχετικὴ μὲ τὸ Ἡλὶν - Ντὲν καὶ τὴ «Δημοκρατία τοῦ Κρουσόβου», τὴν Krušovskata Republica, βιβλιογραφία τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σκοπιανῶν εἶναι, ὅπως ἔχω προαναφέρει, πολὺ πλούσια, ἔχει ὁμως λίγη σχέσι μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ ἀφηρωισμὸς προσώπων καὶ γεγονότων εἶναι, γενικά, ἡ τάσι, πού τὴν χαρακτηρίζει, γιὰ ν' ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν ἱστορικὴ διαστροφή.

γράφει ὁ Στέφ. Δραγούμης, καὶ οἱ Ἕλληνες πάντες, ἔσω καὶ ἔξω, ἡσύχαζον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις μακαρίως ἐπανεπαύετο εἰς ἀνεπαρκεῖς καὶ ἄνευ ὀρισμένου σχεδίου ἔν τε τῇ Μακεδονίᾳ καὶ παρὰ ταῖς Μεγάλαις Δυνάμεσιν ἐνεργείας»¹. Τώρα ὅμως οἱ Ἑλλαδικοὶ ἀντιληφθήκανε καθαρά, ὅτι τὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν σταματοῦσανε στὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ὅτι τὸ Κράτος ἔπρεπε, ὅσο καὶ ὅπως μπορούσε, νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἰδέα τοῦ Ἔθνους. Καί, πραγματικά, τὸ Κράτος ὑποχώρησε μπροστὰ στὸ καθῆκον του ἀπέναντι στὸ Ἔθνος.

Τὴ μεταβολὴ τούτην εὐκόλυε ἡ Κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1903. Ὅλο τὸ 1904 ἡ Ἑλλάς κυβερνᾶται ἀπὸ τὸν Γεώργ. Θεοτόκη. Ἡ «σταθερότητα» αὐτῆ, ἀλλὰ καὶ κάποια διαφορετικὴ νοοτροπία, συνετέλεσαν στὴ δυνατότητα ἀναλήψεως δράσεως, πὺ ὠδήγησε τὸν Ἑλληνισμό στὴ νικηφόρο πάλη του κατὰ τὴν περίοδο 1904 - 1908, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ σωτηρία τῆς Μακεδονίας. Ἡ Κυβέρνησι Θεοτόκη ἔδωσε τὴν ἄδεια καί, ὅσο τῆς ἐπιτρεπότανε, βοήθησε νὰ εἰσέλθουν καὶ οἱ Ἕλληνες, πὺ ἕως τότε οὐσιαστικά ἀπουσιάζανε, στὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα. Μὲ αὐτὸν ὁ Γεώργ. Θεοτόκης «ἐδίωκε τὸν βουλγαρικὸν ἐφιάλτην ἀπὸ τὰ στήθη τοῦ μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐνέπνεε ζωὴν καὶ ἐξήγειρε τὰς κουρασμένας ψυχὰς τοῦ σώματος τῶν Ἑλλήνων Ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐξήρχοντο τῆς μαρασμώδους καταστάσεως»², πὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1897. Καὶ ὅμως τὴν μεγάλῃ σημασίας γιὰ τὸ ἔθνος προσφορὰ αὐτῆ τοῦ Θεοτόκη δὲν μπόρεσε, ἢ μᾶλλον δὲν θέλησε, νὰ ἀντιληφθῇ, κινούμενος ἀπὸ κομματικὴ διάθεσι, ὁ πολιτικὸς του ἀντίπαλος Ἀλέξ. Ζαῖμης, πὺ, γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταψήφισι τῆς κυβερνήσεως, ἐχαρακτήρισε στὴ Βουλῆ, στίς 10 Δεκεμβρίου τοῦ 1904, «ἀνυπάρκτους ἢ μηδαμινούς τοὺς ἀπειλοῦντας τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ βορρᾶ κινδύνους, τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ὡς ἀποτελοῦν χρονίαν νόσον καὶ τὴν Ἑλλάδα παντελῶς ἀνίσχυρον, ὅπως ἐκδηλώσῃ θεληματικῶς γνώμην ἐπὶ τῆς διευθετήσεως τοῦ ζητήματος τούτου, ἐκηρύχθη δὲ σφόδρα κατὰ τοῦ ἀμυντικοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνος»³. Οἱ χωρὶς αἴσθημα εὐθύνης δηλώσεις του αὐτὲς θυμίζουν κάποιους προγόνους του, πὺ σὲ μιὰ κρισιμώτατη γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας ἐπανάστασι στιγμὴ ἔλεγαν. «Καὶ ἂν πέσῃ τὸ Μεσολόγγιον, ὅλη ἡ Ἑλλάς εἶναι Μεσολόγγιον»⁴;

Ἄ,τι ὅμως κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ, εἶναι τοῦτο· ἂν τὸ 1904 δὲν ἔμπαινε καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς στὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα, τότε

1. Βλ. Γ ν α σ ί ο υ Μ α κ ε δ ο ν ο ῦ, Μακεδονικὴ Κρίσις, Γ', ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 8.

2. Βλ. τὸν Ἀ σ π ρ έ α, ἔ.ἀ., σ. 35.

3. Ἔ.ἀ., σ. 36.

4. Σ π υ ρ ο μ ί λ ι ο υ, Τὸ Χρονικὸ τοῦ Μεσολογγίου, Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθήνα 1969, σ. 221.

Τὸ ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης

ὁ ὀρισμὸς τοῦ Μακεδονικοῦ Ζητήματος, ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ Νικόλ. Βλάχο, πὼς «ὑπὸ τοῦτο νοοῦμεν τὴν τάσιν τῶν χριστιανικῶν κρατῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου πρὸς ἀποκατάστασιν Ἐθνικὴν ἀναλώμασιν ἐδάφους, ἀνήκοντος δικαίωματι κατακτητικῷ εἰς τὸν Ὀθωμανὸν Σουλτάνον»¹, δὲν θὰ μπορούσε νὰ σταθῆ, γιατί, ἀσφαλῶς, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ δοθῆ σ' αὐτὸ ἡ λύσι, ποὺ δόθηκε μὲ τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13. Ἀπλούστατα τὸν Τοῦρκο κατακτητὴ θὰ εἶχε διαδεχτῆ, πολὺ πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, ἓνας κατακτητὴς καινούριος, ὁ Βούλγαρος. Κι αὐτὸ θὰ ἦταν κακὴ λύσι, γιατί θὰ ἦταν πέρα ὡς πέρα λύσι ἄδικη.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΩΤ. ΝΟΤΑΡΗΣ

1. Βλ. τὸν Βλάχο, ἑ.ἀ., σ. 1.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Ἐθανασίου Χρ. 70 (71), σημ. 2
 Alatini, ἄδελφοὶ 80
 Ἐλέξανδρος, Μητροπολίτης 73, σημ. 2
 Ἐλεξίου Νάκης 70 (71), σημ. 2
 «Ἐντωνίου» (= Ἐξαδάκτυλος) 74, σημ. 1
 Ἐργυρόπουλος Περικλ. 42, 44, σημ. 4, 71 (72), σημ. 1
 Ἐργυροπούλου Μαρ. 54
 Ἐσκητῆς Θεόδ. 74, σημ. 1
 Ἐσπρέας Γεώργ. 38, σημ. 1, 90, σημ. 2
 Ἐστερίου Δημ. 66, 68, σημ. 2, 59
 Ἐυγερινοῦ Μελπομ. 37, σημ. 6, 41, σημ. 1, 54, σημ. 2, 71 (72), σημ. 1, 73, σημ. 1, 76 σημ. 1
 Βαγγέλης, καπετὰν 51
 Βασδραβέλλης Ἰωάν. 64, σημ. 1, 74, σημ. 4, 80, σημ. 2
 Bégard Victor 60 (61), σημ. 4
 Βέσσωφ 80
 Βιλιώττης (Biliotti Alfr.) 39, 41, 44, 58, 71, σημ. 1
 Βλάχος Νικόλ. 37, 40 (41), σημ. 2, 43, σημ. 3, 44, σημ. 1, 46, σημ. 3, 52, σημ. 3, 82, σημ. 2, 86, σημ. 2, 91
 Βόινος Ἐθαν. 70 (71), σημ. 2
 Βούρβας Ἰωάν. 66, 68, σημ. 2
 Garvanoff Ivan 81, σημ. 3
 Γενήσερλης 56
 Georgiev G. 35, σημ. 2
 Γεωργίου Ἰωάν. 68, σημ. 2
 Γόφοκος Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
 Goluchowski 44
 Γρηγορίου Γεώργ. 66, 68, σημ. 2
 Dakin Dougl. 37, 55, σημ. 4
 Δελέττης 76, σημ. 1
 Δέλιος Γιώργ. 37, σημ. 6
 Δηλιγιάννης Θεόδ. 38, 39
 Δημητρίου Κωνστ. 70, σημ. 2
 Δημητρίου Μιχ. 70, σημ. 2
 Δῆμτσες Βάνης 70 (71), σημ. 2
 Δραγούμης Ἰων 40, 51, 83, σημ. 1
 Δραγούμης Στέφ. 37, 83, σημ. 2, 90
 Δραγούμης Φίλιπ. 40 (41), σημ. 2
 Ἐδίτ, πασαῦς 65, σημ. 1, 82
 Εὐγενειάδης Εὐγέν. 36, 37, 39, 44, 45, 46, 49, σημ. 2, 50, 51, 53, 54, σημ. 2, 55, σημ. 1, 56, 57, 58, σημ. 3, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 71, σημ. 1, 73, σημ. 1, 87, 88, 89
 Εὐμολπίδης 61, σημ. 1, 62, σημ. 2, 74, σημ. 3, 76, σημ. 1
 Ζαΐμης Ἐλέξ. 90
 Ζάννας Ἐλέξ. 42, σημ. 4, 43, σημ. 5, 44, σημ. 4, 46, σημ. 4, 52, σημ. 3, 57 (58), σημ. 1, 60, σημ. 3, 74, σημ. 1, 79, σημ. 1, 80, σημ. 4
 Ζάχος Ἐργύρ. 40 (41), σημ. 2
 «Ζώης» (= Κάκαβος) 74, σημ. 1
 Θεοτόκης Γεώργ. 38, 52, 90
 Ἰδας (= Ἰων Δραγούμης) 83, σημ. 1
 Ἰωάννης, Βούλγ. Ἀρχιμανδρίτης 81
 Ἰωάννου Κωνστ. 68, σημ. 2
 Καζάξης Νεοκλ. 42, 79, σημ. 1, 83, σημ. 2
 Καλαποθάκης Δημ. 61, σημ. 1, 73, σημ. 1, 83
 Καλλέργης Δημ. 48, σημ. 2, 56, σημ. 2, 61, σημ. 1, 81, σημ. 3
 Καμπούρης Χρ. 68, σημ. 2
 Κανάρης Κωνστ. 60 (61), σημ. 4
 Καραγκούνης Ἰωάν. 68, σημ. 2, 69, 70
 Κιαμήλ, Βέης 48, σημ. 2

- Κολοκοτρώνης Βασίλ. 37, 60 (61), σημ. 4,
 Κοντογιάννης Παντ. 66 (67), σημ. 4
 Κορομηλάς Λάμπ. 36, σημ. 2, 52, 73, σημ. 2
 Κουμπούρας Βασίλ. 66—Κουσουδής Ἄθαν.
 68, σημ. 2
 Κύρου Παῦλ. 51
 Κωνσταντῖνος (χωρὶς ἐπώνυμο) 66
 Κωνσταντῖνος, Βασιλεὺς 66, σημ. 1
 Κώττας 51
- Lamsdorf 44
 Λαμψίδης Ἰωάν. 60, σημ. 4
 Λαουρδας Βασίλ. 36, 53, σημ. 3, 71 (72),
 σημ. 1, 73, σημ. 2
 Λέκος Χρ. 70 (71), σημ. 2
 Λιόντας Μιχ. 55
- Μακαρόνας Χαρ. 76, σημ. 3
 Μακεδὸνς Γνάσιος (= Στέφ. Δραγούμης)
 37, 39, 44, σημ. 2, 90, σημ. 1
 Μαλτσινιώτη, ἀδελφοὶ 55
 Μελά Ναταλ. 40 (41), σημ. 2
 Μελάς Παῦλ. 54, σημ. 3
 Μεταξᾶς Δημ. 53
 Miljoska Desa 40, σημ. 1
 Μινώφ Γεώργ. 56, 60, 61, 79, 87
 Μόδης Γεώργ. 53, σημ. 2, 55, σημ. 4, 60,
 σημ. 4, 79, σημ. 1
 Μόντζεφ Βασίλ. 75, σημ. 4
 Μοῦσος Σαρακ. 68, σημ. 2 — Μπαρούτης
 Βασίλ. 68, σημ. 2, 70
 Μπογδάνωφ, 87, σημ. 1
 Μπόιτσεφ Παῦλ. 60, σημ. 4
- Νάλες Ἄθαν. 70 (71), σημ. 2
 Νάτσεβιτς 86
 «Νιόνιου», ζυθοπωλεῖο 76, σημ. 1
 Νταλίπης 51
 Ντάνεφ 86
- Ο'Connor 44, σημ. 3, 58, σημ. 2
- Παζάνης Βασίλ. 66
 Panitsa 81, σημ. 3
 Παντούλας Κωνστ. 70 (71), σημ. 2 — Παν-
 τούλας Πέτρ. 70 (71), σημ. 2
 Παπαδόπουλος Γρηγόρ. 38, σημ. 2
 Παπαδοπούλου Ἄρσιν. 38, σημ. 2
- Παπακωνσταντῖνου Θεοφύλ. 81, σημ. 2
 Παπέσης Χαράλ. 68, σημ. 2, 69 — Πάσχου
 Ἦλ. 70 (71), σημ. 2
 Πεζᾶς Κιουζές 39, 47, 48, σημ. 2
 Πείκος Τάντσος 70 (71), σημ. 2
 Πετρώφ 86
 Πρωτογόρου Δημ. 70 (71), σημ. 2
 Πύρζας Λάκης 51
- Ράλλης Δημ. 38, 53, 71 (72), σημ. 1, 88
 Ρεφιδιάδης Νικόλ. 70 (71), σημ. 2
 Ρούκας Ναοὺμ 56
 Ρωμᾶνος Ἄθως 48, σημ. 2, 52, σημ. 2, 56,
 σημ. 2
- Σακελλαρίου Ἄγγελ. 54, 75, σημ. 4
 Sandanski Jane 81, σημ. 3
 Sarafoff Boris 81
 Šatev Pavel 60, σημ. 4
 Σκουζές Ἀλέξ. 39, 40, σημ. 2, 44, 45, 46,
 57, 65, 71 (72), σημ. 1, 87
 Šorov J. 35, σημ. 2
 Σόπωφ, Βούλγ. διπλωμάτης 74, σημ. 1, 80
 (81), σημ. 5
 Σουλιώτης Ἄθαν. (= Νικολαΐδης) 52, 66
 (67), σημ. 4, 75, σημ. 2, 81, σημ. 2
 Σπουρομίλιος 90, σημ. 4
 Σπύρου Δημ. 70 (71), σημ. 2 — Σταματίου
 Στυλ. 68, σημ. 2
 Steeg M. 44
 Στεργίου Γιαν. 70, σημ. 2
 Στεφάνου Διονύσ. 38, σημ. 2
 Στογιάν Μᾶρκος 79, σημ. 1, 87, σημ. 1
- Ταρλαντᾶς Γεώργ. 68, σημ. 2
 Tatarčev Hristo 86
 Τζιλέκας Βασίλ. 68, σημ. 2 — Τόμης Γιαν.
 70 (71), σημ. 2
 Τούσης Κωνστ. 70 (71), σημ. 2
 Τρέπκος Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
 Τσακαλάρωφ 55, 57
- Φεχμῆ Φασάν 46, σημ. 4
 Φιλίππιδης Δημ. 40, σημ. 1, 76, σημ. 1,
 82, σημ. 1
- Χαμίτ, Σουλτάν 80, 86
 Χαραλαμπίδης Νικόλ. 70 (71), σημ. 2

Χατζηαντωνίου Εὐάγγ. 70 (71), σημ. 2
Χατζηκυριακοῦ Γεώργ. 54
Hadjimitseff 80
Χιλμῆ Χουσεῖν 53, 47
Χρηστομάνος Νικόλ. 70 (71), σημ. 2

Χριστοδοῦλου Γεώργ. 74, σημ. 4
Χρῖστος (χωρὶς ἐπώνυμο), ἀπὸ τὴν Κο-
ζάνη 66, 67
Χρῖστος (χωρὶς ἐπώνυμο), ἀπὸ τὴν Θεσ-
σαλονίκη 66, 68, σημ. 2

RÉSUMÉ

J e a n N o t a r i s, Les événements à Thessalonique au mois d'Avril en 1903 d'après les documents des Archives Historiques du Ministère des Affaires Étrangères de la Grèce.

L'auteur présente les événements à Thessalonique au mois d'Avril en 1903 d'après les documents des Archives Historiques du Ministère des Affaires Étrangères, surtout d'après les rapports du Consul Général de la Grèce à cette époque à Thessalonique Eugène Engèniadis. En général il présente la situation au vilayet de Thessalonique dès le début de 1903 jusqu'à l'insurrection d'Ilinden.

Cette situation était le resultat non seulement de l'action bulgare, mais surtout du manque de la réaction grecque à cause de l'impuissance de l'État Hellénique après sa défaite du 1897. Deux raisons montrent l'incapacité des Turcs de mettre l'ordre en Macédoine et d'affronter les komitatzis Bulgares: a) la Macédoine était mal administrée par les Turcs, b) ceux derniers avaient peur des Russes, qui, voulant profiter de la situation, provoquaient des troubles et assistaient l'insurrection.

Entre temps l'Hellénisme Macedonien était abandonné à son sort et à la merci des komitatzis. Au jour le jour la situation s'est deteriorée non seulement à la campagne mais aussi aux grandes villes.

L'action bulgare visait d'une coté l'affaiblissement de l'élément grec orthodoxe de Macédoine et de l'autre la création d'une situation chaotique afin de provoquer l'intervention des Grandes Puissances dans le but d'imposer l'autonomie en Macédoine, chose qui conduirait plus tard à son annexion à la Bulgarie.

La preuve que le but des Bulgares était l'annexion de la Macédoine, se voit par leur attitude envers les réformes prévues par le «Programme de Vienne» en Février 1903.

C'est pour cette raison que les Bulgares ont créé une serie d'actes terroristes à Thessalonique (explosions des bombes, incendies), surtout centre les biens des citoyens étrangers, chose qui se considerait tout à fait improbable par le Consul Général de Grèce à Thessalonique.

L'organisation et l'exécution des actes terroristes des Bulgares se présen-

tent aux rapports d'Eugeniadis à ses supérieurs. Ces rapports, comme il est naturel, s'occupent tout particulièrement des conséquences des événements à l'élément grec orthodoxe de Thessalonique et de ses environs (des dégradations et des dégâts des biens helléniques et des meurtres et poursuites) et des efforts du Consul Général pour le retablisement materiel et moral des Grecs.

Ensuite, il est présenté la réaction provoquée par ces événements en Grèce et en Europe et la flexion provisoire de l'action bulgare, qui avait comme but de modérer les premières défavorables impressions, afin que les Turcs soient persuadés, surtout par les Russes, d'abandonner les poursuites des komitatzis, chose qui était évident, à cause de la situation chaotique, qui était créée au détriment du pouvoir turc. Mais quand la fléxion de l'action bulgare était accompli, même avant le temps prévu, et le gouvernement turc avait commencé à céder aux pressions russes et libérer les prisonniers et exilés, qui avaient participé aux événements, l'action du Commitat bulgare fut ranimé de nouveau et en Juillet 1903 aboutit à l'insurrection artificielle d'Ilinden.

Après ça en 1904, la population grecque de Macédoine a abandonné sa réaction passive et s'engagea à la lutte d'une façon active. De cette façon commença une nouvelle période, qui a changé l'impression existante au detriment de l'Hellénisme en Macédoine.